

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Катедра за историју Југославије

МАСТЕР РАД

**Председништво СФРЈ и дешавање на Косову и Метохији 1989.
године**

Ментор

Проф. др Александар Животић

Студент

Стефан Стојановић ИС 19/06

Београд, децембар 2020.

„Историчар без чињеница лишен је корена и бескористан је; чињенице без историчара мртве су и бесмислене. Отуда мој први одговор: „Шта је историја ?“ гласи да је то континуирани процес интеракције између историчара и његових чињеница, бесконачан дијалог прошлости и садашњости.“

(Шта је историја ?, Е. Н. Carr)

Садржај

Предговор	5
УВОД	7
Просторне одлике и друштвено-политичке промене на Косову и Метохији	7
Стварање Албаније и потенцијални проблеми	17
Демонстрације на Косову и Метохији 1968. године.....	18
Немири се настављају после демонстрација	21
1. Пут ка самосталности Алабанаца – доношење Устава из 1974. године.....	23
1.1. Прослава стогодишњице Призренске лиге.....	31
1.2. Демонстрације 1981. године на Косову и Метохији.....	33
2. Незадовољство косовских Срба – формирање Српског покрета отпора	48
2.1. Положај Срба у Покрајини: случај Ђорђа Мартиновића.....	55
3. Настанак Председништва СФРЈ.....	57
4. Долазак Слободана Милошевића на власт.....	66
4.1. Слободан Милошевић на Косову и Метохији:.....	67
„Нико не сме да вас бије“	67
5. ДЕМОНСТРАЦИЈЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 1988. ГОДИНЕ	79
5.1. Од слогана „Идемо на Косово“ до поклича „Хоћемо оружје“ у новембарским демонстрацијама.....	79
5.2. ГОДИНА 1989 : СТАЊЕ НА САП КОСОВУ ДО УВОЂЕЊА ПОСЕБНИХ (ВАНДРЕДНИХ) МЕРА.....	82
5.3. ФЕБРУАРСКА ДРАМА НА КОСОВУ	87
5.4. ХАПШЕЊА ИСТАКНУТИХ АЛБАНСКИХ ПРЕДСТАВНИКА И ДЕМОНСТАЦИЈЕ НА САП КОСОВУ	89
5.5. МАРТОВСКИ ДОГАЂАЈИ У САП КОСОВУ	96
5.6. КАКО СУ ЗАВРШЕНИ МАРТОВСКИ ДОГАЂАЈИ	98
5.7. Дневни лист „Политика“ о демонстрацијама на Косову и Метохији 1989. године ..	98
6. ДЕМОНСТРАЦИЈЕ КАО УВОД У УСВАЈАЊЕ АМАДМАНА НА УСТАВ СР СРБИЈЕ	106
6.1. СТАЊЕ НА САП КОСОВУ НАКОН УСВАЈАЊА АМАДМАНА НА УСТАВ СР СРБИЈЕ.....	108

6.2. ПОСТЕПЕНО СМИРИВАЊЕ СТАЊА НА САП КОСОВУ	113
7. СТАЊЕ У ПОКРАЈИНИ У СУСРЕТ ГАЗИМЕСТАНУ	125
7.1. ДОЛАЗАК МИЛОШЕВИЋА НА ГАЗИМЕСТАН	129
7.2. СТАЊЕ У САП КОСОВУ СЕ И ДАЉЕ НЕ СМИРУЈЕ	131
8. Судски процеси	136
8. 1. Насеље Врањевац	136
9. СТАЊЕ У САП КОСОВО И РЕАЛИЗАЦИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПРОГРАМА	139
9. 1. ПОБЕДА МИЛОШЕВИЋА НА ИЗБОРИМА	143
9. 2. ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРОГРАМ О КОСОВУ	144
10. Стање на Косову и Метохији 1990. године	147
Закључак	149
Коришћени извори и литература.....	153
Архив	153
Литература	153
Објављени извори	154
Штампа.....	154

Предговор

Моје интересовање за истраживање теме Косова и Метохије има више разлога, а један од њих је што сам са југа Србије, из села Лопардинца недалеко од Бујановца. Сличност између Бујановца и Косова је што на оба подручја живе заједно Срби и Албанци. Косово и југ Србије налазе се једно поред другог. Бурно стање на Косову и Метохији кроз историју ме је привукло да кренем у дубље истраживање зашто је до тога дошло и да ли може да се утврди од када је почело и ко је имао утицај.

Предмет рада је анализирање Председништва СФРЈ и дешавање на Косову и Метохији 1989. године. Председништво СФРЈ било је највећи орган власти у Југославији и одлучивало је о битним стварима на својим седницама. Јавност су обавештавали о свом раду на конференцији за новинаре након сваке седнице. Хронолошки оквир рада је од 20. фебруара 1989. године до децембра 1989. године, са претходним уводом. У раду тежимо да одговоримо на неколико значајних питања: да ли Председништво СФРЈ жели да реши стање на Косову, или само води празне разговоре на седницама, и да ли неко има утицај на рад Председништва.

Користећи архивску грађу Архива Југославије, историографску литературу, штампу и објављене изворе, тежили смо да реконструишемо период и контекст догађаја у периоду који обухвата ова тема.

Ова тема није обрађивана у форми засебног рада, али је обрађивана у оквиру других ширих тема, или тема са сличном тематиком.

Највише истраживачких амбиција на теми Косово и Метохије посветили су историчари: Александар Животић *Југославија, Албанија и Велике силе (1945 - 1961)*; Љубодраг Димић, *Срби и Југославија: простор, друштво, политика. Поглед с краја века*, Београд, Ступови културе, 1998; Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918 – 1988, Трећа Књига*, Нолит Београд, 1988; Коста Николић, *Нико не сме да вас бије: Слободан Милошевић у Косову Пољу 24-25. Април 1987: историја и мит*; Коста Николић, *Југославија, последњи дани 1989 – 1992*, Београд, Службени гласник 2018, и други.

Приликом истаживања теме коришћен је фонд Председништва СФРЈ похрањен у Архиву Југославије, као и бројна релевантна литература: Коста Николић, *Нико не сме да вас бије: Слободан Милошевић у Косову Пољу 24-25. Април 1987: историја и мит*, Београд, Институт за савремену историју, 2006; Љубодраг Димић, *Срби и Југославија: простор, друштво, политика. Поглед с краја века*, Београд, Ступови културе, 1998; Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918 – 1988, Трећа Књига*, Нолит Београд, 1988; Спасоје Ђаковић, *Сукоби на Косову*, Београд, Народна књига 1986; *Од мира до рата. Документа Председништва СФРЈ 1991*, Том I, Институт за савремену историју Фонд за хуманитарно право, Београд 2011; Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije, svedočenja*, (Sarajevo: ОКО, 1999); Коста Николић, *Југославија, последњи дани 1989 – 1992*, Београд Службени гласник, 2018; Миомир Гаталовић, *Југословенска државна политика на Косову и Метохију 1958 – 1974*, Београд 2014. Kosta Nikolić i Srđan Svetković, *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku (1912-1990)*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014; Добрица Ћосић, *Косово*, Београд компанија *Новости*, 2004; Milenko Babić i drugi, *Enver Hodžina Albanija*, Beograd Tanjug 1981; Dragan Marković i Savo Kržavac, *Zašto su smenjivani*, Narodna knjiga- Beograd 1985; Спасоје Ђаковић, *Сукоби на Косову*, Београд Народна књига 1986; Радмила Накарада, *Распад Југославије: проблеми тумачења, суочавање и транзиција*, Београд, Службени гласник, 2008; Dragoslav Marković, *Sećanje i komentari: dnevničke beleške Dragoslava Draže Markovića*, Beograd, Službeni glasnik, 2010; Штампa: Лист „Политика“ у периоду од 1. јануара 1980. године до 31. децембра 1980. године; Лист „Политика“ у периоду од 1. јануара 1989. године до 31. децембра 1989. године.

УВОД

Просторне одлике и друштвено-политичке промене на Косову и Метохији

Географски посматрано, простор Косова и Метохије налази се у југоисточној Европи, на централном делу Балканског полуострва. Омеђен је на северу и истоку централним и југоисточним деловима Србије, на југу Македонијом, југозападу Албанијом и на западу Црном Гором. У административно - територијалном смислу Косово и Метохија се простиру на око 10 887 km² и обухвата две јасно раздвојене историјске регије - *Косово* чији назив највероватније потиче од словенске речи „кос“ за малу црну птицу, и *Метохију* чији назив долази од грчког термина *метох*, који означава *земљу под управом манастира (манастирски посед)*. Шире географски посматрано Косово и Метохија захвата и делове Шаре, Динарских планина и Копаоника, односно обухвата две веће котлине – *Косово поље* и *Метохију* и једну мању котлину – *Мало Косово*. Косово поље се простире на 502 km² и то са обе стране реке Ситнице, од Звечана на северу до Качаничке клисуре на југу, дугачко је 84 km и најшире око 18 km. Метохија се пружа западно од Косова на око 60 km у дужину и до 23 km у ширину, а састоји се од наизменичне равнице и брежуљкастог земљишта веома плодног, богато пошумљеног и густо насељеног, при чему се посебно издвајају Дечанска и Руговска клисура. Границе Метохије су Шар планина, Коритник, Паштрик, Јуничка планина, Проклетије, Мокра гора, река Ибар, Дреница и Неродимка, и ту се налази велики број православних црква и манастира које су изградили српски средњовековни владари. Мало Косово смештено је на североистоку Косова, око области реке Лаб са Подујевом као центром, дуго 16 km и широко око 5 km.¹

Најзначајније реке на Косову су Бели Дрим, Ибар, Ситница, Биначка Морава, Лепенац и Неродимка, а у Метохији су то Пећка Бистрица, Дечанска Бистрица, Источка река, Клина, Мируша, Топлуга, Призренска Бистрица и Плавска река. Од планинских предела издвајају се Шар-планинска, Копаоничка, Дреничка, Новобрдска и Горњоморавска област, као и област Проклетије. У Косовској котлини преовлађује рударство, док је у Метохијској котлини присутнија пољопривреда, с тим да је сточарство

---

¹ Миомир Гаталовић, *Југословенска државна политика на Косову и Метохији 1958 – 1974*, Београд 2014, 12.

заступљено на планинским ободима. Косово и Метохија су богати рудним налазиштима и то нарочито лигнитом у Косовском, Дреничком и Метохијском басену. Познати рудници олова и цинка су Трепча, Ајвалија, Кишница, Ново Брдо и Бадовац, а има га и у Руднику и Звечану. Хромом су богати рудници Дева и Бабај, бокситом области код Урошевца, а никла има на Голешу. Од већих градова на територији Косова истичу се Приштина - главни административни центар, Косовска Митровица, Вучитрн, Урошевац и Ѓњилане, а на простору Метохије то су Пећ, Ђаковица и Призрен. Вековима су доминантно становништво Косова и Метохије чинили су Срби и Албанци, у мањој мери били су заступљени Турци и Црногорци.² Срби и Албанци на Косову и Метохији вековима живе заједно једни поред других, али без довољно разумевања.³

У међусобној комуникацији Албанци себе називају – *Shqiptar* (Шиптар), а албанску земљу – *Shqipëria* (Шћипнија). Српски народ је Албанце у XX веку почео да назива Шиптарима, што је временом све више подвлачило разлику између Албанаца који живе на Косову и Метохији и оних у Албанији, поставши ознака за Албанце на Космету. У изворима су, махом до 1912. Године, Срби називали Албанце – Арбанаси, док је коришћен и турски израз Арнаути. Због племенског начина уређења албанског друштва, посебан реликт обичајног права који се задржао у XX веку била је крвна освета која је могла да се преноси генерацијама, осуђујући читаве породице на кућни притвор из страха да ће бити убијене. Национални препород код Срба могуће је континуирано пратити од Српске револуције из 1804. године, док се код Албанаца он везује за пружање отпора одредбама Санстефанског мира и Берлинског конгреса из 1878. године.⁴

За разлику од Срба који су у највећем проценту били православне вере, Албанци су претежно били муслимани сунитског реда, делимично бекташког реда, који је важио за толерантнији, и у скромној мери римо - католици. Историјски посматрано Албанци су се делили на Геге и Тоске, први насељени северно и други јужно од реке Шкумбин у Албанији. На Конгресу у Елбасану 1909. године позвани су албански писци да се убудуће

---

² М. Гаталовић, *нав. дело*, 13.

³ Коста Николић, *Нико не сме да вас бије: Слободан Милошевић у Косову Пољу 24-25. Април 1987: историја и мит*, Београд, Институт за савремену историју, 2006, 7.

⁴ М. Гаталовић, *нав. дело*, 14.

служе само елбасанским дијалектом који је био разумљив и Гегамма и Тоскама, што је послужило као основа за стварање албанског књижевног језика.⁵

Од друге половине XIX века на простору данашњег Косова и Метохије створен је посебан набој. Ту су се сукобили међусобно супростављени етнички и национални покрети, сударила су се два цивилизацијска концепта: један у основни хришћански, европски (српски) и други који се уз сва ограничења може означити као исламско-орјентални (албански).⁶ Амбиције Албанаца за стицање аутономије у оквиру Османског царства имале су међународну подршку због процене да ће се на тај начин на Балкану створити територијална и етничка брана “Словенској инвазији”.⁷

У време склапања Санстефанског мира и припрема за Берлински конгрес отворило се још једно питање на Балкану - албанско. Одлуком Санстефанског мировног договора албанско питање није решено. Као реакција на такав исход догађаја створена је 10. јуна 1878. године Призренска лига у Призрену, коју су чинили албански прваци који су јуна упутили меморандум великим силама тражећи интегритет албанске територије, чиме је албанско питање први пут изнето пред један међународни форум. Лига није деловала јединствено.⁸ Први израз организоване борбе Албанаца за националну еманципацију и ослобођење престављала је Призренска лига.

У првој фази постојања Призренска лига је штитила територијалну целокупност Османске империје. У пролеће 1881. године османске власти су енергичном војном акцијом успеле да је ликвидирају и разбију. Као последица дешавања, створен је низ албанских емигрантских друштва у Европи.⁹ Поразом Призренске лиге није поражена и њена идеја. У периоду који је наступио по њеном слому започео је процес који је усмерио однос Албанаца према осталим балканским суседима ка продубљивању мржње и сукоба.

---

⁵ М. Гаталовић, *нав. дело*, 16.

⁶ Kosta Nikolić i Srđan Cvetković, *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku (1912-1990)*, Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2014, 10.

⁷ *Исто*, 10.

⁸ Александар Животић, *Југославија, Албанија и Велике силе (1945 – 1961)*, Институт за новију историју Србије Београд 2011, 43.

⁹ *Исто*, 44.

Након гушења Лиге османске власти су настојале да спроведу свеобухватну реформу на просторима насељеним Албанцима.¹⁰

Косово и Метохија су у састав Српске државе ушли 1912. године после Првог балканског рата, када је Србија у складу са тадашњим националним програмом, у свој државни организам враћала старе српске територије. Тај концепт темељен је на историјском праву и традицијама још од средњег века.¹¹ Албанска побуна у септембру 1913. године била је најаве иредентистичког покрета за прикључење Косова, Метохије, западне Македоније и источних области Црне Горе Албанији. Сем тога, послужила је албанској влади у Валони да, преко захтева националистичких вођа, демонстрира спремност да се бори за територијалну и етничку Албанију у складу са визијама главних актера албанског препорода.¹²

Албанско друштво је по својој суштини представљало аутархично племенско друштво у коме су владали посебни закони дубоко утемељени у обичајном праву и свеprisутној крвној освети. Српско друштво се, иако при дну европске лествице развијености, знатно разликовало од албанског пре свега захваљујући чврстом државном организму који је постепено, уз тешке муке, настојао да поприми обриси модерног европског друштва.¹³

Доласком српских трупа на подручју Косова и Метохије у октобру и новембру 1918. године, започело је стварање новог таласа косовске емиграције која је настала од исељеника и одметничких група које су пружале отпор српским трупама и новоуспостављеним властима. Губљење стечених права и привилегија у годинама аустро-угарске окупације био је најчешћи узрок бекствима и побунама из којих је на подручјима Косова, Метохије и пограничних зона северне Албаније настајао качачки покрет који је у годинама потоњих политичких превирања у Албанији између 1918. године и 1924. године пресудно утицао на карактер и правце кретања југословенско-албанских односа.¹⁴ Италија је финансијски и политички свесредно помагала албанским претензијама на Косову, јер је

---

¹⁰ А. Животић, *нав. дело*, 46 .

¹¹ К. Nikolić, S. Svetković, *нав. дело*, 10.

¹² А. Животић, *нав. дело*, 54.

¹³ *Исто*, 54 .

¹⁴ А. Животић, *нав. дело*, 58.

на тај начин и она остваривала своје планове и претензије. На тај начин је италијанска влада настојала да албанско незадовољство начином решавања албанског питања након Првог светског рата искористи за дестабилизацију новостворене југословенске државе.¹⁵

Ослобођењем Србије 1918. године и стварањем Краљевине СХС, Косово и Метохија су остали у саставу Србије.¹⁶ Новонастала југословенска држава се суочила са низом проблема кад су у питању односи са Албанијом и интеграција албанске мањине у јединствену југословенску државу. Нерешено питање граница, оружане акције албанских група, делатност Косовског комитета, интереси великих сила у региону, тешке економске и социјалне прилике на просторима насељеним албанским становништвом наметали су потребу широке акције на више фронтава. Сем недовршеног процеса интеграција области насељених претежно албанским живљем у државно - правне оквире нове државе, политичка и војна елита југословенског краљевства се суочила и с проблемом старих идеја, аспирација и интереса кад је у питању остваривање пресудног утицаја у политичком и економском животу албанског простора. Тешко наслеђе прошлости се сусретало с новим околностима и новим проблемима који су претили да угрозе тешко успостављени мир у тим областима након Првог светског рата.¹⁷

Пред почетак рада Мировне конференције у Версају, у Скадру је 7. новембра 1918. године формиран Косовски комитет, чије је политичко, пропагандо и терористичко деловање са позиција Албанског иредентизма пресудно утицало на Југословенско-албанске односе у периоду између два рата. Политичка платформа Комитета било је одбрана територијалне целокупности и „ослобођење Косова и других албанских крајева“ свим средствима. У јавности Комитет је промовисан на дан албанске независности 28. новембра 1918. године, а Скадар је постао његово седиште.¹⁸

Албанци су дуго били далеко од „Комунистичког погледа“. Када је 1938. године ревитализована партијска организација, њено руководство је од Тита тражило да се комунисти активирају међу албанским становништвом на Косову и Метохији. Тада је

---

¹⁵ Исто, 58.

¹⁶ К. Nikolić, S. Svetković, *nav. delo*, 19.

¹⁷ А. Животић, *нав. дело*, 59.

¹⁸ К. Nikolić, S. Svetković, *nav. delo*, 20.

договорено да се формира шире тело „Шиптарски народни комитет“ које би се ослањало на „демократске снаге Југославије“ и борили против „националног угњетавања“ за стварање школа на албанском језику, за веће учешће Албанаца у самоуправним телима.¹⁹ Брз слом Краљевине Југославије изазвао је поделу њених територија између земаља агресора и њихових сателита. Заузете територије су претворене у окупационе зоне. Југословенске области које су биле насељене већинским албанским становништвом подељене су на три дела. Италијанској окупационој зони је припао највећи део Косова, Метохије, западне Македоније, као и делови Црне Горе насељени већинским албанским живљем. Бугарској окупационој зони је припао остатак Македоније и мањи део Косова са градом Качаником. Под немачком војном управом налазио се северни део Косова са градовима Косовска Митровица, Вучитрн и Подујево. Кад су Италијани 12. августа 1941. године ујединили окупиране територије са Албанијом, настала је Велика Албанија као остварење дугогодишњих тежњи албанских националиста.²⁰ У тим областима су уведене албанска управа и жандармерија и отворене школе на албанском језику.²¹ Још током краткотрајног Априлског рата југословенске трупе, посебно Косовска дивизија, суочили су се са албанским сепаратизмом. Албанци су већ 10. априла опљачкали војна складишта у Призрену и домове српских и црногорских насељеника у близини града.²² Стварањем Велике Албаније, у виду италијанског фашистичког протектората у условима окупиране Југославије, чији су делови припојени тој творевини, одвијао се геноцид над српским, црногорским и јеврејским народом. У циљу промене демографске слике Косова и Метохије српско, црногорско и јеврејско становништво је убијано и прогањано, чиме је систематски оствариван циљ територијалне и етничке Албаније.²³ Стваран број убијених и протераних није утврђен, али се основано претпоставља да је током година окупације убијено око 10 000 припадника српског и црногорског народа, а да је насилно исељено око 60 000. Истовремено, процењује се да је на простору Косова и Метохије насилно усељено око 70 000 Албанаца са простора Албаније.²⁴ Стварањем Велике Албаније под

---

¹⁹ К. Nikolić, S. Svetković, *nav. delo*, 27.

²⁰ А. Животић, *нав. дело*, 74.

²¹ *Исто*, 75.

²² *Исто*, 75.

²³ *Исто*, 76.

²⁴ А. Животић, *нав. дело*, 77.

италијанским протекторатом остварен је вишегодишњи идеал оснивача и идеолога Призренске лиге.²⁵

Априлски рат је показао колико су Албански прваци успешно организовали свој антијугословенски рад и колики су утицај имали у албанском народу. Чим је 6. априла 1941. године почео рат они су позвали све Албанце да устану против југословенске војске и власти.²⁶ Етнички Албанци на Космету, који су и италијанска и комунистичка пропаганда третирали као жртве „великосрбског хегемонизма“ формирали су добровољачку милицију „Вулнетери“.²⁷ Убрзо је почео прогон преосталих Срба. Под највећим притиском били су Срби у италијанској окупационој зони у такозваној Великој Албанији.²⁸ Начин протеривања сводио се на серију застрашивања – од уцена, претње убиством, крађом, паљење имовине до убиства.²⁹

У погледу права Албанаца на самоопредељење Тито је јасно саопштио да су одлуке АВНОЈ-а усмерене ка обезбеђивању равноправности свим народа, а не разграничавање између Југославије и Албаније.³⁰ Политички инспиратор побуне била је такозвана Друга Призренска лига која је основана на скупштини одржаној од 16. до 19. септембра 1943. године у Призрену. Албански представници Косова, Дебра, Струге, Улциње и Тузи, као и делегати Косовске Митровице, Сјенице, Приштине, Пећи, Призрена и дебарског краја, усвојили су прокламацију о уједињењу са Албанијом и расправљали о будућим „Етничким границама“ Албаније на основу програмских циљева Лиге. Идејни вођа овог покрета био је Џафер Дева који је све активности спроводио у договору са немачком командом у Тирани.³¹ Одлука о дизању устанка донесена је после прогласа Централног комитета Друге Призренске лиге од 18. октобра 1944. године у коме се тражила одбрана „етнички чисте Албаније“.³² Побуна је почела 2. децембра 1944. године нападом на Урошевац; брзо се проширила у срезovima Качаник и Гњилане, а њен центар био је у

---

²⁵ Исто, 77.

²⁶ К. Nikolić, S. Cvetković, *nav. delo*, 28 .

²⁷ Исто, 29.

²⁸ Исто, 29.

²⁹ Исто, 29.

³⁰ Исто, 35 .

³¹ Исто, 36.

³² К. Nikolić, S. Cvetković, *nav. delo*, 36.

рејону Дренице.³³ Титовом наредбом од 8. фебруара 1945. године на Косову и Метохији заведена је војна управа која је била орган војно - државне власти. За команданта војне управе постављен је управник Саво Дрљевић. Завршне борбе су вођене у рејону планине Чичевице. Отпор Албанаца сломљен је 21. фебруара 1945. године.³⁴ Тако треба разумети и одлуку револуционарне владе и њеног повереништва од 6. марта 1945. године, о забрани повратка на Косову и Метохију протераних Срба за време рата, а који су на ту територију дошли после 1918 године.³⁵ Можда је ситуацију на Косову и Метохију најбоље илустровао Благоје Нешковић председник прве комунистичке владе на седници Политбироа ЦК КПЈ, која је одржана 1. априла 1945. године, реченицом “Шиптари су против нас фронтално”.³⁶ На ванредној седници Српске комунистичке скупштине одржане 7. априла 1945. године закључено је да Косово и Метохију треба као аутономну јединицу укључити у састав федералне Србије.³⁷ Обласна скупштина Косова је на заседању одржаног 9. и 10. јула 1945. године у Призрену усвојила резолуцију којом је „изражена жеља“ о прикључењу ове области федералној Србији, као њеном саставном делу.³⁸

Проглашену албанску независност 13. јула 1944. године признала је само Немачка. Чак и немачки савезници – Бугарска, Румунија и Мађарска – нису признали албанску државу. То су одбили да учине и неутралне земље као Швајцарска и Шпанија.³⁹ Повратак колонистима је званично забрањен 6. марта 1944. године, а Повереништво унутрашњих послова НКОЈ-а које предводио Влада Зечевић је колонисте усмеравало ка Војводини. Отпор повратку колониста је подстицан и од стране Албанаца који су се налазили у органима власти. Доношење посебног Закона о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима у Македонији и Косовско-метохијској области започео је рад посебних мешовитих комисија које су радиле на томе да се не омогући повратак лицима која су добили земљу од претходних режима.⁴⁰ Око 10-11000 колонистичких породица је

---

³³ Исто, 37.

³⁴ Исто, 37.

³⁵ Исто, 38.

³⁶ Исто, 40.

³⁷ Исто, 40.

³⁸ Исто, 40.

³⁹ А. Животић, *нав. дело*, 92.

⁴⁰ А. Животић, *нав. дело*, 122.

остало без права повратка. Слободно се може закључити да је тиме озакоњен насилан егзодус Срба и Црногораца из 1941. године.

Брзо се приступило спровођењу аграрне реформе којом је омогућена подела земље албанским сељацима која се до тада налазила у власништву бегова, српских велепоседника и цркве. Истовремено, на тлу Косова и Метохије је остало велики број албанских породица које су се током рата услед отворености граница неометано ту населиле, иако нису имали југословенско држављанство. Тиме је практично заокружена најзначајнија фаза албанизације простора Косова и Метохије, која је започела априлским сломом Краљевине Југославије 1941. године, чиме су се етничка и демографска структура тог простора драстично измениле. Албанско усељавање на Косово и Метохију је настављено и по завршетку рата.⁴¹

Извесна албанизација тог простора вршена је и преко слања професора из Албаније на Косово и Метохију који су у три гимназије, у Пећи, Призрену и Приштини и учитељској школи у Ђаковици, на захтев Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију предавали пре свега албански језик, али и остале предмете. Према оцени Министарства просвете НР Србије, радило се о недовољно стручним наставницима који нису располагали довољним бројем потребних уџбеника, па су већи део градива диктирали ученицима, што је стварало низ проблема.⁴²

Крајем 1946. године се чинило да су односи између Југославије и Албаније на врхунцу. Низом међудржавних уговора обезбеђено је чврсто партнерство. За наредну 1947. године планиране су обимне инвестиције у Албанији, јачање југословенског економског присуства, интензивирање војних контаката на бази заједничког планирања, југословенске помоћи и школовања и усавршавања албанских официра у југословенским војним школама и академија.⁴³ Једна од првих назнака кризе била је изношење Титових слика из различитих државних установа, а потом и фабрика поводом прославе тридесетогодишњице Октобарске револуције. Брзова слика је остала само у редакцији

---

⁴¹ Исто, 123.

⁴² Исто, 124.

⁴³ А. Животић, *нав. дело*, 223.

албанског војног листа.⁴⁴ Крајем 1947. године односи између Југославије и Албаније су запали у тешку кризу која је претила да превазиђе оквире тренутног конфликта и прерасте у озбиљнији и трајни сукоб.⁴⁵ Већ последњих дана јуна 1948. године албанска влада је затворила југословенску књижару у Тирани и наредила избацивање слика Јосипа Броза Тита из јавних просторија и канцеларија мешовитих друштва, што је изазвало протесте југословенске владе.⁴⁶ Криза у југословенско - албанским односима крајем 1947. године и почетком 1948. године је коинцидирала с кризом у југословенско - совјетским односима.⁴⁷

Стање на Косову и Метохији почело да се компликује када су 1954. године обновљени дипломатски односи са Албанијом.⁴⁸ Ситуација је била посебно драматична у школству, како основном, тако и средњошколском. Албански учитељи, наставници и професори све су чешће одбијали да наставу изводе по плановима и програмима Југославије и Србије.⁴⁹ Прикупљање „илегалног оружја“ на Косову и Метохији, извршено 1956. године одлуком Савезног извршног већа и Извршног комитета ЦК СК Југославије, обзанило је широкој јавности постојање илегалног сепаратистичког покрета који тежи заснивању велике Албаније. Међутим, о целој истини није се писало у новинама, нити су државни и партијски функционери о томе говорили.⁵⁰

„Трећа Призренска лига“ је формирана у Њујорку, 20. октобра 1962. године, на иницијативу групе албанских емиграната на Косову. Према усвојеном програму, ова организација је имала за циљ уједињење албанског народа и делова југословенске територије на којој живе Албанци, како кажу, под „југословенским ропством“.⁵¹ Оснивачи „Треће призренске лиге“, Митхад Враница и Исмет Бериша, посебно су истакли да ће „Лига“ деловати независно од других емигрантских организација и група које су у иностранству формиране после 1945. године.⁵²

---

⁴⁴ Исто, 225.

⁴⁵ Исто, 295.

⁴⁶ Исто, 319.

⁴⁷ Исто, 330.

⁴⁸ К. Nikolić, S. Cvetković, *nav. delo*, 44.

⁴⁹ Исто, 45.

⁵⁰ Добрица Ћосић, *Косово*, Београд компанија *Новости* 2004, 8.

⁵¹ Milenko Babić i drugi, *Enver Hodžina Albanija*, Београд Танјуг 1981, 203.

⁵² Исто, 203.

Стварање Албаније и потенцијални проблеми

Формирањем албанске државе добијен је непријатан сусед на југозападу, суспендована могућност даљег ширења према јадранској обали, отворени гранични спорови око Скадра, Дебра, Призрена, Ђаковице, Пећи, укључен у државу део албанског елемента склоног побуни, непријатељски расположеног према држави, свикнутог на анархију, отворен за цео век, сукоб са албанским национализмом који је заговаран формирањем Албаније у четири вилајета (скадарски, битољски, јањински, косовски).⁵³

Затвореност албанског друштва и сугестивна моћ идеје о „Великој Албанији“ која је окупирала све његове мисли и енергије били су супростављени, у целом XX веку, постојању југословенске државе и опстанку српског народа на његовим историјским територијама. Албанско становништво чинило је, у тек основаној Краљевини СХС, једну од бројно највећих и културно најзаосталијих националних мањина. Према подацима пописа становништва из 1921. године, на територији Краљевине живело је 441 740 Албанаца, највећим делом насељених на простору косовске, скопске, зетске, рашке и битољске области.⁵⁴

Албанско друштво у Краљевини је било оптерећено постојањем сложених патријархалних, племенских, братственичких и породичних односа, животом у фисовима и кућним задругама. Од важности за разумевање агресивног понашања албанске популације свакако је и разумевање етике племенског човека која почива на убеђењу и нужности живота у заједници, сматра врлином све што је од тренутног интереса за племе и његове припаднике.⁵⁵

Милитантност ислама и шеријат подстицали су верски фанатизам. У питању је било друштво у коме је војник сваки мушкарац дорастао за оружје, свака кућа станица наоружаних људи груписаних по братственичко - племенској припадности. Политички оквири таквом друштву давали су идеју о Албанији четири вилајета. Све је то чинило

---

⁵³ Љубодраг Димић, *Срби и Југославија: простор, друштво, политикапоглед с краја века*, Београд, Ступови културе, 1998, 23.

⁵⁴ *Исто*, 101.

⁵⁵ Љ. Димић, *нав. дело*, 102.

државну власт у областима насељеним албанским становништвом слабом, а негде и непостојећом.⁵⁶

Међуетнички однос Срба и Албанаца како примећују истраживачи ове појаве, уткани су у процес дугог трајања чије узроке треба тражити и различитим историјским искуствима на истом геополитичком простору. Истрајавање на очувању Османског царства, везаност за турски интегрализам и панисламистичке идеје супроставило је Албанце српском народу. Идеја о „Великој Албанији“, рођена је у кругу албанских интелектуалаца у Цариграду 1877. године и саопштена на скупштини Лиге за одбрану права албанског народа годину дана касније у Призрену.⁵⁷

Демонстрације на Косову и Метохији 1968. године

Пред демонстрације 1968. године регистровано је више националистичких и иредентистичких иступа. Иредентисти, нарочито из редова просветних радника, интелектуалаца, међу којима и професора факултета, бивших осуђеника, сматрали су да се Косово може прикључити Албанији само ако се пре тога избори за статус републике. На неким зборовима и скуповима грађана отворено је заступана теза о Косову као северној Албанији.⁵⁸ Десет дана пре почетка демонстрација, Служба државне безбедности САП Косово и органа безбедности ЈНА имали су сигурне податке и индикаторе о томе да се демонстрације припремају. Те своје податке они су ставили на располагање руководству покрајине које је после свега оценило да демонстрација неће бити.⁵⁹ У демонстрацијама је било више стотина учесника, а поворка је формирана испред Филозофског факултета.⁶⁰ Учесници су изазивали неред и разбијајући излоге и преврћући возила, наносили материјалну штету друштвеној заједници и грађанима. У демонстрацијама је било и

---

⁵⁶ Исто, 103.

⁵⁷ Исто, 103.

⁵⁸ Dragan Marković, Savo Kržavac, *Zašto su smenjivani*, Narodna knjiga- Beograd 1985, 258.

⁵⁹ Исто, 258.

⁶⁰ Исто, 258.

повређених. До демонстрација са сличним садржином дошло је и у Урошевцу, Гњилану и Подујеву.⁶¹

У октобру 1968. године у Пећи, Приштини, Сувој Реци дошло је до националистичких демонстрација у којима је учествовало близу 400 ученика. Сличних покушаја је било и у Косовској Митровици. Организатори су били просветни радници и бивши политички осуђеници. У тим демонстрацијама је поцепано око стотину југословенских застава.⁶² Атмосфера у покрајини почела је да се усијава 16. октобра 1968. године када је мања група омладине (око 200 средњошколаца) у Пећи тражила одвајање Космета од Југославије и клицала Титу и Фадиљу Хоџи, што је коинцидирало са завршеним састанком Комисије за уставна питања. Два дана касније на седници Комисије коначно су утврђени нацрти уставних амандмана за измену републичког Устава. Нису прихваћена четири покрајинска захтева: једнак број посланика у Већу народа као и Република, набрајању покрајина као саставних јединица федерације, промена назива Статута покрајина у Устав и промена имена у Социјалистичку Аутономну Покрајину. Одмах је уследио одговор: масовне демонстрације - сада се клицало Енверу Хоџи. Окосницу демонстрација чинили су албански студенти и ђаци, па је очигледна намера организатора да се изведе паралела са студентским немирима у целом свету.⁶³ Демонстрације су почеле 28. новембра 1968. године у готово у свим већим градовима на Косову, као и у Тетову и Гостивару у Македонији. Албанци су јасно истакли захтев да Косово постане република. Тражени су устав, оцепљење и уједињење подручја на којима живе Албанци.

Лист Албанске партије рада „Зери и популит“ је 24. октобра 1968. године упутио позив Албанцима на Косову за излазак у побуну. А Радио Тирана је 8. децембра 1968. године објавила вест да је погинуо један младић у демонстрацијама у Приштини, који је проглашен за народног хероја, и да је отац убијеног изјавио да ће наставити његово дело.⁶⁴

---

⁶¹ Исто, 255.

⁶² Исто, 258.

⁶³ К. Nikolić, S. Svetković, *nav. delo*, 60.

⁶⁴ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 258.

Демонстрације су првобитно припремане за 28. и 29. новембар 1968. године, али су њихови организатори дочули да се о томе сазнало, па су се на брзину одлучили да се помере дан - два раније - за 27. новембар.⁶⁵ Припреме су вршене организовано. Обављени су разговори са студентима, ученицима и другим предвиђеним учесницима у демонстрацијама, а са онима који су се супростављали овој идеји организатори су се и физички обрачунавали. За почетак демонстрација одређено је 16 часова, јер се у то време враћају радници с посла, па су организатори рачунали на њихово укључивање у побуну. Непосредно пред почетак демонстрација око 500 средњошколаца и студената окупљено је било у групама, да би затим кренули према центру града. Многи од демонстраната били су наоружани. Неки су и пуцали током демонстрација, а било је пуцњаве са прозора неких зграда.⁶⁶ И 27. новембра, у поподневним часовима у Приштини су избиле демонстрације које су изненадиле све који су требало да их онемогуће! У Београду су државним и партијским руководством Југославије и Србије стигле прве поверљиве депеше са веома оскудним информацијама о демонстрацијама.⁶⁷ Главно збориште демонстраната било је двориште Филозофског факултета у коме се окупило две хиљаде студената, средњошколаца и осталих грађана. Одатле су изашли на улицу Маршала Тита и кренули ка центру града. Успут су им се прикључивали они који су стизали аутобусима и другим превозним средствима из осталих места.⁶⁸ Изнад глава су уздигли транспаренте са непријатељским паролама против Тита, Југославије и против Срба. Међу осталим паролама биле су и ове: „*Хоћемо Републику*“, „*Живео 28. новембар*“, „*Тражимо самоопредељење*“, „*Доле колонијалистичка политика према Косову*“, „*Хоћемо да Прешево уђе у састав Косова*“ и слично.⁶⁹ Полиција је жестоко интервенисала. Било је и пуцњаве. Један Албанац је убијен, десетак их је рањено, тридесетак повређено... У Приштини су поразбијани излози, направљена је велика материјална штета.⁷⁰

Албански функционери осудили су демонстрације, искористили су прилику да изнесу што више захтева у корист остварења шире аутономије у односу на Србију. Само

---

⁶⁵ Исто, 258.

⁶⁶ Исто, 258.

⁶⁷ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 259.

⁶⁸ Исто, 259.

⁶⁹ Исто, 259.

⁷⁰ Д. Ћосић, *нав. дело*, 24.

месец дана касније, избрисана је „Метохија“ из службеног назива Покрајине, заставе суседне Албаније почеле су да се вијоре широм Косова; укинут је назив „Шиптари“ и уведено је јединствено име „Албанци“.⁷¹

Немири се настављају после демонстрација

На почетку осме деценије XX века неколико догађаја јасно је показало каква ће политика бити вођена према Србима. Исељавање под притиском добило је на замаху после Брионског пленума и пада Александра Ранковића. Са снажењем сепаратистичке косовске бирократије, иза које је стајала теза о етничком чистом Косову.⁷²

Први јавни захтев за заштиту националних права и личних слобода Срба и Црногораца истакнут је на 28. седници Покрајинског комитета СК Косова, одржаној јуна 1971. године.⁷³

Други покушај учинили су крајем исте године студенти српске и црногорске националности на Приштинском универзитету. На збору студената Правног и Економског факултета са наставе на српскохрватском језику 3. децембра 1971. године усвојени су закључци у 10 тачака и упућени руководству Југославије. У закључцима је, поред осталог, стајало да су студенти Срби и Црногорци већ неколико година „изоловани од друштвеног, јавног и политичког живота.“ Студенти су били огорчени и због избацивања грба Србије са свих печата Правног и Економског факултета, као и због одлуке да се из диплома брише назив „СР Србија“.⁷⁴

На скуп, одржан 6. децембра на Правном факултету, упада група Албанаца и избија туча. Милиција интервенише тек када су нападачи отишли и приводе групу претучених студената Срба! А приштински СУП је „у циљу успостављања реда и мира на Универзитету“ поднео пријаве против 13 студената којима је судија за прекршаје изрекао казне од 30 до 60 дана затвора. Против новинара Политике и Вечерњих новости који су извештавали о овим догађајима подигнута је оптужница због ширења лажних вести и

⁷¹ К. Nikolić, S. Cvetković, *nav. delo*, 61.

⁷² К. Nikolić, S. Cvetković, *nav. delo*, 62.

⁷³ Исто, 62.

⁷⁴ Исто, 63.

узнемирења јавности, али се касније одустало од оптужнице. Председник и секретар ПК СК Косова, Махмут Бакали и Михаило Звицер, оценили су студентске захтеве као „националистичку и антисамоуправну диверзију“.⁷⁵

Покрајинске власти су од 1972. године забраниле објављивање свих вести о притисцима и злочинима над Србима, уз образложење да се њиховим изношењем у јавност „распирује национална мржња и отежава борба албанских кадрова против албанског национализма“.⁷⁶

Тако се политички живот Срба на Косову и Метохији током читавог периода од краја Другог светског рата до побуне Албанаца из 1981. године одвијао у оквиру КПЈ/СКЈ. Они који би довели у питање званичну политику у било ком домену били би одстрањени са функција, из Партије, а тиме и из јавног живота.⁷⁷

---

⁷⁵ К. Nikolić, S. Cvetković, *nav. delo*, 63.

⁷⁶ Исто, 64.

⁷⁷ Исто, 64.

1.Пут ка самосталности Алабанаца – доношење Устава из 1974. године

До нових уставних промена дошло је доношењем низа уставних амандмана након 1968. године. Амандмани XXI и XXII, популарно названи „радничким“, целовитије су изражавали положај радног човека у удруженом раду и саму категорију удруженог рада. Према њима, радни људи су у основној организацији удруженог рада стицали право на функцију и средства друштвене репродукције. Тиме је уставно био регулисан процес проширене репродукције на основама самоуправљања. Функције федерације су битно смањене у области инвестиција и законодавства. Органи федерације – Веће народа, Председништво СФРЈ и Савезно извршно веће – образовани су на бази паритета. Председништво СФРЈ било је нов орган у структури федерације, колективни шеф државе и носилац политичке иницијативе. Ова установа имала је, по свом саставу и функцијама, да омогући непосредније учешће република и покрајина у остваривању политике, да обезбеди усклађивање различитих интереса и допринесе већем степену интеграције у политичким односима. Замишљена као заједница равноправних народа и народности, федерација је после уставне реформе могла да функционише само договарањем и споразумевањем република.⁷⁸

Слабљењем савезног централизма услед уставне реформе федерације започео је обратан процес – снажења република и покрајина. Политичка борба после Деветог конгреса СКЈ добијала је карактер инцидентних конфротација између руководства република и савезних органа, које су се најјаче испољавале у расправама око „наслеђа“ федерације, као и у неспоразумима у вези с политичком помоћи неразвијеним републикама и Покрајини Косова. Неравномеран привредни и културни развитак појединих република стварао је нове конфликте.⁷⁹

Уставним амандманом из 1968. године Аутономна Покрајина Косово и Метохија променила је назив у Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово. Обим промена није задовољавао косовску бирократију и сепаратистичко - националистичку струју која је све гласније тражила да се Косову да статус федералне јединице. Основна начела о

---

⁷⁸ Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918 – 1988, Трећа Књига*, Нолит Београд, 1988, 397.

⁷⁹ Исто, 397.

организовању аутономних покрајина нису више утврђивана уставом Републике већ покрајинским уставним законима. Статус аутономних покрајина проширен је уставним амандманом из 1971. године, који предвиђа да се „суверена права“, иначе везана за државу, почињу остваривати и у аутономији. Тиме је, како истичу уставоправни и политички писци, добијена „федерација на два нивоа“ – у положају и односу САП према СР Србији, и положају и статусу СР Србије и САП у федерацији који су у суштини изједначени.⁸⁰

Припремајући се за Десети конгрес СКЈ и доношење новог устава, партијски теоретичари тражили су решења за нову концепцију самоуправљања, која би се осигурала складнији и динамичнији развој друштвено - економских односа, заштићујући интересе радничке класе од антисамоуправних снага. У развијању те концепције главну улогу је одиграо један од најистакнутијих конструктора самоуправног система у Југославији – Едвард Кардељ. Најважнији правци будућег друштвеног развоја изнети су у Платформи за припрему ставова и одлука Десетог конгреса СКЈ, објављеној јуна 1973. године. Самоуправни систем је означен као етапа на путу од капитализма, преко почетне базе социјализма до Марксове „асоцијације слободних произвођача“, то јест од комунизма. Подвучено је да постојећи систем у Југославији садржи елементе и буржоаског и социјалистичког друштва, те да најпре мора да савлада елементе старог у својој основи. Самоуправно социјалистичко друштво је означено као један од облика диктатуре пролетаријата. Неуважавање те чињенице водило је деградирању радничке класе од субјеката на објект. С обзиром на „прелазност“ текуће етапе, постављен је најопштији наредни задатак: прелажење на удруживање рада и средства. Око робне производње постојале су „идејне, политичке и економске контроверзе у нашем друштву“. Платформа се, одбацујући ранији „фетишизам“, схватаће да тржиште аутоматски решава све проблеме, изјаснила за слободу тржишта, али тржишта које је морало да одржава друштвене односе у производњи, а не да омогућава „некритичко преношење категорије капиталистичког друштва у наше услове“.⁸¹

---

⁸⁰ Исто, 401.

⁸¹ Бранко Петрановић, *нав. дело*, 411.

Нови устав СФРЈ, из фебруара 1974. године, и десети конгрес СКЈ прихватили су концепцију самоуправљања засновану на удруженом раду. Подробно регулишући друштвено - економске односе Устав је превазилазио „*класични конститутивни акт организације политичке власти*“. Према Уставу, социјалистичко друштвено уређење СФРЈ засновано је на „власти радничке класе и свих радних људи и на односима међу људима као слободним и равноправним произвођачима и ствараоцима, чији рад служи искључиво задовољавању њихових личних и заједничких потреба“. Ови односи, пак, почивају на друштвено - економском положају радног човека који му обезбеђује да, радећи средствима у друштвеној својини и одлучујући непосредно и равноправно с другим радним људима у удруженом раду о свим пословима друштвене репродукције, у условима и односима међусобне зависности, одговорности и солидарности остварује свој лични материјални и морални интерес и право да се користи резултатима свог текућег и минулог рада и тековинама општег материјалног и друштвеног напретка, да на тој основи што потпуније задовољава своје личне и друштвене потребе и да развија своје радне и друге стваралачке способности.

Устав утврђује да средства за производњу и проширену репродукцију нису класна својина, те да њима могу располагати само удружени радници непосредно, то јест у основној организацији удруженог рада. Да би се политички систем усагласио с положајем радника у друштвено-економским односима, напуштен је стари представнички систем и уведен делегатски, у којем се делегације образују непосредним и тајним гласањем. Члан 133. Устава предвиђа да „радни људи у основним самоуправним организацијама и заједницама и друштвено - политичким организацијама образују своје делегације ради непосредног остваривања својих права, дужности и одговорности и организованог учешћа у вршењу функције скупштина друштвено - политичких заједница“. У свим скупштинама, изузев у Скупштини СФРЈ, уведена су три већа: веће удруженог рада, као делегатско тело радних људи у организацијама удруженог рада и другим самоуправним организацијама и заједницама; веће месних заједница у општинама, односно веће општина у републикама и покрајинама; и друштвено - политичко веће, као делегатско тело радних људи и грађана, односно друштвено - политичких организација. Скупштину СФРЈ чинила су два већа: Савезно веће, које су сачињавали делегати самоуправних организација у републикама и

аутономним покрајинама, и Веће република и покрајина, састављено од републичких скупштинских делегација и покрајинских скупштинских делегација.

По Уставу, делегати Савезног већа одлучују углавном о питањима из самосталне надлежности федерације, а делегати у Већу република и покрајина углавном о питањима за чије је решавање у федерацији потребна сагласност република и покрајина. Устав предвиђа конституисање месних заједница као облика самоуправног организовања на територијалном принципу. Самоуправне интересе заједнице јављају се као нов облик самоуправног повезивања. Предвиђен је и заштитни механизам самоуправних права и друштвене својине. Заштитне функције врше скупштине друштвено - политичких заједница, судови, уставни судови, јавни тужилац и друштвени правобранилац самоуправљања.

Према Уставу, друштвени правобранилац самоуправљања је самосталан орган у чијој је надлежности покретање поступка за заштиту самоуправних права и за поништавање одлука и аката којима су повређени самоуправљање и друштвене својине. Уместо 23, Председништво Југославије чини 9 чланова. На заједничкој седници већа Скупштине, 16. маја 1974. године Јосип Броз Тито је изабран за доживотног председника СФРЈ. Проглашени су и чланови Председништва: Владимир Бакарић, Фадиљ Хоца, Стеван Дороњски, Видоје Жарковић, Петар Стамболић, Лазар Колишевски, Цвијетин Мијатовић и Едвард Кардељ. Увођење председништва у републикама и покрајинама представља уставни израз њихове суверености, односно аутономности. Доношењем Устава СФРЈ, републичких и покрајинских устава изграђен је нови уставни систем СФРЈ. Савезно извршно веће добија у новом уставном систему извршне функције на нивоу федерација. Оно је задужено да спроводи политику, савезне законе, општа акта и прописе, а одговорно је Скупштини СФРЈ. После Митје Рибичића и Мике Спилка, на челу Савезног извршног већа налази се Џемал Биједић, од 1971. године до своје смрти у авионском удесу 1977. године, када је за председника изабран Веселин Ђурановић.⁸²

Уставним решењем из 1974. године, заснивала су се начелно на самоуправном федерализму. Уместо државно - правног концепта федерације усвојен је концепт

---

⁸² Бранко Петрановић, *нав. дело*, 412

кооперативних односа у федерацији. Низ решења јача позиције република као државна у СФРЈ. Идеје самоуправног повезивања претварале су се у сушту супротност – снажење републичке државности. Савезни колективни органи образовани су на основи паритета. После провале национализма и стишавања његових јавних манифестација, уставна физиономија федерације – уместо преображаја на самоуправним основама – добила је сва обележја лабаве федерације. Под „федерацијом“ Владимир Бакарић је разумевао само оно што се договоре републике и покрајине. Југославија је постала јединствена само онолико колико су то хтеле све републике и покрајине.⁸³

СКЈ је настојао да споји националне и самоуправне интересе у сливени организам јединства, који би у будућности све више наглашавао самоуправно повезивање, самоуправну интеграцију. Међутим, уследило је јачање републичких држава на бази стагнација самоуправљања, све јаче интервенције државе у свим сферама живота и све мањег утицаја радничке класе у пословима од виталног значаја. Националне конфликтности прикривају практичну експлоатацију властитих радника односно „државе“.⁸⁴

Напуштање државноправног федерализма и препуштањем поља развоју кооперативног федерализма путем самоуправне интеграције створане су перспективе даљег развоја самоуправљања, али су последице националних држава и економија сужавале простор повезивања, смањивања промета и услуга између разних крајева Југославије и водиле све већем херметичком затварању својих привреда. Стога је данас смањена размера и „прокоцкана“ материјална основна самоуправних повезивања. Прича о националним државама којима је социјализам дао самоуправну, социјалистичку садржину све мање је убедљива пред ударима супротне праксе која рађа даља раздвајања, води осиромашавању, економским, политичким и културним аутархијатима, територијализацијама капитала, републиканизацији историје и културе, снажењу националистичких митова као спасоносне формуле будућности, без сагледавања у какве

---

⁸³ Исто, 415.

⁸⁴ Бранко Петрановић, *нав. дело*, 415.

амбисе води слична политика, ближећи нас ивицама међусобних обрачуна, страних арбитража и најразноврснијих видова националних и верских сукобљавања.⁸⁵

Одредбе устава СФРЈ, Устава СР Србије и Устава САП Косова из 1974. године које се односе на положај, функције и организацију Аутономне Покрајине

Устав СФРЈ

Члан 1

Социјалистичка Федеративна Република Југославија је савезна држава као државна заједница добровољно уједињених народа и њихових социјалистичких република, као и социјалистичких аутономних покрајина Војводине и Косова које су у саставу Социјалистичке Републике Србије, заснована на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности.⁸⁶

Члан 2

Социјалистичку Федеративну Републику Југославију сачињавају: Социјалистичка Република Босна и Херцеговина, Социјалистичка Република Македонија, Социјалистичка Република Словенија, Социјалистичка Република Србија, као и Социјалистичка Аутономна покрајина Војводина и Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово које су у саставу Социјалистичке Републике Србије, Социјалистичка Република Хрватска и Социјалистичка Република Црна Гора.⁸⁷

Члан 4

Социјалистичка аутономна покрајина је аутономна социјалистичка самоуправна демократска друштвено - политичка заједница заснована на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи, у којој радни људи и грађани, народи и народности остварују своја суверена права, а кад је то у заједничком интересу радних људи и грађана,

---

⁸⁵ Исто, 415.

⁸⁶ Спасоје Ђаковић, *Сукоби на Косову*, Београд, Народна књига 1986, 445.

⁸⁷ Спасоје Ђаковић, *нав. дело*, 445.

народа и народности Републике као целине Уставом Социјалистичке Републике Србије утврђено - и у Републици.

Б) Устав СР Србије

ОСНОВНА НАЧЕЛА: ОДЕЉАК 1

Као држава српског народа, припадника других народа Југославије и народности у оквиру Србије, Република Србија је заснована на суверености народа и на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи.

У састав Социјалистичке Републике Србије су: Социјалистичка Аутономна Покрајина Војводина и Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово, које су настале у заједничкој борби народа и народности Југославије у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији и на основу слободно изражене воље становништва, народа и народности покрајина и Србија удружиле су се у Социјалистичку Републику Србију у оквиру Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

Покрајине су аутономне социјалистичке самоуправне демократске друштвено - политичке заједнице са посебним националним саставом и другим особеностима у којима радни људи и грађани, народи и народности, оставрују своја суверена права, а кад је то у заједничком интересу радних људи и грађана, народа и народности Републике као целине утврђено Уставом Социјалистичке Републике Србије, и у Републици.⁸⁸

ДЕО ДРУГИ- ГЛАВА VIII: СОЦИЈАЛИСТИЧКА АУТОНОМНА ПОКРАЈИНА

Члан 291.

Социјалистичка Аутономна Покрајина је аутономна социјалистичка самоуправна демократско друштвено - политичка заједница заснована на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи, у којој радни људи и грађани, народи и народности остварују своја суверена права, осим оних која су овим уставом утврђена као права која се

---

⁸⁸ Спасоје Ђаковић, *нав. дело*, 446.

у заједничком интересу радних људи, грађана, народа и народности Републике као целине остварују у Републици.⁸⁹

Ц) Устав САП Косова

ОСНОВНА НАЧЕЛА : ОДЕЉАК 1

Члан 1

Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово је аутономна социјалистичка демократска друштвено- политичка и самоуправна заједница радних људи и грађана, равноправних Албанаца, Муслимана, Срба, Турака, Црногораца и припадника других народа и народности етничких група, заснована на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи.

Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово је у саставу Социјалистичке Републике Србије и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.⁹⁰

Члан 293.

Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово учествује у складу са Уставом СФРЈ, у утврђивању и спровођењу спољне политике Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и њених односа са другим државама и међународним организацијама.

Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово преко овим уставом и законом одређених органа даје сагласност за закључивање међународних уговора који захтевају доношење нових или измену важећих покрајинских закона, или из којих проистичу посебне обавезе за Покрајину.

Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово оставрује сарадњу и развија односе са органима и организацијама других држава и међународним органима и организацијама,

---

⁸⁹ Исто, 446.

⁹⁰ Исто, 446.

у складу са спољном политиком Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и међународним уговорима.⁹¹

1.1. Прослава стогодишњице Призренске лиге

Од 1978. године, почињу убрзани напори Тиране да јача своје културне везе и укупну размену са САП Косовом и другим деловима СФРЈ у којима живи албанска народност. То се одразило и у повећаном броју гостовања, у оба правца, културно - уметничким група, позоришних ансамбла, али по правилу, само на релацији Албанија - југословенски градови у којима живи албанска народност.⁹² У дневном листу „Рилиндја“ од 17. 12. 1977. године изашао је чланак Пајазита Нушија под насловом: „Призренска лига и главне компоненте и њена ослободилачка свеукупност“, а у вези са самом прославом стогодишњице Лиге, исти аутор написао је 1978. године брошуру „Призренска лига и њен значај за национално и социјално ослобођење Албанаца“.⁹³ За председника Одбора за прославу стогодишњице Призренске лиге у Албанији именован је Рамиз Алија. Уводник у Зери и популиту био је у исто време и уводник у осталим листовима и гласилима која излазе у Тирани. Уводник је био редакцијски чланак, односно чланак Одбора за прославу. Рамиз Алија у том уводнику својата Косова, говори у „име Косова“, када говори о „албанском народу“, о борби за ослобођење Улциња, о „албанској нацији“ – мисли и на Албанце у Југославији, као „нераздвојне из његове историје.

Реферате историчара Албаније на Конференцији у Приштини о стогодишњици Призренске лиге записао је Милика Павловић који је био присутан на Конференцији у Приштини као акредитовани новинар. Касније је обрадио своја запажања у једну целину, која су изашла, под насловом „Како су кројили Велику Албанију“. Шућри Балвора је говори о борби Призренске лиге за националну аутономију. Наглашава да је проблем очувања територијалног интегритета и неприкосновеност албанске земље – први циљ Лиге.⁹⁴ Призрен назива главним градом „нове Албаније“⁹⁵. Значај Лиге је у томе што је

---

⁹¹ Спасоје Ђаковић, *нав. дело*, 446.

⁹² М. Babić i drugi, *нав. дело*, 181.

⁹³ С. Ђаковић, *нав. дело*, 184.

⁹⁴ *Исто*, 190.

⁹⁵ *Исто*, 190.

истакла захтев за територијално - политичком и административном управом над сваким педљем албанске земље, тј. супроставила се распарчавању Албаније према одлукама Берлинског конгреса.⁹⁶

Научна национална конференција о Призренској лиги у Тирани одржана је од 12. до 16. јуна 1978. године. Поред научника из Албаније, Конференцији је присуствовало осамнаест референата из других земаља: СФРЈ, Бугарске, Румуније, СР Немачке и Турске.⁹⁷ Научна конференција о Призренској лиги у Тирани свој идејно - политички и акциони програм усредредила је у ангажовању својих грађана у Албанији, у мобилисању Албанаца у Југославији и мобилисању светског јавног мњења за стварање „Велике Албаније“ – данас то конкретно значи припајање Албанији оних крајева Југославије у којима живе Албанци, а то су: САП Косово, делови Македоније и Црне Горе и југа Србије ван Покрајине Косово.⁹⁸

За почетак Међународне научне конференције о стогодишњици Призренске лиге у Приштини 10. јуна 1978. године одређен је дан када је отпочела рад и скупштина 1878. године, а за почетак Националне научне конференције о стогодишњици Призренске лиге у Тирани одређен је 12. јуна 1978. године, како би реферати са Косова могли поднети своје реферате на Конференцији у Тирани.⁹⁹ На Конференцији у Призренској лиги у Тирани 14. и 15. јуна 1978. године било је пристуно 13 референата који су стигли са Косова.¹⁰⁰

Приштина, 6. маја 1980. године била под утиском смрти председника Тита. Приликом свих пет посета Косову, радни људи и грађани, омладина и пионери, сви народи и народности, приређивали су председнику Титу величанствен дочек¹⁰¹. У Приштини, 31. маја, на свечаној академији, која је данас одржана у омладинском дому „Боро у Рамиз“ у Приштини, обележена је десетогодишњица оснивања, развој и успешног рада Универзитета. Пре почетка свечаности, минутом ћутања одата је најдубља пошта преминулом председнику Титу. Успешан развој Универзитета, као и сва достигнућа

---

⁹⁶ Исто, 190.

⁹⁷ Исто, 192.

⁹⁸ С. Ђаковић, *нав. дело*, 192.

⁹⁹ Исто, 192.

¹⁰⁰ Исто, 192.

¹⁰¹ „Политика“, 7 мај 1980, Приштина, страна 6.: *Нема више најдражег пријатеља*; 3. 3.

Косова, посебно је истакао председник ПК СК Косова, нераскидиво су везана са именом и великим револуционарним делом друга Тита, који се стално интересовао и ангажовао за његов развој. У реферату поводом десетогодишњице Универзитета у Приштини, ректор Универзитета др Газменд Зајми изразио је на почетку жаљење и велику тугу, што у данима прославе у нашој средини нема друга Тита. За десет година на овом универзитету дипломирало више од 9000 студената, одбрањено је више од 100 докторских и 120 магистарских научних радова. Од свог оснивања овај универзитет прихватио је идеје о реформи високог школства, и у томе постигао веома значајне резултате. Данас, овај универзитет, сарађује веома успешно са свим универзитетима у земљи, и са више универзитета у свету.¹⁰²

1.2. Демонстрације 1981. године на Косову и Метохији

Све је почело 11. марта око 19 часова у мензи Студентског центра. Запажено је демонстративно понашање извесног броја студената који су се жалили на храну, настојали да прошире незадовољство међу свим осталим студентима, са очигледном намером да испровоцирају инцидент. Свему је претходио договор и детаљан план иреденте. Дан уочи нереди, 10. март 1981. године у соби 310 Трећег студентског дома у Приштини, састала се илегална група организатора. Тада је договорено да нереди почну инсценирањем незадовољства због слабе хране, јер ће тиме привући већи број студената. Договор је био прецизан: акцију треба почети сутрадан 11. марта у 19 часова, пред почетак вечере. Тринаест учесника овог илегалног састанка преузело је обавезу да свако лично ангажује и окупи што већи број учесника у акцији. Придобијање присталица за сутрашње нереди вршено је током ноћи. Непосредно пред почетак побуне, група је одржала хитан састанак ради провере да ли припреме теку по плану. У „заказано“ време ресторан је био пун. Студенти су почели да узимају храну. Наједном је њих десетак почело да виче и тражи долазак управника на разговор. Управник је дошао и настојао да смири студенте објашњењем да ће храна бити боља. Тада је један од илегалаца – Кадри Круеизију бахато преврнуо сто са посуђем. То је у ствари био знак за почетак нереди. Дошло је до општег

---

¹⁰² „Политика“ 1. јун 1980. године, 6 страна; Прослављена десетогодишњица универзитета у Приштини, З. Зејнели

комешања, вике, превртања столова, разбијања посуда и прозорских стакала. Убрзо је проширена зона „инцидента“ – попели су се и на горњи спрат где се такође налазио део мензе.¹⁰³

После лома који су учинили у мензи, око 19:30 часова, оформила се овећа група демонстраната, изашла на улицу Маршала Тита и кренула према центру града и згради Покраинског комитета.

Из ресторана је изашло око 200 студената. Они су у поворци гласно негодовали и бунили се због лошег квалитета хране и скучености простора у мензи и домовима. Викали су: „Тражимо боље услове...“. Увече, док се смркавало, око 20 часова, дошли су пред зграду Покраинског комитета СК. И тамо су извикивали пароле „социјалног садржаја“. На час су се појавили неки чланови Покрајинског комитета, али они нису хтели да се замајавају „мензашким инцидентима“, па су одмахнувши руком, праћени звижуцима и повицима негодовања, отишли кућама.¹⁰⁴

Демонстранти испред зграде ОК кренули су затим у центар града. У међувремену се испред студентског ресторана окупила група од близу 1 500 студената. Напетост је све више расла, а са социјалним почеле су да се мешају и националистичке, иредентистичке пароле. Међу студенте је из града стигао планирани „сведок“ који је почео да шири гласине о тобожњем злостављању његових другова у граду, „које је милиција тукла и похапсила“. Позвао их је да крену у град и ослободе их. То је још више подјарило атмосферу међу окупљеним студентима, између којих су почели да се издвајају раније припремљени говорници. Они су већ изашли са отвореним политичким захтевима и паролама, нападајући успут органе реда.¹⁰⁵

На улицама је већ било око три до четири хиљаде демонстраната. Многи су са каменицама у рукама, а неки машу флашама и штаповима.

Код Албаналошког института наишли су на милиционере и сукобили се са њима. Уздржаност милиционера и настојање да не повреде ниједног од демонстраната, ови су

---

¹⁰³ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 424.

¹⁰⁴ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 424.

¹⁰⁵ Исто, 424.

злоупотребили на најгрубљи начин, гађали су их чим су стигли – камењем и свим други што им је дошло до руку. Један од милиционера је тешко повређен. Пребачен је у болницу. Све се то догођало на очиглед великог броја Приштеваца који су изашли у шетњу, или их је из кућа измамила бучна галама.¹⁰⁶

Органи безбедности су блокирали круг Студентског дома и онемогућили излазак нових демонстраната на улице.

Током ноћи, у кругу Студентског дома и на улици, окупило се око 4 000 студената и других младих људи који су се солидарисали са демонстрантима и око „логорских ватри“ певали националистичке и иредентистичке песме, клицали Енверу Хоџи и Партији рада Албаније.¹⁰⁷

Већ је започињао нови дан, а демонстранти су још били на улицама. Постајали су све нервознији. Глухо је доба, али је галама измамила на терасу више хиљада Приштеваца, који ове ноћи нису спавали.

Око 2:30 часова спроводи се одлука Комитета за општенародну одбрану и друштвену самозаштиту САП Косова у употреби сузаваца за растурање демонстраната. Испаљено је неколико петарди, демонстранти су се разбежали, једна група од педесет младића трчи у правцу студентског ресторана и студентских домова. Они су испред зграде у Студентском центру дочекали зору, провоцирајући повремено милиционере, гађајући их каменицама и котрљајући на њих азбестне цеви.¹⁰⁸

У овим демонстрацијам ниједан студент није теже повређен, док су демонстранти теже повредили 26 милиционера и других радника јавне безбедности.¹⁰⁹

Демонстрације, које су почеле у предвечерје 11. Марта, растурене су тек у зору 12. марта. Истог дана, органи унутрашњих послова су, у договору са Комитерном за општенародну одбрану и друштвену самозаштиту САП Косова, настојали да идентификују организаторе демонстрација, оне најгрлатије и најекстремније.

---

¹⁰⁶ Исто, 425.

¹⁰⁷ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 425.

¹⁰⁸ Исто, 425.

¹⁰⁹ Исто, 425.

Идентификовано је њих око стотину; 80 је било на Косову, а двадесетак из других крајева – студената на Прштинском универзитету. За ову акцију били су ангажовани органи безбедности са Косова.¹¹⁰

Среда (25. март) у Призрену је пијачни дан. Организатори демонстрација очигледно су рачунали да ће им се прикључити и сељаци из околних села. Почело је у подне. Тридесетак ученика и студената упали су у заједничко двориште Више педагошке школе и Педагошке академије, узвикивјући на албанском језику – „Услови!“ Ова група је том приликом поломила два прозорска стакла на школској згради. У том тренутку студенти Више педагошке школе били су на настави и нису прекидали час. Неки су са прозора посматрали понашање сада већ разјарене групе демонстраната, која их је позивала да им се прикључи. Нико им из ове школе није пришао.¹¹¹

Група демонстраната је затим кренула према Педагошкој академији: није успела да уђе у ову зграду, па је продужила према Гимназији, где такође није успела да придобије већи број ученика. Демонстранти су и на гимназијској згради поломили неколико прозора, а онда кренули према Медицинској школи и студентском интернату. Пролазећи улицама града ова релативно мала група демонстраната поломила је стакла на осам продавница, а једно милицијско возило је преврнуто. Грађани су их немо посматрали, неки су се склањали, неки јавно осуђивали демонстранте: нико им се није прикључио.¹¹²

Када су интервенисали органи милиције, били су засути каменицама. Један милиционер је повређен. Већина призренских демонстраната била је из две ондашње средње школе, као и из оближње општине Суве Реке.¹¹³ Демонстрације у Призрену растурене су за један сат.¹¹⁴

Организатори иредентистичких нереда су проценили да без дужег чекања треба ићи у нову акцију. На илегалним састанцима су утврђени задаци и бирани емисари за организовање масовних демонстрација на целом подручју Покрајине. Један од таквих састанака одржан је 25. марта у Студентском дому број 3 у Приштини. На том састанку је

---

¹¹⁰ Исто, 425.

¹¹¹ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 429.

¹¹² Исто, 429.

¹¹³ Исто, 429.

¹¹⁴ Исто, 429.

процењено да су сазрели сви потребни услови за организованији и шири наступ иреденте.¹¹⁵

У четвртак, 26. марта око 6 часова ујутру, мања група студената у Приштини блокирала је улазе у сва три студентска дома, вршећи притисак на студенте да се не разилазе, већ да остану ту пошто ће, наводно, доћи „неки руководиоци са Косова да говоре студентима“. Уценама, претњама и обећањима вршен је притисак на студенте да изађу пред плато на заказани збор. Било је уочљиво присуство и ангажовање организатора и усмеривача немира који су се за овај посао дуго и темељно припремали. Они су „представљали студенте“ и у „преговорима“ са руководећим људима из града и са Универзитета. „Преговори“ су текли све дотле док се разговарало о условима живота и рада студената и о квалитету хране, а кад су самозвани „студентски предводници“ социјалне проблеме потисли у други план, и осетивши се јачим од преговарача са друге стране, изашли и са политичким захтевима, активисти са Универзитета и из града су се повукли. Међу студентима, којих је било више стотина, настало је комешање. Предводници су, по утврђеном плану, издали наредбу да се извуку раније припремљени транспаренти и студенти построје у широке колоне.¹¹⁶

Пароле које су се око 12 часова чуле у умешаној маси студената јасно су говориле шта је то о чему је требало „преговарати“. То су: „Косово је наше“, „Трпача ради – Београд се гради“, „Албанци смо, не Југословени“, „Хоћемо републику“, „Уједињење албанских крајева“, „Живели братски албански народи“, „Живео Енвер Хоџа“, „Република, устав – милом или силом“, „Косово - Енвер“, „Уједињење са Албанијом“, „Политички затвореници да се врате“ и сличне паролe.¹¹⁷

У кругу је било бизу 400 студената, а на улици нешто радозналаца и посматрача који су се окупили на околним тротоарима и трговима. Атмосферу је допуњавало пригодан „декор“ – наметљиво ношење црно – црвених шалова, значке – црних орлова и других националистичких симбола. Један од демонстраната се попео уз стуб за улично

---

¹¹⁵ Исто, 429.

¹¹⁶ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 429.

¹¹⁷ Исто, 429.

осветљење, скинуо албанску заставу и еуфорично почео њоме да маше, док је југословенску заставу презриво бацио и почео по њој да газује.¹¹⁸

Ова непријатељска група студената је покушала на силу да увуче грађане који су стајали са стране, али им се овог пута нико није прикључио. Кад су демонстранти дошли до зграде Радио - Приштине, сачекала их је и растерала специјална јединица органа безбедности. Демонстранти су се повлачили према Студентском центру, бацајући каменце на милиционере.¹¹⁹

Наишао је, затим, предах. Демонстранти су се повукли до студентских домова, док су милиционери блокирали све прилазе према центру града где се очекивала Штефета младости.¹²⁰

Намера је била очигледна. Требало је „сачекати“ Титову штафету која је тог дана долази у Приштину. Органи реда и политички људи из града и Покрајине су предвиђали такву могућност, па су кордоном блокирали демонстранте, који су постојали све агресивнији.¹²¹

Око 16 часова атмосфера се ближила усијању, а у 17 часова долази до сукоба између демонстраната и милиције. Иако су их демонстранти засипали кишом каменце, милиционери нису ништа предузимали, већ су се заклањали специјалним штитовима. Кад је агресивност демонстраната нарасла, поново су се огласиле петарде са сузавцем, милиција је интервенисала и пендрецима. Многи су повређени приликом покушаја да бачене петарде врате назад на органе безбедности.¹²²

Демонстранти су учинили неколико покушаја да пробију кордон милиционера и крену према центру где се окупило 40 000 грађана Приштине и околине који су очекивали долазак Титове штафете. Злоупотребали су стрпљивост органа реда који су, у

---

¹¹⁸ Исто, 430.

¹¹⁹ Исто, 430.

¹²⁰ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 430.

¹²¹ Исто, 430.

¹²² Исто, 430.

хулиганском нападу, били изложени безобзирном малтретирању у могућности да буду тешко повређени.¹²³

Тек када се појавила опасност да изгредници пробију кордон и продру до трибине и места предаје Штафете, милиционери су интервенисали одлучно и ефикасно. За разлику од демонстрација од 11. марта, када није био повређен ниједан студент, а теже је или лакше било повређен више милиционера, овога пута је било повређено 32 демонстраната и 16 милиционера. Један број демонстраната, који су означени као организатори, приведен је и ухапшен.¹²⁴

Демонстранти нису пореметили свечаност дочека Штафете младости. Ни један од њих није успео да дође до трибине на којој је свечано дочекана и испраћена Штафета младости.¹²⁵

У предвечерје главног удара, 31. марта – дошло је до демонстрација у Обилићу, недалеко од Приштине. Ученици Средњошколског центра, предвођени наставницима и студентима, изашли су на улицу и узвикивали иредентистичке паролe. Придружила им се и једна група радника. То је била тек најавна главне акције које је сутрадан добила размере контрареволуције – у Приштини, Подујеву, Вучитрну, Липљану, Ђаковици, Глоговцу, Сувој Реци, Урошевцу, Витини и неким мањим местима.¹²⁶ Догодило се то 1. априла 1981. године.¹²⁷

Оно што се збило 1. априла је по својој жестини и бруталности, нарочито по антијугословесном непријатељском карактеру, надмашило све што се до тада догађало. Ток збивања је показао да је реч о широко и добро препреманом контрареволуционарном преврату.¹²⁸

---

¹²³ Исто, 430.

¹²⁴ Исто, 430.

¹²⁵ D. Marković I S. Kržavac, *nav. delo*, 430.

¹²⁶ Исто, 432.

¹²⁷ Исто, 432.

¹²⁸ Исто, 434.

Организатори демонстрација почели су да делују и у неким другим градовима у овој покрајини. У Подујеву се, на пример, сазнало да се ученици Средњошколског центра припремају да 1. априла бојкотују наставу.¹²⁹

Око 11:30 часова група срењошколаца из Подујева упутила се према центру града.¹³⁰

У тренутку када је милиција разбила демонстрације у Подујеву – у Студентском центру у Приштини се окупља велики број студената. Почетак је био у Пољопривредној и Економској школи, одакле је стотинак ученика, којима се придружио и један број студената Пољопривредног факултета, кренуо према центру града. Успут су узвикивали „*Косово - република*“.¹³¹

Број демонстраната је стално растао. Када су дошли близу студентских домова, око 13 часова, већ их је било три - четири хиљаде. То је, међутим, био само почетак онога што ће се десити неколико сати касније, у центру града, где се окупило више хиљада демонстраната, између хотела „Божура“ и „Гранде“.¹³²

Када су се сукобили са органима реда, организатори демонстрација су се послужили спремним и подмуклим методом - на челу демонстрација ставили су децу од 7 до 12 година, што је знатно отежавало и готово онемогућило интервенцију органа реда.¹³³

Осим деце коју су истурали испред себе као заштиту од органа безбедности, иредентисти су се служили и периферним методама; примерице, челници у неким демонстрацијама носили су Титову слику као својеврстан штит.¹³⁴

Готово три пуна сата, као у трансу, уз заглушујуће повике, узвикивали су непријатељске пароле. Неке су биле исписане на транспарентима, а држала су их деца, која су се налазила у рукама демонстраната. Међу тим паролама биле су и ове : „*Живео Адем Демаћи*“, „*Хоћемо републику*“, „*Косово-република*“, „*Доле ревизионисти*“, „*Ми смо*

---

¹²⁹ Исто, 434.

¹³⁰ Исто, 434.

¹³¹ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 434.

¹³² Исто, 434.

¹³³ Исто, 435.

¹³⁴ Исто, 435.

Албанци, а не Југословени“, „Ми смо деца Скендер бега, војска Енвера Хоџе“. Предводници су се испели на крошње дрвећа и одозго усмеравали демонстранте и престојавали их.¹³⁵

У целој овој ситуацији најтеже су прошли милиционери којима је стриктно наређено да се уздржавају од употребе оружја, што су организатори демонстрација добро знали и то најгрубље злоупотребили.¹³⁶

Органи безбедности су употребили петарде и бомбе са сузавцем. Иако ниједан милиционер није употребио ватрено оружје, у метежу су двојица демонстраната убијена мецима у самом центру Приштине, пред робном кућом „Грмија“. Истрага није могла да утврди ко је и одакле пуцао.¹³⁷

Пре поноћ у Приштини су ушле јединице ЈНА које су, не наилазећи ни на какав отпор, преузеле заштиту јавних зграда и других објеката. То исто су учинили и у другим градовима Покрајине.¹³⁸

Из помамне поворке, 2. априла издвојио се Ружди Хајдини и повикао: „*Хајдемо браћо Албанци да помогнемо браћи у Подујеву*“. Придружило му се неколико демонстраната из колоне у Јабланичкој улици. Пошли су према Подујеву, водећи са собом са периферије Приштине оне које су хтели да им се придруже. Неке су на силу терали. Код места Градско брдо пресрели су један камион и возачу наредили да га препречи преко пута како би онемогућили пролаз патролних кола милиције. Затим су кренули ка улазу радне организације „Бистрица“. Чувару су отели пушку. Будаком су обили магацин и узели неке ствари из њега. Нашли су и албанску заставу коју су подигли на један телефонски стуб поред пута. Успут су срели и једног „фићу“ чији је власник био Црногорац. Истерали су га из возила и колима наставили своје дивљање. Возач теретњака приштинске регистрације одбио је да стане на њихов позив, на шта су му карабинима

---

¹³⁵ Исто, 435.

¹³⁶ Исто, 435.

¹³⁷ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 435.

¹³⁸ Исто, 435.

избушили гуме. На путу су пресретали возаче и путнике и од њих тражили „пасоше за улазак у републику Косово“. Једног који се зачудио таквом захтеву – испребијали су.¹³⁹

Хајдинију се прикључила група малолетника из села Бесије са оружјем које су предходног дана опљачкали из милицијског камиона.¹⁴⁰

И поред предузетих политичких и других мера, већ у раним јутарњим часовима, 2. априла, настављене су непријатељске демонстрације у Приштини.¹⁴¹

Догађају си текли овим редом:

6 часова: група грађевинских радника колектива „Рамиз Садику“ из Приштине окупила се испред аутобуске станице. Њима се придружио један број радника грађевинске радне организације „Косово“, па су заједно кренули према граду. Органи безбедности су их зауставили у насељу „Дарданија“, али су одмах затим на више места формирале нове групе.¹⁴²

9 часова: овим групама се придружује један број радника колектива „Воћар“, „Пута“, „Црепоциглане“, као и ученици Центра усмереног образовања „Џевдет Дода“.¹⁴³

9:30 часова: да би се психолошки деловало на демонстранте, Комитет за опште народну одбрану и друштвену самозаштиту САП Косова одлучио је да кроз град прођу тенкови.¹⁴⁴

10:30 часова: у граду и око њега, више група демонстраната на агресиван начин настоји да се пробије до центра града, али – без успеха.¹⁴⁵

11 часова: демонстранти на путу између Подујева и Приштине каменицама разбијају стакла на возилима припадника Службе безбедности. Напади на милицију се одигравају и између Окружног суда и зграде Скупштине општине у Приштини. У ово

---

¹³⁹ Исто, 436.

¹⁴⁰ Исто, 436.

¹⁴¹ Исто, 436.

¹⁴² D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 436.

¹⁴³ Исто, 436.

¹⁴⁴ Исто, 436.

¹⁴⁵ Исто, 436.

време један број радника из Обилића креће према Приштини, да се прикључе демонстрантима.¹⁴⁶

15 часова: група из Обилића стиже у Приштину. Многи од њих носе тврде предмете, појединци и ватрено оружје.¹⁴⁷

15:30 часова: испред зграде Окружног суда у Приштини поново се формира велика група демонстраната са транспарентима. Њима се прикључују и демонстранти који су дошли из правца Подујева. Они гађају каменицама припаднике Службе безбедности и настоје да се пробију до зграде Извршног већа Косова.¹⁴⁸

18 часова: разбијене су три велике групе демонстраната, али у другим деловима града опстају мање групе. Понашање демонстраната је брутално. Демолирају објекте, ломе стакла, наносе велике материјалне штете. Неки су пуцали из ватреног оружја на припаднике Службе безбедности.¹⁴⁹

20 часова: у Приштини су демонстранти разбијени.¹⁵⁰

Варница непријатељских демонстрација, међутим, захватила је и друге општине. Другог априла демонстрације са непријатељским паролама организоване су у Подујеву, Вучитрну, Липљану и Глоговцу. Пропао је покушај демонстрација у Ђаковици и Гњилану.¹⁵¹

Подујево: припадници Службе безбедности, који су, као појачање, из правца Куршумлије ишли према Приштини, наишли су на барикаде у Подујеву. Овде су се демонстранти, међу којима су претежно били ученици, супроставили милиционерима. Употребили су и ватрено оружје. Демонстранти су упали у 34 српске и црногорске куће, што је уплашило и узнемирило ове породице. Тек кад је припадницима милиције у Подујеву стигло појачање из Приштине, демонстранти су разбијени.¹⁵²

---

¹⁴⁶ Исто, 436.

¹⁴⁷ Исто, 436.

¹⁴⁸ Исто, 436.

¹⁴⁹ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 437.

¹⁵⁰ Исто, 437.

¹⁵¹ Исто, 437.

¹⁵² Исто, 437.

Вучитрн: група радника из грађевинске радне организације „Косово“ упала је у одељењу средњошколског центра „Мухарем Бектеши“ и натерала ученике да изађу на улице. Неколико стотина ученика је прошло главном улицом овог града узвикујући непријатељске пароле. Ова група је желела да у демонстрације увуче раднике, поред чијих је колкетива демонстрир ала, али, пошто им се нико није придружио – демонстранти су се разишли.¹⁵³

Липљан: око 15 - 20 минута до центра града у Липљану пробило се више стотина ученика средњошколског центра усмереног образовања. Интервенцијом органа милиције, ова насртљива поворка је преполовљена, а остали су прошли кроз град, ломећи стакла на бензиској пумпи и на више продавница у граду. Демонстранти су сасвим разбијени око 17 часова.¹⁵⁴

Глоговац: два истурена одељења Средњошкплског центра у Глоговцу су око 10 часова, са места звано Читаково, пошли у центар града, где им се придружио и један број грађана који су се затекли на пијаци. Демонстранти су ломили све пред собом, превртали путничке аутомобиле, неке и запалили. Демонстранти у Глоговцу, како и у осталим местима, растурени су претежно употребом сузавца.¹⁵⁵

Гњилане: два - три одељења ученика друге фазе усмереног образовања, око 18:15 часова, протрчали су градом узвикајући паролу „*Хоћемо републику*“. Ова група је, међутим, брзо растурена.¹⁵⁶

Ђаковица: овде је пропао покушај једног мањег броја ученика и студената из школског интерната да демонстрирају улицама града, јер су их овдашњи друштвено - политички радници и припадници милиције одмах вратили у двориште интерната. Нешто касније, око 19:30 часова, око стотину студената и ученика прошли су улицом и разбили неколико излога.¹⁵⁷

---

¹⁵³ Исто, 437.

¹⁵⁴ Исто, 437.

¹⁵⁵ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 437.

¹⁵⁶ Исто, 437.

¹⁵⁷ Исто, 437.

У свим овим градовима, демонстранти су 2. априла узвикивали непријатељске пароле, међу којима су: „*Хоћемо републику*“, „*Живела република Косово*“, „*Доле буржоазија*“, „*Трепча ради, Србија користи*“, „*Живео Адем Демаћи*“ и слично.¹⁵⁸

Од 22 општине у Покрајини, 10 њих је било захваћено нередима. Погинуло је 9 лица – 8 грађана и један милионер, повређено је 75 грађана, од којих 55 ватреним оружјем, повређено је 127 радника унутрашњих послова од којих три теже.¹⁵⁹

На заједничкој седници Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ, одржаној 2. априла 1981. године, у вези са ситуацијом у САП Косово, донета је одлука о проглашењу кризне ситуације на територији Покрајине. Покрајински секретар за унутрашње послове је, такође, издао наредбу о забрани кретања у већем броју на јавним местима. Ова наредба је ступила на снагу одмах.¹⁶⁰

Истог дана Извршно веће Скупштине општине Приштина наложило је престанак наставе у свим основним, средњим и вишим школама и факултетима и затварање студентских домова и интерната у Приштини. Ова мера је касније примењена и на друге општине.¹⁶¹

Албански националисти и иредентисти нису мировали. И поред проглашења ванредног стања – демонстрације су организоване и 3. априла у Урошевцу, Витини, Вучитрну и Косовској Митровици.¹⁶²

Урошевац: у кругу Дрвног комбината узвикиване су пароле: „*Није нам потребна јединица територијалне одбране Комбината*“, „*Нећемо тенкове у Покрајини, хоћемо републику*“, „*Нећемо да нам деца туче милиција ван Косова*“... Друштвено - политички радници ове општине су настојали да смире демонстранте и да их спрече да напусте круг Комбината. Нису у томе успели, јер је око две стотине демонстраната кренуло кроз град. Њима су се прикључили неки ученици и студенти.¹⁶³

---

¹⁵⁸ Исто, 437.

¹⁵⁹ Исто, 438.

¹⁶⁰ Исто, 438.

¹⁶¹ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 438.

¹⁶² Исто, 438.

¹⁶³ Исто, 438.

Демонстранти су разбили излоге, стакла на паркираним аутомобилима, прозоре у хотелу „Љуботен“. Чули су се и пуцњи из ватреног оружја.¹⁶⁴

Витина: ученици средњошколског центра демонстрирали су кроз град узвикујући парољу „Републику милом или силом“.¹⁶⁵

Вучитрн: испред зграде Скупштине - општине демонстранти су узвикивали: „Хоћемо републику милом или борбом“. Демонстранти су затим покушали да продру у Школу унутрашњих послова, алу су их у томе спречили припадници милиције.¹⁶⁶

Косовска Митровица: иритирани ваљда паролама које су стизале из осталих градова, као, на пример: „Баковица - издајица“, „Митровица - кукавица“, албански националисти из овог града нису желели да изневере своје истомишљенике. Око 11 часова 80 радника из Металургије цинка, Хемијске индустрије и Фабрике акумулатора изашли су на улице. Придружили су им се ученици и студенти. Демонстранти су упали у зграду Гимназије и отуд на силу повукли неке ученике. Пароле су биле: „Косово-република“, „Трепча ради, Србија ужива“, „Живела косовска република“, „Републику, устав – милом или борбом“. Демонстранти су превалили велики пут од Косовске Митровице до Звечана и натраг.¹⁶⁷

Током марта и априла 1981. године албански иредентисти и националисти су извели 16 масовних демонстрација и других акција у 11 општина Косова, огушујући се о позиве и упозорења друштвено - политичких органа, примењујући грубо насиље, укључујући и употребу ватреног оружја. Они су рушилачки насртали на органе власти, друштвену и личну имовину и угрозили личну безбедност радних људи и грађана. Уништили су и оштетили око стотину моторних возила, упадали у станове и фабричке погоне, разбили су више од 400 излога на трговинским и другим јавним објектима и становима и причинили друге штете друштвено - политичким заједницама, организацијама удруженог рада и грађанима.¹⁶⁸

---

¹⁶⁴ Исто, 438.

¹⁶⁵ Исто, 438.

¹⁶⁶ Исто, 439.

¹⁶⁷ D. Marković, S. Kržavac, *nav. delo*, 439.

¹⁶⁸ Исто, 450.

О карактеру и жестини контрареволуционарних акција говори и податак да је живот изгубило 9 лица (8 демонстраната и један припадник милиције), а повређено 257 лица.¹⁶⁹

Након ванредног стања на Косову, које је трајало до 1. јула 1981. године, ситуација на Косову се постепено нормализовала.¹⁷⁰

---

¹⁶⁹ Исто, 451.

¹⁷⁰ Исто, 451.

2. Незадовољство косовских Срба – формирање Српског покрета отпора

У пролеће 1983. године ствара се језгро будућег Српског покрета отпора. За осниваче се могу узети Мирослав Шолевић, Коста Булатовић (Шолевићев кум) и Бошко Будимировић из Косова Поља. Њих тројица пишу петицију о положају Срба на Косову коју потписује само 76 људи. На збору грађана две месне подружнице Социјалистичког савеза 16. Месне заједнице Косова Поља, одржаном 10. јуна 1983¹⁷¹, Булатовић тражи „или да нам се дозволи да се одселимо у ужу Србију, или да нам се омогући да будемо заједно“. За тежак живот Срба на Косову оптужио је покрајинско руководство, тражио је да се регулише питање употребе албанске заставе и да се заштити ћирилица. Шолевић, тада председник СК ове месне заједнице, и Богдан Кецман траже да се у покрајинском руководству спроведе диференцијација на оне коју су „за или против контрареволуције“.¹⁷²

Током 1983. године косовопољски Срби два пута су одлазили за Београд. Прво је група од 26 људи разговарала са Николом Љубичићем, председником Председништва Србије, а други пут је шесточлана делегација, на челу са К. Булатовићем, отишла у Подгорицу, на разговор са представницима црногорске власти. Примили су их Велисав Вуксановић и Анђелко Ковачевић.¹⁷³ Међутим посете нису имале успела.

Безуспешне посете су настављене. Седмочлана делегација Срба са Косова, предвођена К. Булатовићем, разговара у новембру 1984. године у Београду са Душаном Чкребићем, председником Председништва Србије.¹⁷⁴

Према речима Душана Ристића, који је са места председника покрајинске Скупштине смањен 1981. године, а који ће убрзо постати политички ментор групи из

---

¹⁷¹ Савременици су овај датум узимали као дан почетка стварања српског „масовног покрета“. (Коста Николић, *Нико не сме да вас бије*, 45)

¹⁷² *Исто*, 45.

¹⁷³ *Исто*, 46.

¹⁷⁴ *Исто*, 46.

Косова Поља, смисао одласка делегације из Београда био је у схватању „да би све било друкчије“ да је српско руководство знало праву истину о Косову.¹⁷⁵

Према процени Мирослава Шољевића, Српски покрет отпора је 1985. године достигао „политички плафон“ у оквиру свог политичког знања и искуства, што је могло да доведе до великих грешака у борби за српска права, а покрет још увек није имао већину у српском народу. Помоћ је затражена од владике рашко - призренског Павла, каснијег патријарха СПЦ, и Дорбица Ћосић, али и од свих других.¹⁷⁶

Крајем маја Булатовић, Шољевић и Зоран Грујић састали су се са Душаном Ристићем. Он им је рекао да се мора пробудити национална свест „како би се чуло и у земљи и у свету да има још Срба и Црногораца и да они ни по коју цену неће да оставе Космет шиптарским сецесионистима. Додао је да сви ми треба“ да избијемо из главе да савезно и републичко руководство не зна шта се стварно догађаја на Космету. Закључили су да их нико неће озбљно схватити, нити им се придружити, ако не дигну читав српски народ на Косову и „ако тај народ сам не устане у своју одбрану“.¹⁷⁷ Самоорганизовање народа постајало је све чвршће, али се из безбедносних разлога није стварала илегална организација.¹⁷⁸

Крајем септембра 1985. године Коста Булатовић се први пут срео са Добрицом Ћосићем. Састанак у врачарском ресторану Влтава организовао је београдски новинар Рајко Ђурђевић. Сам Ћосић је о томе забележио: „Предложио сам им да напишу петицију у којој ће изложити своје захтеве. Ту петицију, коју треба да потпише што више грађана, упутиће највишим политичким форумима у држави. Они су тражили да им ја напишем текст петиције. Рекао сам им да морају они да напишу, а ја ћу им предложити њен садржај.“¹⁷⁹

Текст су саставили Рајко Ђурђевић и његова супруга Даница Радевић, уз помоћ Ћосића, јеромонаха Атанасија Јевтића и Косте Булатовића. Петиција, која је касније

---

¹⁷⁵ К. Николић, *нав. дело*, 46.

¹⁷⁶ *Исто*, 53.

¹⁷⁷ *Исто*, 53.

¹⁷⁸ *Исто*, 54.

¹⁷⁹ *Исто*, 54.

постала позната као петиција 2011, упућена је највишим државним и партијским установама Југославије и Србије.¹⁸⁰

У петицији су, осим проблема свакодневног живота, покренута и питања која су садржана у Политичкој платформи СКЈ о Косову и другим званичним документима. Она, је заправо, тражила ванредно заседање федералне и републичке скупштине са предложених 14 тачака дневног реда. Петиција је драматично упозоравала да је окупиран део југословенске територије, „простор нашег историјског и националног бића, а геноцид фашиста над нама Србима на Косову и Метохији стекао право грађанства. Док се над нама вршио терор из дана у дан, свуда и на сваком месту, институције власти у Покрајини остају пасивне, на очиглед Европе и целог света, на срамотну Југославије. Куда то води?“¹⁸¹

Потписници петиција изражавали су уверење да највиша југословенска законодавна тела неће остати равнодушна према спровођењу „геноцида над нама Србима на Косову и Метохији“ и да чине последњи покушај „да се овим начином стане фашизму на пут.“¹⁸²

Петиција косовопољских Срба није много боље прошла ни у њиховој држави. Председништво Србије оценило је да је петиција била израз „нарушених међунационалних односа и постојећег незадовољства радних људи и грађана“, па би било погрешно њене представнике генерално сврставати у „националистичке и политички неподобне елементе“. Иако, Председништво није било задовољно појединим топонимима у тексту петиције, оцењујући их као идеје српског национализма „а које су неспојиве са основама нашег друштвено - политичког система, са самоуправним социјалистичким односима и равноправношћу народа и народности“.¹⁸³

Циљ Српског покрета отпора био је да присили српске државне органе да се изборе за равноправност Срба са Албанцима на Косову.¹⁸⁴

---

¹⁸⁰ К. Николић, *нав. дело*, 54.

¹⁸¹ *Исто*, 55.

¹⁸² *Исто*, 55.

¹⁸³ *Исто*, 56.

¹⁸⁴ К. Николић, *нав. дело*, 56.

Нова масовна акција Срба из Косова Поља уследила је у пролеће 1986. године. Повод је био хапшење Косте Булатовића, једног од нових народних вођа.¹⁸⁵ Срби су у томе препознали јасну провокацију албанских власти. Булатовићевом хапшењу предходило је хапшење Радоја Спасића из Велике Хоче, који је признао да „материјал непријатељске пропаганде“, нађен у његовој кући, потиче од Булатовића. Обојица су осумњичена да су начинила кривично дело „непријатељске пропаганде“.¹⁸⁶ Пошто је акција хапшења изведена доста бучно, већ око поноћи почело је окупљање Срба у Косову Пољу. Следећег дана (3. априла) маса је непрекидно расла, оближњи сокаци били су закрчени аутомобилима. Већ је кружила петиција са само једном реченицом: „Хапшење Косте Булатовића је хапшење свих нас“.¹⁸⁷

Нервоза је расла, Коста Булатовић је пуштен, а ми смо прекинули са окупљањем пред његовом кућом.¹⁸⁸ Упркос Стамболићевом охрабрујућем говору, прве групе грађана кренуле су за главни град, где су и стигле у понедељак, 7. априла. Примили су их савезни и републички функционери, на челу са Лазаром Мојсовим и Иваном Стамболићем. Општи захтев Срба могао се свести у једну реченицу: „*Не идемо док не добијемо гаранције наше равноправности*“.¹⁸⁹

Истога дана одржана је и седница савезног партијског Председништва Стамболић је поновио да је ситуација на Косову „много гора него што ми овде мислимо и знамо, јер косовски Срби више нису имали поверења како у покрајинско, тако ни у федерално руководство. Истицао је и да је српски покрет води опозиција у Београду, која је добила све веће шансе да постане „лидер маса“. Да би се то спречило, Стамболић је предложио следећи план: 1) *многово веће присуство политичких организација у „масама“ како би се спречило да оне буду „заведене“ од опозиција, 2) наставак диференцијације на Косову, а посебно међу српским кадровима јер очигледно да они више не представљају народ, 3) признавање пуних компетенција Србије у покрајини, 4) коришћење свих законских*

---

¹⁸⁵ Хапшење Косте Булатовића, десило се 2. априла на дан оснивања Призренске лиге и на дан најжешћих демонстрација 1981. Године.

¹⁸⁶ К. Николић, *нав. дело*, 59.

¹⁸⁷ *Исто*, 60.

¹⁸⁸ *Исто*, 60.

¹⁸⁹ *Исто*, 61.

*средстава, укључујући и полицијску акцију, да се спречи ширење утицаја српских националиста из Београда на косовске Србе.*¹⁹⁰

Стамболић није имао много маневарског простора: могао је да се стави на чело незадовољних Срба, па да се претвори у полупозиционара, што свакако није желео, или да користи репресију како би сузбио извор нестабилности поретка што је још мање желео. Зато је одлучио да напусти партијску функцију и преузме државну, формално мање важну у ондашњој структури моћи, али све значајнију.¹⁹¹ Тако је одлучио да руковођење партијом препусти млађим и динамичнијим људима, а Слободан Милошевић је био његов избор. Милошевић ће у следећој фази повратити углед партије удахњујући јој нови живот преко покретања масовне акције на заштити „националних права“ Срба, прво на Косову, а касније и у Федерацији.¹⁹²

И у јуну је било немира на Косову, овога пута у околини Приштине (у селима Батусе и Бресје) када су Срби и Црногорци масовно протествовали због неадекватних мера у сузбијању учесталих напада на њихов физички интегритет и имовину. Дошло је до покушаја масовног исељавања и то у тренутку када су два савезна председништва усвојили мере и акције у смиривању тензија на Косову. Два председништва су закључила да је стратегија албанског национализма „да разбије етнички хомогена села насељена српским и црногорским становништвом“, па је требало предузети „неодложне мере за спречавање насељавање Албанаца у овакве средине које, зог тога што живот не тече по већ устаљеним обичајима тих средина, најављују колективно исељавање“.¹⁹³

Од лета 1986. године све више је јавно било речи о „обезглављеном народу“, о „тешким и мистериозним случајевима“ који се не решавају дуги низ година, о примерима самовоље, обесправљености и бирократског игнорисања проблема. Тако је апатија која је пратила вишегодишњи егзодус замењена моралним и политичким притиском на јавност и руководство. Српски покрет отпора најављује масовно исељавање. У петак, 20. Јуна, формирана је у Косову Пољу колона трактора и аутомобила. Милиција им препречава пут

---

¹⁹⁰ К. Николић, *нав. дело*, 62.

¹⁹¹ *Исто*, 62.

¹⁹² *Исто*, 63.

¹⁹³ *Исто*, 65.

и долази до сукоба. Представници локалних, покрајинских и републичких влада стижу у Косово Поље и убеђују народ да не креће у Београд. Убеђивања нису успела, али је јака полицијска блокада спречила одлазак у Београд.¹⁹⁴

Српска јавност је полако све више почела да се упознаје са размерама тешког положаја Срба на Косову, преко рада савезне Комисије за спречавање иселавања, која је објавила да се само у периоду од 1982. године до 1985. године из Покрајине иселило 18 150 Срба и Црногораца.¹⁹⁵ Друштвена слика Косова нагло се мењала после 1981. године, што су поједини аналитичари тумачили као „цивилизацијско назадовање“. Узроци су били, осим у одласку Срба и Црногораца, и у масовном доласку „брђана“ у градове који су доносили фолклорну ксенофобичност. Њима су сметали и модерни Албанци. Таква просечна косовска породица затварала се у себе и окруживала високим зидовима као у средњовековно доба. По томе је посебно било карактеристично Подујево, које је неодољиво подсећало на Дубровник, јер је у потпуности било опкољено зидинама. Истовремено је и економска ситуација била све гора. Број незапослених је са 67 500 у 1980. години порастао на 116 000. Изоловано од Србије, Косово није могло само да издржи властити социјални терет.¹⁹⁶

Нова посета Косоваца Београду уследила је 3. новембра 1986. године. И овог пута исказана је одлучност да Срби остану на Косову, али је поново тражена подршка југословенске заједнице. Руководство Србије морало је да се носи и са још једним проблемом – требало је стално доказивати да српски национализам није главни покретач неалбанског становништва на Косову.¹⁹⁷

Иако су из покрајинских и појединих федералних институција стизале оцене да се радило о „возовима национализма“, повод за најновији долазак Срба у југословенску скупштину била су два покушаја силовања девојке од 20 година усред дана у селу Бресје и девојчице од 11 година у селу Племетина. Током лета 1986. године догодило се шест

---

¹⁹⁴ К. Николић, *нав. дело*, 66.

¹⁹⁵ *Исто*, 66.

¹⁹⁶ *Исто*, 66 .

¹⁹⁷ *Исто*, 67.

силовања, а албански националисти променили су стратегију. Учестали напади настојали су да уздрмају велике српско - црногорске фамилије и њихова компактна насеља.¹⁹⁸

Покушај силовања у Племетини био је само директан повод да се понови све што је речено у предходним посетама Београду. Срби су упозоравали да долазе последњи пут да моле да се у правима и слободи изједначе са осталим грађанима Југославије. Самоорганизовање је било све прихватљивије за већину Срба.¹⁹⁹ Републичка влада је обећала да ће до краја 1986. године Србија имати припремљен предлог Савезној скупштини за доношење јединственог југословенског плана за заустављање иселавања Срба и Црногораца са Косова и за бржи повратак оних који су се иселили под притиском, као и за долазак свих оних који желе да живе и раде Покрајини. Поводом многобројних жалби српских грађана, федералним органима је предложено да се оснује делегатска радна група три скупштине која би се бринула о законитости и окончању судских предмета. То је у пракси значило да се у положају Срба ништа неће променити.²⁰⁰

И делегати српске скупштине могли су само 15. новембра да константују како Србија нема ни једно једино право да спроводи законе на територији Косова, чак ни оне који се јединствено примењују! Чланови покрајинског Извршног већа понашали су се према својим колегама из Републике, као у међународним односима, задржавајући искључиво право вета. Иронично је константовано да су „закључци све бољи, а ситуација све гора“.²⁰¹

Српски лидери из Косова Поља деловали су компактно и политички сконцентрисано на најважније проблеме, што указује да је постојао јединствен центар артикулисања побуне. Често су, на пример, образлагани захтеви за равноправношћу језика и културе, а посебно је инсистирано на очувању Југославије. Савременици су уочавали да Косовопољци нису у први план стављали своје проблеме.²⁰²

---

¹⁹⁸ К. Николић, *нав. дело*, 67.

¹⁹⁹ *Исто*, 68.

²⁰⁰ *Исто*, 69.

²⁰¹ *Исто*, 69.

²⁰² К. Николић, *нав. дело*, 69.

2.1. Положај Срба у Покрајини: случај Ђорђа Мартиновића

Током 1985. године и почетком 1986. године незадовољство Срба и Црногораца у покрајини је достигло кулминацију. Најдрастичнији случај који је у овом периоду узбуркао српску јавност, било је повређивање радника Дома ЈНА из Гњилана, Ђорђа Мартиновића, у време првомајских празника 1985. године. Починиоци нису никада откривени, а власт је покушала да заташка тај злочин.²⁰³ Прво саопштење које је стигло из Гњилана гласило је да је у питању „гнусан злочин“. Потом је речено како је Мартиновић сам себе повредио, а затим јавност дуго није обавештавана о овом случају.²⁰⁴ О Ђорђу Мартиновићу расправљала је и федерална скупштина, у првој половини 1985. године.²⁰⁵

Ђорђе Мартиновић је са ВМА отпуштен 23. јула 1985. године у отпусној листи је писало следеће: *„Психијатријским посматрањем у току лечења је утврђено да се ради о личности једноставније структуре са опсесивним цртама, интровертираној, стидљивој у интерперсоналним комуникацијама, нижег образовног нивоа и ограничених интелектуалних способности. Расположиви подаци, као и психијатријски налази, указују да до трауматског догађаја није испољавао знаке манифестних душевних поремећаја у смислу душевног обољења, органског обољења нервног система и сексуалних девијација. Сада је болесник психички знатно боље у односу на почетно стање, али и даље испољава знаке депресије, са елементима суицидалности.“*²⁰⁶

Случај Мартиновић је српска јавност додатно ставила у први план након изласка Ђорђа Мартиновића из болнице, када је изјавио: *„Ја то нисам урадио. Мене су 1. маја, док сам сам сејао пасуљ на својој њиви, напала два човека. Везали су ме, ставили мараму натопљену неком течношћу на уста. Онесвестио сам се. А затим, када сам свести дошао, осећам бол, шта су ми то урадили. Ја то нисам учинио. Они који су ми то урадили, хтели су да о томе зна цела Југославија. Да није било тако, они би ме*

---

²⁰³ Исто, 49.

²⁰⁴ Исто, 49.

²⁰⁵ Исто, 51.

²⁰⁶ Исто, 52.

*једноставно убили. Зар све то да учине само због једне њиве? На ту њиву нећу више никада ни ја ни моја деца.*²⁰⁷

Говорећи са дистанце, можемо закључити да је „случај Мартиновић“ појачао перцепцију о „геноцидности“ Албанаца на Косову и изазвао страх код Срба, не само у Покрајини. Осим тога, први пут је промовисао критичку интелигенцију у Србији, која је већ неколико година деловала као неслужбена опозиција режиму, као меру патриотизма и одлучности.²⁰⁸

---

²⁰⁷ К. Николић, *нав. дело*, 52.

²⁰⁸ *Исто*, 53.

3. Настанак Председништва СФРЈ

Уз Титов благослов, уставописци су се определили да у пуној мери уваже федералну структуру земље, изражену кроз 19 амандмана које је Скупштина усвојила 1967. године и 1968. године. Овај правац усвојен је и настављен на конгресима републичких партија, а затим на IX конгресу СКЈ (1969). Рад на овом послу продубљен је одлуком да се иде на потпуно нови устав, а прва етапа на том путу био је нови пакет од 22 амандмана, који су усвојени 1971. године. Спремала се темељна промена функције шефа државе, која би уместо једној особи овога пута фактички била поверила колективном руководству - Председништву СФРЈ.²⁰⁹

О саставу овог тела вођене су исцрпне расправе у Комисији. Основни неспоразум, који је био присутан од почетка изношења идеја о стварању Председништва СФРЈ, дошао је до пуног изражаја. То је однос Председништва и Савезне скупштине, однос Председништва и СИВ-а, односно ситуирање Председништва у скупштински систем. Различита гледања дошла су до изражаја око начина конституисања Председништва – да ли да његови чланови буду само изабрани чланови, делегати република или, пак да буду и потврђени од стране Савезне скупштине, односно да ли да њихов избор буде верификован од стране Савезне скупштине. Повезано са тим је и питање одговорности тог органа (Председништва) према скупштини. У једном тренутку Кардељ је тврдио да Скупштина не може давати или ускраћивати поверење том органу.²¹⁰

Друго питање односило се на сам састав овог тела: Босанци, Војвођани и Косовци инсистирају на већем броју чланова Председништва (3+2). Сви остали су против. Као и обично, пресекао је Тито: он је сада одлучно за по три члана Председништва из република и по два из САП-а. За себе је Тито рекао да би желео да остане председник СКЈ; да свакако жели да буде Председник Републике, и да би ако треба био председник Председништва. Према амандману 26 (1971) Председништво сачињавају председници скупштина република и председници скупштина аутономних покрајина и по два члана из

---

²⁰⁹ Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, Том I, Београд 2011, Институт за савремену историју Фонд за хуманитарно право, 10.

²¹⁰ Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, *нав. дело*, 10.

сваке републике и по један члан из сваке аутономне покрајине, које бира скупштина републике односно аутономне покрајине на заједничкој седници свих већа скупштине.²¹¹

Председништво од укупно 23 члана, конституисано је средином 1971. године под Титовим председавањем, и за нешто више од две године рада одржало је 26 седница.²¹² Међутим, није дуго требало да се установи да је ово тело било сувише гломазно. Тако је, иако је сличан аранжман наставио да функционише у руководству партије – Председништву СКЈ, Устав из 1974. године предвидео смањење овог броја. Председништво је по овом уставу сачињавало девет чланова – по један делегат из сваке републике (6) и покрајине (2), као и председник Председништва СКЈ који је био члан Председништва СФРЈ по функцији. Чланови овог тела у првом сазиву (од 1974. године до 1979. године) били су, поред Тита као председника Републике и председника СКЈ: Видоје Жарковић (Црна Гора), Стеван Доропњски (Војводина), Фадиљ Хоџа (Косово), Лазар Колишевски (Македонија), Цвијетин Мијатовић (БиХ), Петар Стамболић (Србија), Владимир Бакарић (Хрватска) и Едвард Кардељ до смрти 1989. године, када га је заменио Сергеј Крајгер (Словенија).²¹³

Иако је било очигледно да ће „централност“ Титове позиције у држави и партији остати неприкосновена од измака његовог животног века, ток уставних расправа који се окончао 1974. године, јасно је наговештавао препреку могућности да једна особа стекне толику количину институционалне моћи. Колективно руковођење земљом, што није представљало преседан у комунистичком свету, у југословенском случају одржавало је потребу да се пронађе начин који би онемогућио националну мајоризацију или личну аквизицију моћи. Овом моделу прибегло се како би се обезбедило стање равнотеже, и он је требало да представља много више од „мртвог слова на папиру“.²¹⁴

Тако је Титова личност још једном уклесана у уставну структуру чланом 333 Устава из 1974: Полазећи од историјске улоге Јосипа Броза Тита у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији, стварању и развијању

---

²¹¹ Исто, 10.

²¹² Исто, 11.

²¹³ Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, нав. дело, 11.

²¹⁴ Исто, 11.

Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, развоју југословенског социјалистичког самоуправног друштва, остваривању братства и јединства народа и народности Југославије, учвршћењу независности земље и њеног положаја у међународним односима и у борби за мир у свету, а у складу са израженом вољом радних људи и грађана, народа и народности Југославије – Скупштина СФРЈ може, на предлог скупштина република и скупштина аутономних покрајина, изабрати Јосипа Броза Тита за Председника Републике без ограничења трајања мандата. Неопходна транзиција обезбеђења је чланом 328 који је предвиђао да престанком функције председника Републике, Председништво СФРЈ врши сва права и дужност које има према овом уставу, а потпредседник Председништва СФРЈ постаје председник Председништва СФРЈ до истека мандата за који је изабран за председника.²¹⁵

Остаје нејасно у којој је мери Тито био уверен у одрживост овог решења. Бројна сведочења о његовим последњим данима говоре о забринутости за будућност. Тако је 6. Новембра 1979. Године Раифу Диздаревићу, будућем члану Председништва, рекао да га многе појаве у последње време истински забрињавају.²¹⁶ Мандати на готово свим позицијама у држави и партији (наравно, не укључујући Титов) ограничени су на једну, односно две године, чиме се већ постојећа „кадровска вртешка“ почела окретати вртоглаво.²¹⁷

Уведено је једнонедељно ванредно стање у Приштини, а проглашена кризна ситуација владала је 20 месеци. Јединству у деловању ишао је на руку и персонални континуитет – други састав Председништва (1979 - 1984), изабран у последњој години Титовог живота, био је веома сличан првом – осим што је Стевана Дороњског по смрти 1981. године заменио Радован Влајковић, а Бакарића из истог разлога (1983) Мика Шпијак. И у овом сазиву до краја су седели В. Жарковић, Л. Колишевски, Ц. Мијатовић, Е. Хоџа, С. Крајгер и П. Стамболић.²¹⁸

---

²¹⁵ Исто, 12.

²¹⁶ Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, нав. дело, 12.

²¹⁷ Исто, 13.

²¹⁸ Исто, 14.

Заживела је и ротација функције председника Председништва, па тако Југославијом „шефују“ Лазар Колишевски (1980), Цвијетин Мијатовић (1980 - 1981), Сергеј Крајгер (1981 - 1982), Петар Стамболић (1982 - 1983), Владимир Бакарић и Мика Спиљак (1983 - 1984). Мењао се и члан који је био у овом телу испред СКЈ, јер је ова функција била ротациона, па су у Председништву седели редом по годину дана Стеван Дороњски, Лазар Мојсов, Душан Драгосавац, Митја Рибичић и Драгослав Марковић. То не значи да се тиме исцрпљивала улога и утицај СКЈ на рад Председништва, чији су сви чланови били високорангирани чланови партије. При томе, постојање још једног, никада до краја формализованог тела – Координационог тела Федерације, које је окупљало хетерогену групу највиших државних и партијских функционера, као и чести заједнички састанци Председништва партије и државе, служили су у те сврхе.²¹⁹

Током наредних година показало се да Председништво није успело да одржи идентитет и до краја успостави ауторитет независног тела. Пошто је гравитација моћи све јасније стремилa ка републикама, кохезија колективног шефа државе зависила је од компатибилности политика републичких политичких елита. Тако је Председништво поделило судбину других институција, попут Савеза комуниста Југославије, и његови чланови почели су све израженије да се понашају као „амбасадори“ својих република. Ове напуклине постојале су све очигледније како су са политичке сцене одлазили кадрове од самог почетка који су учествовали у изградњи социјалистичке Југославије (Владимир Бакарић, Драгослав Марковић, Петар Стамболић, Фадиљ Хоџа, Стеван Дороњски, Јован Веселинов).²²⁰

Подмлађивање политичке елите које је, макар декларативно, дуго било у врху приоритета руководству СКЈ, показало се као неуспешан задатак. Нове генерације нису имале ни самопоуздање старих, нити могућност да на основу личних познанства превазиђу сложене проблеме који су се јављали на унутарпартијском, међурепубличком и државном нивоу. Компликован систем политичких савезништава, приморавао је чланове Председништва, као и друге функционере са федералног нивоа, на одржавање блиских

---

²¹⁹ Исто, 14.

²²⁰ Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, нав. дело, 14.

односа са сопственом републиком. Они који су настојали да решавају проблеме на југословенском нивоу, могли су да очекују отпоре и оптужбе за лидерство.²²¹

Председник Председништва, који је имао само процедурално овлашћење (сазивање и вођење седнице) бирао се сваке године, увек из друге федералне јединице. Честе ротације на месту шефа државе онемогућавале су персоналну акумулацију моћи, али су негативно утицали на стабилност поретка, док највећи део грађана није знао ко је тренутни шеф државе: Председник Председништва Југославије може остати на том месту годину дана. Власт траје дванаест месеци, изузимајући један месец годишњег одмора. После тога је пензија.²²²

У трећем саставу Председништва (1985 - 1989) чланови су били: Веселин Ђурановић (Црна Гора), Радован Владковић (Војводина), Синан Хасани (Косово), Лазар Мојсов (Македонија), Бранко Микулић, па Хамдија Поздерац, па Раиф Диздаревић (Босна и Херцеговине), Стане Доланц (Словенија), Јосип Врховец (Хрватска) и Никола Љубичић (Србија). У овом мандату испред СКЈ у Председништву су били Али Шукрија, Видоје Жарковић, Миланко Реновица, Бошко Крунић и Ступе Шувар до новембра 1988. године, када је новим уставним амандманом укинута ова позиција. Остало је остало исто – Председништво су чинили осморица чланова са петогодишњим мандатом – представници федералних јединица (шест република и две покрајине). У овом периоду председавали су Веселин Ђурановић (Црна Гора, председник од 1984. године до 1985. године), Радован Влајковић (Војводина, председник од 1985. године до 1986. године), Синан Хасани (Косово, председник од 1986. године до 1987. године), Лазар Мојсов (Македонија, председник од 1987. године до 1988. године) и Раиф Диздаревић (БиХ, председник од 1988. године до 1989. године).²²³

Расправе о економској кризи са којом се носио новоименовани мандатар Савезног извршног већа, Анте Марковић, обележили су почетак сазива овог Председништва, док је обресе добијао и сукоб између Србије и Словеније.²²⁴

---

²²¹ Исто, 14.

²²² Исто, 14.

²²³ Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, нав. дело, 15.

²²⁴ Исто, 16.

Крај мандата овог сазива био је обележен демонстрацијама на Косову након смене Азема Власија и Каћуше Јашарија. Председништво је реаговало увођењем ванредног стања на седници 26. фебруара 1989. године, али је ова мера довела до даљег заоштавања сукоба у којем су у марту изгубљени први људски животи. Уследиле су даље репресивне мере. На последњој седници овог састава Председништва, одржаној 12. маја 1989. године, закључено је „да услова за укидање ванредног стања нема“.²²⁵

Тако је ове тешке проблеме наследио четврти по реду, а по саставу значајно другачији састав последњег Председништва СФРЈ, изабран 15. маја 1989. године у Скупштини Југославије. Чинили су га: Борисав Јовић (Србија), Јанез Дрвношек (Словенија), Стипе Шувар (Хрватска, после победе ХДЗ-а на првим вишестраначким изборима у Хрватској заменио га је 24. августа 1990. године Стјепан Месић), Богић Богићевић (Босна и Херцеговина, изабран у јулу 1989), Васил Тупурковски (Македонија, изабран у јулу 1989. година), Ненад Бучин (Црна Гора, у марту 1991. године заменио га је Бранко Костић), Драгутин Зеленовић (Војводина, кад је изабран за председника српске владе заменио га је фебруара 1991. године Југослав Костић) и Риза Сапунџија (марта 1991. године заменио га је Сејдо Бајрамовић).²²⁶

Јанез Дрвношек је по ротацији изабран за председника Председништва, а Борисав Јовић за потпредседника. Већ њихов први састанак, одржан 16. маја, показао је дубину кризе у којој се нашла Југославија и позицију две стране. Дрвношек је тражио сагласност Србије за амнестију Јанеза Јанше, који је ухапшен због „одавања војне тајне“ и коме је суђено на познатом „процесу четворице“ пред Војним судом у Љубљани; тражио је и да Председништво аболира Азема Власија, ухапшеног после демонстрација у Београду 28. фебруара и 1. марта 1989. године, јер га је Раиф Диздаревић, претходни председник Председништва, упозорио на могуће негативно реаговање светске јавности. Дрвношек је хтео и да се разговара о судбини протераних Албанаца са Косова. Јовић је те предлоге одбацио, а његов коментар одразио је више него ишта правце будуће отворене конфротације: разговор је показао дијапазон проблематике која је окупирала

---

²²⁵ Исто, 16.

²²⁶ Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, *нав. дело*, 16.

новоизабраног председника Председништва: углавном како да се олакша деловање шпијуна, сепаратиста и разбијала Југославије.²²⁷

У наредним месецима поларизација у Председништву се заоштравала. Јовић и српско руководство тумачили су сваки предлог Словеније који је одударао од прокламоване политике СКЈ као „разбијање Југославије“. Тако је било и у ситуацијама када је требало одбранити „вредности социјализма“. Када је, на пример, словеначко партијско руководство осудило крваво угушење студентских демонстрација у Пекингу јуна 1989. године, Јовић је сматрао да је такав став „преурађен и дрзак“. Истовремено је одбаћивана свака сугестија да се искључиво репресијом не може санирати ситуација на Косову. Раиф Диздаревић: *“Кад сам ступио на дужност, Косово је било најтежи политички проблем Југославије, када сам напустио дужност, остало је још веће жариште кризе односа у Југославији”*.²²⁸

Посебан анимозитет Јовић је исказивао према предлозима који су долазили из иностранства – без изузетка их је тумачио као притисак „да нас поколебају у одбрани уставног поретка и суверенитета земље“. Нови, још насилнији нереди избили су на Косову почетком 1990. године. Начин на који је реаговало Председништво откривао је значајне промене у деловању овог тела. Јанез Дрновшек је посетио покрајину у намери да стекне увид у ситуацију. По повратку, уследила је свађа између њега и Јовића. На седници од 20. фебруара 1990. године војска је предложила интервенцију: „После кратке расправе ставио сам предлог на гласање. Само ја се нисам сложио са предложеним војним мерама.“ Примопредаја места председника Председништва, који је Јанез Дрновшек препустио Борисаву Јовићу 15. маја 1990. године даље је допринела развоју напетости.²²⁹

Седнице овог сазива од самог почетка попримиле су конфликтни ток. Расправе су постојале жустре, први пут су се чули отворено дисонантни тонови. Није се више само потврђивало на партијским форумима усаглашено становиште, већ су се кристалисали различити интереси, појављивала разлика у мишљењима и гласању. Прегласавање, које је представљало реткост у ранијем раду Председништва, постојало је све учесталије. Отуд су

---

²²⁷ Исто, 17.

²²⁸ Исто, 17.

²²⁹ Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, нав. дело, 18.

и процедурална питања рада Председништва, дефинисана Пословником о раду из 1984. године, од формалности прерасла у значајан фактор који је утицао на динамику рада.²³⁰

Овај пословник (члан 4) предвиђао је равноправност чланова Председништва, јер је претпостављао консензуалност у њиховом одлучивању: Председништво ради на начелима колективног рада, одлучивања и одговорности. Председник, потпредседник и чланови Председништва, у складу са Уставом, равноправни су у вршењу права и дужности Председништва.²³¹

Ипак, упркос томе што је претпостављало да Председништво ради „на основу усаглашавања ставова својих чланова“ (члан 5), о одлукама на седницама Председништва гласало се простом већином присутних чланова (члан 44). Међутим, уколико се радило о питањима од посебне важности било је предвиђено гласање двотрећинском већином (члан 45). Са двотрећинском већином одлучивало се о: *„1. Неопходности, односно потреби доношења закона или другог прописа о привременим мерама и о проглашењу примене закона о привременим мерама; 2. Утврђивање предлога да се за потребе народне одбране и државне безбедности које настану услед ванредних околности утврде извори средстава, односно преузму кредитне или друге обавезе ради обезбеђења тих средстава. 3. Утврђивању предлога да се приступи промени Устава СФРЈ; 4. Утврђивању предлога да се одложи доношење закона или другог општег акта Скупштине СФРЈ; 5. Задржавању од извршења прописа Савезног извршног већа од општег политичког значаја, пре њиховог објављивања; 6. Утврђивању предлога кандидата за председника Савезног извршног већа; 7. Доношењу пословника о раду Председништва и акта о овлашћењима председника Председништва за време ратног стања, непосредне ратне опасности и у другим сличним ванредним приликама кад Председништво није у могућности да се састане.“*²³²

Упада у очи да је највећи број ставки на које се односило двотрећинско гласање био везан за питање одбране и безбедности. У СФРЈ је наравно постојао законски оквир који је предвиђао цивилну контролу над војском. Међутим, реалност је била битно

---

²³⁰ Исто, 18.

²³¹ Исто, 18.

²³² Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, нав. дело, 19.

другачија. У погледу одбране, по сећањима Раифа Диздаревића, расправе у одговарајућем парламентарном одбору и Савезном дому биле су више формално него фактичке: Биле су потпуно некритичке. Надвладало је схватање да је то област у искључивој надлежности Врховне команде – Председништва државе.²³³

Прерогативи Председништва, које је по члану 313 Устава било „највиши орган руковођења и командовања оружаним снагама Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у рату и миру“, вршени су кроз „наредбе о питањима руковођења и командовања оружаним снагама у СФРЈ, као и о другим питањима из области народне одбране када је то предвиђено“. Председништво је требало да доприноси „остваривању општенародне одбране, у случајевима утврђеним Уставом СФРЈ, као и у вршењу послова руковођења и командовања оружаним снагама СФРЈ“.²³⁴

Међутим, овај колективни орган није у војсци уживао ауторитет ни приближан Титовом. Било је предвиђено да своја права и дужности „*остварује у сарадњи са надлежним савезним и републичким, односно покрајинским органима, ослањајући се, при том, на ставове и мишљења Савета за народну одбрану као свог саветодавног тела и ставове и предлоге Комисије за питања руковођења и командовања оружаним снагама СФРЈ*“ (члан 11). Рад ове комисије усмеравао је савезни секретар за народну одбрану, што је омогућавало Југословенској народној армији да на најдиректнији начин учествује у раду Председништва, које је могло „*одређене послове руковођења и командовања оружаним снагама СФРЈ пренети на савезног секретара за народну одбрану*“. Иако је било предвиђено да савезни секретар за народну одбрану одговара Председништву за послове који су на њега пренесени, ЈНА је називана седмом југословенском републиком, имала је сопствену моћну партијску организацију и представља политички фактор за себе.²³⁵

---

²³³ Исто, 19.

²³⁴ Исто, 19.

²³⁵ Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, нав. дело, 19.

4. Долазак Слободана Милошевића на власт

За потпуније разумевање кризе на Косову током 1980-тих, потребно је представити политичку каријеру Слободана Милошевића, који све до априла 1987. године, био веран поштовалац „лика и дела“ Јосипа Броза.²³⁶ Први значајнији политички ангажман Милошевић је имао на 9. Конгресу СК Србије (1982), када је постао члан Председништва Централног комитета.²³⁷ Професионалним политичким радом почео је да се бави крајем 1983. године, као члан Председништва ЦК СК Србије на сталном раду.²³⁸

Након конгреса, политички аранжан Милошевића водио га је на место шефа београдске партијске организације (1984), док је на 10. Конгресу СК Србије (1986), Милошевић изабран за председника Председништва Централног комитета СКС.²³⁹

Слободан Милошевић се на почетку политичке каријере бавио више економским него политичким темама, али је ту веома рано почео да испољава свој радикализам. Однос република и њених покрајина није га превише занимало, осим у ситуацијама када су се могли скупити политички поени у јавности, али никада није испољавао посебно интересовање за живот српског народа на Косову и Метохији.²⁴⁰

Први Милошевићев потез после избора за шефа српске комунистичке партије био је помало изненађујући за ондашњу јавност, посебно за већ увелико побуњене косовске Србе. Већ 16. јуна 1986. године отишао је у Приштину, где је одржана заједничка седница Председништва ЦК СК Србије и Председништва ПК СК Косова. На седници су, како је службено саопштено, разматрани „*непосредни задаци Савеза комуниста у вези са политичком ситуацијом на Косову.*“²⁴¹

Слободан Милошевић није имао разумевања за самоникли бунт косовских Срба. Према сведочењу Мирослава Шољевића, до априла 1987. године „нигде и ничим“ није подржавао покрет косовопољских Срба: „Чак је био и против нас. Већ је био председник

---

²³⁶ К. Николић, *нав. дело*, 71.

²³⁷ *Исто*, 71.

²³⁸ *Исто*, 71.

²³⁹ *Исто*, 72.

²⁴⁰ К. Николић, *нав. дело*, 73.

²⁴¹ *Исто*, 73.

ЦК СК Србије када смо 19. јуна 1986. године покушали да се колективно иселимо. Донео је одлуку да нас хватају као зечеве по Србији. То је била само наша битка“. Душан Ристић сведочи да су тада сви путеви према ужој Србији били блокирани, а да су Срби из Батуса и КLINE добили чак и батине: „Све је то код нашег народа изазвало додатну нервозу, незадовољство и страх. Истакао је да се српски руководиоци слажу са шиптарским сепаратистима.“²⁴²

4.1. Слободан Милошевић на Косову и Метохији:

„Нико не сме да вас бије“

*Како је, онда, дошао до великог прелома у априлу 1987. године? У првим месецима 1987. године није било већих активности Српског покрета отпора. Ређали су се састанци који су личили један на други. Почетком маја 1987. године Азем Власи је позвао Милошевића да посети Косово, али није било предвиђено да дође и у Косово Поље. Зато је штаб Српског покрета отпора извео манипулацију са наводним исељавањем др Зорана Грујућа, директора Института за економију и развој у Косову Пољу. Пошто се већ говорило о збору Срба, Грујић је приведен у полицијску станицу у Приштини где му је дискретно саопштено да ће сносити кривицу ако се и ове године тај збор одржи. Грујић је затим 16. априла написао протестно писмо највишим властима Покрајине, Републике и Федерације и најавио да ће се са породицама иселити у Београд. Исто то намеравала је да учини и његова бројна фамилија ако му се не обезбеди безбедан повратак.*²⁴³

Милошевић је на велика врата политике ушао обећавајући заштиту Србима на Косову, а потом је у кратком року, најпре уставним амандманом (1989), а потом и новим уставом од 1990. године, променио положај покрајина, не укидајући, већ ограничавајући њихову аутономију потврђујући своју приврженост Југославији. Тиме је створио краткотрајан привид да је исправио дугогодишње неправде, вратио достојанство Србији, обезбедио претпоставке унутрашњег јединства и равноправности унутар федерације. Међутим, Милошевић је извршио уставну промену положаја Косова уз формалну сагласност покрајинске скупштине, а уствари наметањем. Због тога одредбе Устава није

---

²⁴² Исто, 74.

²⁴³ К. Николић, *нав. дело*, 75.

могао да примени на Косову. Пружајући жесток отпор, Албанци су прибегли стварању паралеленог друштва и институција, а касније и војних снага. Поред тога, они су систематски радили на интернационализацији проблема представљајући га као сукоб око људска права.²⁴⁴

Народ се 17. априла окупља пред Грујићевом породичном кућом у селу Бресју и тражи да Милошевић дође у Косово Поље 20. априла.²⁴⁵ На сам дан збора, уследило је саопштење Председништва ПК СК Косова у коме се тврди да је најављен збор комуниста отказан.²⁴⁶ Истог преподнева Срби су обичном поштом упутили телеграм Миланку Реновици, председнику Председништва ЦК СКЈ, следеће садржине: „*Молим Вас да се заложите да позвани руководиоци присуствују вечерашњем састанку у Косову Пољу. Састанак не сматрамо отказаним*“. Телеграм је упућен и Милошевићу: „*Састанак за 18 сати не сматрамо отказаним. Молимо Вас да обавезно присуствујете истом.*“²⁴⁷

Милошевић је у школско двориште у Косову Пољу дошао у понедељак 20. априла, где га је дочекало око 2 000 грађана, у пратњи Кољ Широке, члана Председништва ЦК СКЈ, Азема Власија, шефа Покрајинског комитета, а дошло је и неколико највиших руководиоца из Приштине, мада су претходно објавили саопштење о одлагању састанка. Одмах је избио неспоразум око места где ће се састанак одржати: руководиоци из Приштине желели су да то буде скуп комуниста у малој сали железничке станице, а грађани су инсистирали да састанку присуствују сви: „Милошевић је питао: - Постоји ли школско двориште ? А када је добио потврдан одговор, кренуо је пешице према школском дворишту, уз аплауз свих присутних.“²⁴⁸

Збор се завршио без инцидента. Према мишљењу Мирослава Шољевића, овај Милошевићев говор био је лошији од онога Ивана Стамболића претходне године: „Морам да Вам кажем, није се Милошевић накупио аплауза тим говором. Одржао је типичан партијски говор: има проблема, решићемо. Ако сте луди, верујте ми! Све у том смислу. Он

---

²⁴⁴ Радмила Накарада, *Распад Југославије: проблеми тумачења, суочавање и транзиција*, Београд, Службени гласник 2008, 41.

²⁴⁵ К. Николић, *нав. дело*, 76.

²⁴⁶ *Исто*, 76.

²⁴⁷ *Исто*, 76.

²⁴⁸ *Исто*, 76.

би на томе и завршио да смо му ми то дозволили. Коста је пробао да се попне тамо и нешто каже, али поче неко рвање са оним активистима и обезбеђењем. Онда ја изађем и кажем: - Друже председниче, Ви сте овде држали монолог. Нисмо вас ми зато звали. Овај народ са Вама жели дијалог. Ми желимо да Вам кажемо шта ми овде осећамо и шта нас мучи. Ви сте овде дошли све са преварантима! – и покажем руком широко око себе. Још сам рекао Милошевићу: Ја Вам предлажем да Ви овамо поново дођете и обавите разговор са представницима овог народа. Али, да их ми одредимо, а не ови преваранти и шиптарски националисти! Милошевић каже: Слажем се. Кад хоћете да дођем? Може ли то да буде петак? Сви рекоше: - Може. Тако је Милошевић дошао и други пут.²⁴⁹

Према ранијем договору, Слободан Милошевић долази поново на Косово 24. априла 1987. године. Прво је у Приштини присуствовао проширеној седници Председништва ПК СК Косова, на којој је извршена размена мишљења „у вези са актуелним питањима политичко - безбедносне ситуације у Покрајини и активностима Савеза комуниста и субјективних снага“. Оцењено је да су активисти СК Косова дале конкретне резултате у нормализовању и стабилизовању стања у Покрајини.²⁵⁰

Колона аутомобила у којој су били Милошевић и Власи зауставили су се испред Дома културе „Браћа Краиновић“ тачно у 18 сати. Дотле миран народ, са околних тротоара и травњака као по команди пробио је кордоне милиције и окружио функционере. Колона са руководством буквално се заглавила у тој маси: „Када је Милошевић изашао из аутомобила, као крик, проломио се: *Хоћемо слободу, хоћемо слободу!* Скандирало се бесомучно. Само то: *Хоћемо слободу.* Милошевић је био запрепашћен. Вероватно му се до тада тако нешто никада у животу није догодило.²⁵¹

Окупљени Срби захтевали су да директно разговарају са Милошевићем, а не преко одабраних делегата, међу којима је било доста оних којих нису уживали поверење народа. Међутим, Милошевић, Власи и Кољ Широка ушли су у салу Дома културе, где их је

---

²⁴⁹ К. Николић, *нав. дело*, 78.

²⁵⁰ *Исто*, 78.

²⁵¹ *Исто*, 80.

чекало 300 делегата: Дошли су из свих крајева Покрајине, као из многих места из СР Србије.²⁵²

Захтеви Срба били су прецизно артикулисани: хитно заустављати даље исељавање и повратак исељених, смена свих који спречавају или успоравају диференцијацију у Покрајини, да Србија буде конституисана као република која има подједнака права на целој својој територији као и остале републике. Прво је говорио Митар Балевић, човек структуре. У његовом говору све је одисало старом фразеологијом: тешка је ситуација у привреди, очигледне су слабости у раду неких државних органа, албански сепаратисти и српски националисти једни друге потхрањују, захваљени су међунационални односи због ранијих инцидената, врши се дезинформисање и манипулисање народом што директно утиче на појачано исељавање Срба и Црногораца са овог подручја.²⁵³

Много више пажње, уз велики аплауз, привукао је Сретен Мартиновић, председник Месне конференције ССРН. Говорећи о разлозима масовног окупљања истакао је да ће „историја показати да су Косопољци били у праву и да ови догађаји нису били нити ће икада бити уперени против поштених Албанаца.“²⁵⁴

Убрзо су ствари почеле да се компликују. Док је у сали почињао састанак, маса народа је свом жестином наваљивала према дому. Чуле су се пароле : „*Живела Југославија*“, „*Живео СКЈ*“, „*Хоћемо унутра*“, „*Хоћемо слободу*“. Каменице су летеле према Дому културе, чула се ломљава прозора. Тражено је да се састанак одржи напољу. Око 18:30 ситуација је узаврела: интервенисале су снаге безбедности, а из масе се скандирало: „*Убице, убице!*“ Полетеле су каменице на милицију. Затим се народ примирио и запевао „*Хеј Словени*“ и „*Друже Тито, ми ти се кунемо*“.²⁵⁵

У међувремену Митар Балевић „сав зајапурен, улетео је у салу и стао пред Милошевића и екипу“. Обавештава људе на састанку да је дошао до инцидента, да је интервенисала милиција и моли „другове Милошевића и Власија“ да се обрате окупљеним грађанима. Милошевић се обраћа делегатима и тражи да се договор испоштује и да се

---

²⁵² Исто, 80.

²⁵³ К. Николић, *нав. дело*, 80.

²⁵⁴ Исто, 80.

²⁵⁵ Исто, 81.

„другови напољу“ замоле да омогуће одржавање састанка „јер се ствари могу само овако решити“.²⁵⁶

Затим из Дома пред народом излазе Милошевић и Власи: „Ушли су у масу, али због велике гужве и галаме није могао да се успостави никакав дијалог. Тог тренутка, око 18:52, окупљена маса је почела да виче: „Бију нас, бију нас! Зашто нас бију? Не дамо Косово! Живот дајемо. Косово не дајемо! Не дамо Југославију“! Славко Ђурувија прича: “Тада се догодило нешто што је, сигуран сам, одредило све будуће Милошевићеве потезе. Случајно сам се нашао уз њега у тој маси. Био је блед, унезверен, маса га носила, сви су викали, вукли га. Додиривао сам га кад му је један старац, потпуно сед, са жутиим брковима, буквално вриснуо у лице: - Бију нас, председниче! Не дај да нас бију! Старац је плакао, а Милошевић је дрхтао. Тресао се као прут. Био је у шоку и потпуно блокиран“.²⁵⁷

Милошевић се мало смирио и одговорио: “Нико не сме да вас бије, овај народ не сме нико да бије!”²⁵⁸ У општој пометњи, где се више није чуло шта ко говори и кад се није знало шта да се ради, новинар Милош Антић предлаже Милошевићу да се са прозора Дома културе обрати народу. Морате се попети горе и смирити људе! – Па како ћу, куда ћу? – муцао је Милошевић. – Идемо овуда, средићу, мораш се попети! – рекао је Азем Власи. Убрзо је постављено озвучење и окупљенима се обратио Милошевић: „Међутим, маса га је прекинула питањем: Зашто нас туку? А затим су појединци почели да вређају Азема Власија повицима: Њега мењати, губи се Аземе!“²⁵⁹

Када се ситуација мало смирила, Милошевић је почео да говори. Његов иступ био је умирујући: „Другови, ми смо се у понедељак договорили да одржимо збор, као и да ви изаберете своје делегате са којима ћемо разговарати. Пошто разложан разговор није могуће обавити у оволиком броју, имам само једно питање: ако међу вама има оних који нису ушли, а неко их је изабрао као делегате, молим вас нека уђу. Само у сали можемо

---

²⁵⁶ Исто, 81.

²⁵⁷ К. Николић, *нав. дело*, 81.

²⁵⁸ Исто, 81.

²⁵⁹ Исто, 82.

регуларно да одржимо збор.“ После тога Милошевић и остали функционери повукли су се у салу, где је састанак настављен.²⁶⁰

Читаво вече и ноћ људи су се смењивали за говорницом и говорили о личној и колективној драми. Говориле су жене у црнини којима су Албаци, њихове комшије, убили мужеве или синове. Доминирали су захтеви за остваривањем елементарних људских права. Срби су тражили равноправност са већинским Албанцима и могућност заштите од стране државних институција. Сва уставна права Срба била су темељно угрожена, народ је био постиђен, увређен и понижен и борио се за слободу.²⁶¹

Састанак је трајао пуних 13 часова и на њему је говорило 78 делегата. Милошевић је овацијама дочекан када је изашао. Маса света, која је читаву ноћ стајала напољу, поново је скандирала. Овога пута: „Слобо, Слобо!“ Милошевић је те ноћи доживео катарзу и пуну трансформацију, и личну и политичку.²⁶²

Догађаји у Косову Пољу од 24. и 25. априла имали су прекретни карактер, како у каријери Слободана Милошевића, тако и у даљем развоју политичких односа на Косову, али и у Србији и Југославији. Милошевић се пре скупа у Косову Пољу врло мало бавио Косовом. То је радио Иван Стамболић.²⁶³

Слободан Милошевић је одмах након Косова Поља желео да добије подршку највиших партијских форума, па је већ 27. априла 1987. године одржана седница Председништва ЦК СК Србије. Обавестио је Председништво о догађајима у Косову Пољу и разговорима које је водио, оцењујући да је „исцрпно и отворено“ указано на низ слабости у спровођењу друштвене акције у Покрајини. То се посебно односи на процес иселавања Срба и Црногораца. Милошевић је добио пуну подршку, формирана је радна група „која одмах треба да све проблеме изнете на овим састанцима унесе у програме рада руководства, органа и организација СК Србије“. Такође, Председништво је информисано

---

²⁶⁰ Исто, 82.

²⁶¹ К. Николић, *нав. дело*, 83.

²⁶² Исто, 85.

²⁶³ Исто, 88.

да је у вези „са непримереном интервенцијом органа милиције“ у току поступак државних органа за утврђивање конкретне одговорности.²⁶⁴

На овој седници партијског Председништва, иначе затвореној за јавност, Милошевић је тражио да се одмах смени Рахман Морина, шеф косовске полиције.²⁶⁵ Председништво федералне партије расправљало је о догађајима у Косову Пољу 7. маја 1987. године, на основу информација које су поднели Милошевић и Власи. Оцењено је да је стање у Покрајини још оптерећено проблемима и тешкоћама на економском и развојном плану, као и у домену међунационалних односа.²⁶⁶ Раскол између две струје у СК Србије почео је после Милошевићов повратка са Косова.²⁶⁷ Милошевић се из Косова Поља вратио као други човек. Код њега више није било опуштености, наступао је смелије и као енергичан вођа. Још више је око себе окупљао своје људе, реченице су му постале кратке и јасне, а поруке пријемчиве слуху обичног човека. Све чешће је говорио као национално забринут Србин, али се још увек није превише истрчавао.²⁶⁸

Косовопољски Срби, који су полако постојали све значајнији фактор, активно се укључују у сукоб Слободана Милошевића и Ивана Стамболића. Тако је из Српског покрета отпора већ 10. јуна 1987. године, обојици послато писмо у коме се каже: „*Верујући у вас двојицу ми тражимо од вас да јединствено, без међусобних трзавица омогућите промене које ће допринети да Србија буде заиста држава на целој својој територији. Уз велике наде очекујемо да ћете евентуалне неспоразуме превазићи*“. У писму чији је идејни творац био Душан Ристић, стајало је и да Фадиљ Хоџу штити Петар Стамболић, што „представља охрабрење контрареволуционарним снагама“.²⁶⁹

Занимљиво је да Иван Стамболић ово писмо није добио. Мирослав Шољевић је тврдио да је то спречио Милошевић.²⁷⁰ Писмо се може схватити као апел уочи седнице Председништва ЦК СКЈ, која је одржана управо 10. јуна²⁷¹ Због тога је и за 26. јун

---

²⁶⁴ Исто, 90.

²⁶⁵ Исто, 90.

²⁶⁶ К. Николић, *нав. дело*, 93.

²⁶⁷ Исто, 95.

²⁶⁸ Исто, 95.

²⁶⁹ Исто, 96.

²⁷⁰ Исто, 96.

²⁷¹ Исто, 96.

заказана седница Централног комитета СКЈ, што је било још једна прилика да Српски покрет отпора покаже своју снагу уочи овог пленума, 18. јуна одржана је седница Председништва ЦК СК Србије, на којој је, поред Косова главна тема била „неодлучност да се до краја иде у промене“.²⁷²

Српски лидери са Косова желели су да још једном изврше притисак и најављивали су масован долазак у Београд. Спомињала се цифра од неколико десетина хиљада људи. Плашећи се да долазак великог броја Срба може да привуче и велики број Београђана, Председништво ЦК СКС је издало саопштење у коме је најавило одлучност СКЈ „да радикално мења стање на Косову, да конкретно рашчисти са бирократском влашћу и опортунизмом, дволичним ставовима и понашањем, као и са отвореним супростављањем закључцима партијских и друштвених органа“. У том контексту, оштро су осуђени српски националисти, посебно појединци из Београда, „који настоје да остваре свој непријатељски утицај и покушавају да у редовима српског и црногорског становништва на Косову, ширењем гласина и политичких интрига, организују њихово масовно окупљање и долазак у Београд у време одржавања Пленума ЦК СКЈ, с циљем да се изазову нереди и на тај начин омете одржавање пленума“. Јасно је речено да СК, радничка класа, борци и омладина неће допустити „снагама антикомунистичке и националистичке опозиције да у нападима на тековине револуције, на братство и јединство, шире дефетизам и ометају остваривање политике Савеза комуниста на Косову“.²⁷³

Милошевић се противио доласку Срба са Косова у Београд тим поводом, српске вође га нису послушале. Дан уочи седнице (25. јуна) делегације Српског покрета отпора долази у Београд. Прво их је примио генерал Петар Грачанин. Онда је дошао Милошевић.²⁷⁴ Тада долази до првог значајног расцепа у руководству косовских Срба. Одлука да се ипак иде у Београд добила је већу подршку, а др Зоран Грујић и људи који су били у директној вези са Милошевићем, инсистирали су да се не иде.²⁷⁵

---

²⁷² Исто, 96.

²⁷³ К. Николић, *нав. дело*, 97.

²⁷⁴ Исто, 97.

²⁷⁵ Исто, 98.

Ситуација се додатно компликовала отварањем афере око Фадила Хоџе, члана Председништва СФРЈ. Српска јавност је имала прилику да се упозна са неким детаљима из тамне косовске историје. Хоџа је од почетка 1987. године интензивно „прозиван“ због тога што је Хасану Реми Зврзи, албанском шпијуну и организатору убиства истакнутог комунисте Миладина Поповића, сведочио ради признавања борачког стажа! Пошто је уживао заштиту неприкосновености и пошто никада није био изложен јавној критици за политику коју је водио, акција демистификације Фадила Хоџе била је велико изненађење и за партијску јавност.²⁷⁶

Исељавање Срба и Црногораца настављено је несмањеним темпом. Тако је у првој половини 1987. године било већ 650 места (од укупно 1 445) у којима није било ниједног Србина или Црногорца. То није сметало појединим албанским функционерима да изјаве како се Срби „перфидно селе да би нас брукали“.²⁷⁷

Многе ствари постале су истовремено и јасније и компликованије на седници ЦК СК Србије, одржаној 9. јула 1987. године. Седница је била посвећена Косову и непосредним задацима СКС у реализацији закључака пленума у федералне партије. Основна дилема сводила се на тумачењу да ли је стање у јужној српској покрајини заиста онако како је означено у закључцима ЦК СКЈ, или је у питању исполитизована и исконструисана епизода.²⁷⁸ У Титовој Митровици је откривена илегална „непријатељска група“ која је организовала „са позиција албанског национализма и сепаратизма“. Појединачни инциденти су настављени.²⁷⁹

На седници Председништва ЦК СК Србије, 28. августа 1987. године, разговарало се о остваривању закључака 9. Пленума ЦК СКЈ. Оцењено је да деловање албанских сепаратиста појачано.²⁸⁰ Уследио је трагичан догађај који је дефинитивно заоштрио конфротацију Срба и Албанаца. Тај догађај је истовремено знатно ојачао позицију Слободана Милошевића и одлучујуће деловао на промену јавног мњења у Србији. У питању је био познати злочин у параћинској касарни ЈНА „Бранко Крсмановић“ који је 3.

---

²⁷⁶ К. Николић, *нав. дело*, 98.

²⁷⁷ *Исто*, 99.

²⁷⁸ *Исто*, 103.

²⁷⁹ *Исто*, 105.

²⁸⁰ *Исто*, 107.

септембра извршио један Албанац – Азиз Кељменди. Он је убио четворицу младића (Срђана Симића, Хазима Џанановића, Сафета Дукановића и Горана Бегића), а шесторицу ранио. Иако је одмах било јасно да ова трагедија није имала антисрпску позадину, београдска штампа је енормним публицитетом, насловима, коментарима и писмима читалаца долила уље на ватру, стварајући антиалбанско расположење.²⁸¹

Закључци 9. Пленума Централног комитета СКЈ тешко су се спроводили у пракси. На то је доста утицао Синан Хасани који се на пленуму изјаснио против настављања „процеса диференцијације“. Савременицима се чинило да је и даље на делу тактика из 1981. године. Јавно се говорило о потреби диференцијације, а тајно су се правили компромиси како би се сачувала утицајна места, ако се већ нису могле сачувати доминантне позиције.²⁸²

Међу Србима се ширило уверење да се опет ништа неће урадити, а косовска политичка бирократија „није примала сасвим радо обавезујуће захтеве“. Посебно се иселјавање релативизовало.²⁸³

Долазак федералних и републичких радних група невољно је прихватан. Неретко су се чуле оцене о „мешању у наш суверенитет“, а посматрачи су уочавали да је у тзв. ужој Србији, после злочина у Параћину, незадовољство опасно почињало да прелази границе рационалног и да се стварало антиалбанско расположење. Истовремено је Бајрам Сељани, председник покрајинског Председништва косовопољске вође назвао „националним лидерима - барјактарима“, а њихове тезе „деструктивним и националистичким“. У покрајински СУП приведени су Мирослав Шољевић, Бошко Будимировић, Коста Булатовић и Богдан Кецман и „опоменути да се не појављују на протестним зборовима, иначе ће бити оптужени за супростављање закључцима 9. Седнице ЦК СКЈ.“²⁸⁴

Наравно да је уследио масован протест са поруком: „Хапсите иреденту, а не нас!“ Косовопољци су из сваке подружнице изабрали по пет представника који су требали да

---

²⁸¹ К. Николић, *нав. дело*, 108.

²⁸² *Исто*, 110.

²⁸³ *Исто*, 110.

²⁸⁴ *Исто*, 111.

иду у Београд. Истовремено је настављен процес исељавања Срба, у коме је био уочљив феномен „социјалне диференцијације“. Прво су се исељавали високостручни кадрови и богатији сељаци и трговци.²⁸⁵

Протести Срба и Црногораца који су до јесени 1987. године протицали без иједног инцидента претили су заоштравањем, јер се већ јављала подела на радикалну и умерену групу, а покрајинске власти настојале су да Српски покрет отпора разбију на српски и црногорски део.²⁸⁶

Ситуација се заоштравала. Криза у међунационалним односима негативно је утицала и на политичку атмосферу и на радну дисциплину. Октобар су у Приштини и околним местима обележили и вишедневни протести српских жена и ученика. Тражила се одговорност за Фадиља Хоџу због његове увредљиве сексуалне примедбе на рачун неалбанки, а пре свега Српкиња, изречене после ручка са резервним старешинама ЈНА у Пирзрену, 26. новембра 1986. године.²⁸⁷

Више није било ни важно шта је Фадиљ Хоџа стварно рекао. Почели су протестни зборови српских жена. Први је организован 15. октобра 1987. године у Косову Пољу. Жене су тражиле да им се објасни „шта је до сада предузето против Фадиља Хоџе, изражавајући дубоки револт поводом његове изјаве“.²⁸⁸

Председништво Централног комитета СКЈ искључило је 20. октобра Фадиљ Хоџу из Централног комитета федералне партије и из Савета Федерације. Председништво је оценило да Хоџа „сносио део одговорности за грешке у остваривању политике СКЈ на Косову и дужем временском периоду“. Хоџини грехови били су: запостављање борбе против великоалбанског национализма и занемаривање суштине политике националне равноправности. Тиме је он знатно допринео нарастању албанског национализма, што је било у директној супротности са „истинским животним интересима албанске народности

---

²⁸⁵ К. Николић, *нав. дело*, 111.

²⁸⁶ *Исто*, 111.

²⁸⁷ *Исто*, 112.

²⁸⁸ *Исто*, 113.

и свих других народа и народности за заједнички и равноправни живот у борби за самоуправљање и укупан просперитет нашег друштва“.²⁸⁹

Исељавање Срба и Црногораца са Косова настављало се несмањеним темпом. Према подацима Савезног извршног већа, од 1982. године до 30. јуна 1987. године са Косова и Метохије се иселило 22 896²⁹⁰ Срба и Црногораца.²⁹¹ Срби са Косова и Метохије доживели су Слободана Милошевића као ослободиоца од вишедеценијског албанског угњетавања, као човека који им је донео слободу и вратио национални понос. Милошевић је за њих постао национални херој и вођа оличење „правог“ Србина, а таквој перцепцији највише су допринели лидери аутохтоног националног покрета Срба на Косову и Метохији – Српског покрета отпора.²⁹²

---

²⁸⁹ К. Николић, нав. дело, 117

²⁹⁰ Годинама је егзистирао проблем исељавања Срба и Црногораца са Косова. То је била стална тема и једно од главних питања када се говорило о стању на Косову. До крајности је актуелизирано након догађаја из 1981. године. Проблем је сматран југословенским. Југословенски програм за спречавање исељавања и повратак исељених Срба и Црногораца на Косово, донесен 1986. године у Савезном парламенту, инсистирао је, као што је већ речено, на оценама да до овог феномена долази искључиво под политичким притиском Албанаца на неалбанско становништво на Косову. У Југославији је постојало уверење да положај Срба и Црногораца на Косово није сигуран.

Неспорно је да су постојала два разлога исељавања – политички и економски. У првом случају, евидентно је да је постојао политички притисак због кога су се Срби и Црногорци исељавали са Косова. Атмосферу несигурности веома су увећавали једнонационалне и националистичке демонстрације 1968. године, а далеко више догађаји из 1981. године. У другом случају, реч је о чињеници да су постојали врло озбиљни економски разлози исељавања Срба и Црногораца са Косова. (Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije, svedočenje*, 337-340)

²⁹¹ К. Николић, нав. дело, 121.

²⁹² Исто, 125.

5. ДЕМОНСТРАЦИЈЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 1988. ГОДИНЕ

5.1. Од слогана „Идемо на Косово“ до поклича „Хоћемо оружје“ у новембарским демонстрацијама

Државни врх је у више наврата упозоравао на те опасности и интервенисао да се спречи експлозија косовског бурета барута.²⁹³

Митинзи организовани у Србији и Црној Гори, њихово пропагирање и величање у београдској штампи, злоупотреба стања на Косову за радикализацију политичких расположења, имали су и антиалбански карактер – изазивали су и стварали нерасположење према Албанцима. Чак су ношене и узвикиване пароле „Идемо на Косово“, праћене захтевом „хоћемо оружје“. Било је нормално очекивати да ће на такву антиалбанску усмереност доћи до реаговања албанског становништва на Косову у коме су се купила осећања угрожености и страховања да ће изгубити стечена права и аутономију. На искру, која ће запалити већ створене страсти, није се дуго чекало.²⁹⁴

На Косово је дошло до масовних једнонационалних демонстрација Албанаца 17, 18 и 19. новембра 1988. године. Први пут након 1981. године у таквим размерама и тако дугом трајању.²⁹⁵

Повод демонстрација била су смењивања у руководству Савеза комуниста Косова и заказана сесија косовског Парламента ради давања сагласности на предлог амандмана на Устав Југославије.²⁹⁶

Смењена је 17. новембра Каћуша Јашари са дужности председника косовских комуниста, а из косовског руководства комуниста искључени су Азем Власи (бивши председник) и још неки чланови.²⁹⁷

---

²⁹³ Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije, svedočenja*, (Sarajevo: OKO, 1999), 343.

²⁹⁴ Исто, 343.

²⁹⁵ Исто, 343.

²⁹⁶ Исто, 343.

²⁹⁷ R. Dizdarević, *nav. delo*, 343.

Давање сагласности косовске Скупштине на амандмане на Устав Југославије, била је створена негативна атмосфера тврдњама да су промене Устава СФРЈ уперене против аутономије Косова. Та пропаганда албанских националиста и из Албаније имала је ефекта међу необавештеним и политици препуштеним самим себи албанским масама. А, уствари амандмани нису ничим дирали у аутономију Косова и директну заступљеност и одлучивање у Федерацији.²⁹⁸

Дана 17. новембра 1988. године, рудари Трепче кренули су у Приштину, док је још био у заседању Покрајински комитет. А онда је талас демонстрација кренуо читавом Покрајином – колоне демонстраната су се из свих праваца сливале у Приштину, где је три дана демонстрирала велика маса људи. Број демонстраната се стално повећавао, 18. новембра, после подне, демонстрирала је у Приштини маса од 40 000 људи. Полицијски извештаји су говорили да до тада није било ексцеса, али и упозоравала да „може бити свашта“.²⁹⁹

Ношене су Титове слике, заставе Југославије, пароле о братству и јединству и сл. Биле су и пароле са захтевима за повратак смењених албанских партијских руководилица – „*Каћуша - Азем*“, „*нећемо смењивање под притиском*“, „*Бранићемо своје људе*“, „*Разићи ћемо се ако нам кажете да су оставке повучене*“, „*Не дамо Устав из 1974*“, „*Заклињемо се да ћемо бранити Устав*“, „*Хоћемо равноправност Косова*“.³⁰⁰

Атмосфера у Приштини, али и на Косову у целини, током три дана демонстрирања, била су експлозивна. Било је присутно много набоја незадовољства и огорчења.³⁰¹

Косовски проблеми попримили су драматичан ток. Демонстрације су имале елементе националног покрета, јер су разлози, захтеви и пароле били национално обојени, а саме демонстрације су биле једнонационалне.³⁰²

Демонстрације су протекле мирно.³⁰³ Чула се само понека парола „*Косово република*“³⁰⁴

---

²⁹⁸ Исто, 344.

²⁹⁹ Исто, 344.

³⁰⁰ Исто, 344.

³⁰¹ Исто, 344.

³⁰² Исто, 344.

Демонстрације су добро организоване и добро усмераване. И у овом, као и у свим случајевима до тада организованих митинга, показало се да су сви „спонтани митинзи“ и „спонтана догађања народа“ – добро организовани. Све информације са Косова то су понављале, али ни једна није давала податак ко је тај ко стоји иза демонстрација, ко их организује и усмерава. Већ тада су се из руководства Србије износиле сумње – без и једног чврстог доказа.³⁰⁵

Чим су почеле демонстрације, стављен је у стање припрваности Здружени одред полиције који је од раније постојао на Косову и који је био састављен од милиције из свих република. То је исто учињено са специјалном бригадом милиције при Савезном министарству унутрашњих послова у Београду и јединицама војске који су биле на Косову. Покрајински министар у Београду и јединицама војске које су биле на Косову. Покрајински министар унутрашњих послова Рахмана Морине тражио је да се хитно на Косову упути још 600 милиционера. Државно Председништво је зато 18. новембра одлучило да се на Косово упути савезни министар унутрашњих послова Доброслав Чулафић; да на лицу места добије извештаје и информације; да утврди да ли су све снаге безбедности тако организоване и распоређене да могу у свакој ситуацији деловати и да изврши инспекцију косовских полицијских органа. По повратку савезног министра, обавештени смо о негативној оцени рада косовске државне безбедности.³⁰⁶

Дана 18. новембра, пребачено је на Косово 400 милиционера, а у непосредну близину ове Покрајине још 200 полицајаца истог састава.³⁰⁷

На Косову је још тињало; демонстрације се још нису ни смириле, а на помолу је већ био проблем разлика у оценама тих догађаја.³⁰⁸

---

³⁰³ Исто, 343.

³⁰⁴ Исто, 345.

³⁰⁵ Исто, 345.

³⁰⁶ Исто, 345.

³⁰⁷ R. Dizdarević, *nav. delo*, 345.

³⁰⁸ Исто, 347.

5.2. ГОДИНА 1989 : СТАЊЕ НА САП КОСОВУ ДО УВОЂЕЊА ПОСЕБНИХ (ВАНДРЕДНИХ) МЕРА

Први значајан политички и друштвени догађај који је предсказао „тешку годину“ био је конгрес Савеза комуниста Југославије (СКЈ) у Београду (31. јануар – 1. фебруар 1989). Партијски конгрес је био догађај на коме се по излагањима делегата видела напетост међурејубличких и међунационалних односа, која је акумулирана последњих деценија заједничког живота. Ситуација у Југославији (политичка и друштвена) разматрана је на седници Председништва СФРЈ одржаној 28. јануара 1989. године, неколико дана пре партијског конгреса. Раиф Диздаревић, председник Председништва СФРЈ, је информисао чланове Председништва о активностима које је предузео да би партијски конгрес протекао без окупљања демонстраната на улицама градова. Окупљање грађана (8 митинговање) је био стандардни политички метод борбе тих година.³⁰⁹

Крај 1988. године и почетак 1989. године су биле посебно турбулетне за привреду САП Косова, јер су предузећа била на минимуму рада, због сталних штрајкова и бојкота радника албанске националности. Покретај штрајкова радника су били рудници Трепче, посебно рудари рудника Стари трг. Разлози перманентних штрајкова радника албанских националности су најављено усвајање амандана на Устав Србије, као и смена истакнутих политичара албанске националности из Покрајине.

Вишемесечна напетост албанског становништва испољена је 19. фебруара 1989. године, када је читава смена рудара Старог Трга, њих око 1 350, која је тог дана ушла у рудничка окна, прогласила штајк. Одбила је да напусти јаму све док се не испуне захтеви – прво, оставка председника Покрајинског комитета Рахмане Морине, као и Хусамедина Аземија, председника Општинског комитета Приштине, и Али Шукрије члана Централног комитета Савеза комуниста Југославије; и друго гаранција да уставне промене у Србији неће дирати у аутономију и стечена права албанског народа. Број захтева се временом мењао. Најпре их је било седам, затим девет, а онда једанаест – али поменуто два захтева

---

³⁰⁹ АЈ, ф803, Стенографске белешке са 241. седнице Председништва СФРЈ, одржане 28. јануара 1989. године, строго поверљиво, 1-2.

била су у свим варијантама доминантан услов.³¹⁰ Штрајк рудара албанске националности покренуо је талас солидарисања по предузећима, школама на САП Косову као и на Приштинском универзитету. Услед оваквог наелектрисаног стања, дошло је до парализе деловања легалних органа и читавог живота у Покрајини.³¹¹

Председник Председништва САП Косова Ремзи Кољеџи је 21. фебруара обавестио Раифа Риздаревића да су „на заједничкој седници два председништва ситуација у покрајини оцењена као веома опасна; као и да штрајк рудара није само временски ограничена претња него да се наставља, без могућности процене колико ће трајати; да је присутна тенденција да се протестима и обуставама рада на све већем броју места ствара атмосфера за генерални штрајк. И једно и друго председништво Косова сматрају да би било добро да се тамошњој ситуацији огласи неко из Федерације“.³¹²

На седници партијског Председништва Југославије 21.02.1989. године оцењено је да се на Косову ствари развијају у правцу генералног штрајка. Раиф Диздаревић је на седници присутне упознао са податком да је у тренутку одржавања седнице процењено да штраје између 25 000 до 30 000 људи у укупно 39 предузећа и 20 општина на САП Косову. Такође, поред предузећа, и студенти су почели масовна окупљања на факултетима као знак солидарности са рударима Старог Трга. Слободан Милошевић члан Председништва СКЈ је на састанку тврдио да је ово у ствари наставак догађаја из новембра, само већег интензитета, с јасним циљем да се изврши притисак на посланике Покрајинског парламента уочи усвајања амандмана на Устав Србије и да се изазове колективно исељење Срба и Црногораца са Косова.³¹³ Синан Хасани члан Председништва делегиран са САП Косова говорио је о могућности да тренутну узаврелу ситуацију искористе снаге албанског национализма и иреденте. Хасани је на присутне апеловао рудари нису антијугословенски настројени веч да са њима водити сталан дијалог.³¹⁴

Пошто покрајинско руководство није успело да ушешно преговора са рударима о прекиду штрајка укључило се руководство Федерације. У првим данима по отпочињању

---

³¹⁰ R. Dizdarević, *nav. delo*, 355.

³¹¹ Исто, 355.

³¹² Исто, 356.

³¹³ R. Dizdarevic, *nav. delo*, 356.

³¹⁴ Исто, 357.

штрајка рудара у Приштину су отпутовали Раиф Дизадревића председник Председништва СФРЈ, председник Председништва Петар Грачанин, начелник Генералштаба Стеван Микулић, заменик савезног министра за унутрашње послове Слободан Тадијин и сарадници.³¹⁵ По доласку у Приштини одржана је проширена савезне делегације са Председништвом САП Косова. Отварајући седницу, Ремзи Кољгеци председник Председништва САП Косова је саопштио да су с настојања да преговарају са рударима нису уродили плодом.³¹⁶

Покрајински подсекретар за државну безбедност Јусуф Каракуши је информисао присутне да се безбедносна ситуација компликује, због штајкова, као и да се у рударским окнима налази се 2 000 кг експлозива, што би рударску јаму могло да претвори у гробницу 1 350 рудара. Посебно значајну информацију за будуће догађаје, хапшење истакнутих привредних рудководилаца на САП Косову, саопштио је Јусуф Каракуши информацијом да директор рудника Бурхан Каваја један од организатора и скривених вођа штајка.³¹⁷ На састанку Раиф Дизадревић је присутне упознао са могућности да се уведе ванредно стање у Југославији због сложености ситуације. Све морамо сви учинити да до тога не дође.³¹⁸

У својим мемоарима Раиф Дизадревић, износи мишљења присутних када је саопштио могућност увођења ванредног стања: *„Нико није говорио против могућности увођења ванредног стања. Напротив. Имао сам утисак да не мали број присутних жели да на тај начин Федерација преузме и њихове одговорности. Такође нисам стекао дојам да се схвата како се чињеницом слабог рада органа покрајине и одсуством политичког деловања задаје тежак ударац аутономији и стварању аргументи онима који су за турство над Косовом.“*³¹⁹

На вечерњој седници Председништва СФРЈ која је започела 26. фебруара, а завршила у јутарњим сатима 27. фебруара 1989. године, детаљно је разматрана политичко-безбедносна ситуација на САП Косову. Савезни секретар за унутрашње послове Доброслав Чулафић и савезни секретар за народну одбрану генерал - пуковник Вељко

---

³¹⁵ Исто, 358.

³¹⁶ Исто, 358.

³¹⁷ Исто, 358.

³¹⁸ Исто, 359.

³¹⁹ R. Dizdarevic, *nav. delo*, 359.

Кадијевић, члановима Председништва СФРЈ су изложили стање у САП Косову и другим деловима земље, док је савезни секретар за иностране послове Будимир Лончар, информисао присутне о одјеку стања у земљи у међународној јавности и о утицају на међународни положај Југославије. Председништво СФРЈ се упознало и са информацијама Савезног извршног већа о активностима и предузимању мера у вези са стањем у САП Косову, о чему је потпуније информисао потпредседник Савезног извршног већа Јанез Земљарић.³²⁰

Закључак Председништва СФРЈ је био да је тренутно стање у САП Косову најтеже после демонстрација из 1981. године, и да ситуација од Председништва СФРЈ захтева деловање које ће бити с тим усклађено. Председништво СФРЈ се сагласило с предлогом Савезног извршног већа да се радна обавеза уводи у појединим деалтностима, односно организацијама у зависности од развоја догађаја и овластило председника Председништва СФРЈ Раифа Диздаревића да на предлог Савезног извршног већа потписује одлуку о увођењу радне обавезе.

Председништво СФРЈ је оценило да је у САП Косову наступиле ванредне прилике у смислу Закона о општенародној одбрани. Сходно томе, Председништво СФРЈ је ради заштите уставног поредка, јавног реда и мира, личне и имовинске сигурности грађана и друштвене имовине донело Одлуку о утврђивању постојања ванредних прилика и увођењу ванредног стања на територији САП Косова. Одлуке ступају на снагу 27. фебруара 1989. године у 06.00 сати.

Председништво СФРЈ је ради одговарајућег ангажовања оружаних снага СФРЈ у вези са проглашењем ванредног стања на територији САП Косова донело читав низ закључака: да се на територију САП Косова одмах доведу јединице предвиђене одговарајућим плановима и све јединице на тој територији ставе у пуну борбену готовост, да би својим приступом и вежбовним активностима доприносиле смиривању ситуације и елиминисању ванредних прилика. Затим, донело Одлуку о мобилизацији дела оружаних снага СФРЈ. Председништво СФРЈ је закључило да се приликом пребацивања одређених јединица на територији САП Косова води рачуна о утицају на развој политичко-

---

³²⁰ АЈ, ф803, Записник са 247. седнице Председништва СФРЈ одржане 26/27. фебруара 1989, државна тајна

безбедоносне ситуације на појединим деловима територије САП Косова. Посебно је значајно истаћи да је Председништво СФРЈ закључило да се јавности не саопштава да се уводи ванредно стање на територији САП Косова, већ само да су предузете посебне мере, ради заштите уставног поредка, јавног реда и мира и безбедности грађана и имовине.³²¹

У данима након увођења ванредних прилика на САП Косову, Председништво СФРЈ је указало да је битна интензивна политичка активност, што је значило упућивање политичких радника из органа федерације и СР Србије. Циљ интензивирања политичке активности био је да се обезбеде сви услови за нормалан рад Скупштине САП Косова приликом одлучивања о предлогу амандмана на Устав СР Србије. Дешавања на САП Косову, штрајк радника и најављене оставке функционера српске и црногорске националности у органима САП Косова и органима Републике и федерације не би доприносиле стабилизацији стања, већ би паралисале рад тих органа, па је закључило да им и на то укаже у саопштењу са данашње седнице.³²²

На седници Председништва СФРЈ од 23. фебруара 1989. године, савезни премијер Бранко Микулић је присутне упозорио да је „*опасност од крвопролића у марту реална*“. Информације које је изнео савезни премијер подударала су се са подацима које је Председништво СФРЈ добијало од војних, полицијских и обавештајних служби, које су говориле о могућности оружаних терористичких аката на САП Косову.³²³ Информације су дакле, доиста упозоравале на могућност нове експлозије – овај пут уз употребу оружја. Приближавао се и дан заседања косовског Парламента ради коначног разматрања и усвајања амандмана на Устав Србије. А приближавала се и годишњица догађаја из 1981.

---

³²¹ АЈ, ф803, Записник са 247. седнице Председништва СФРЈ одржане 26/27. фебруара 1989, државна тајна

³²² АЈ, ф-803, 248. седница Председништва СФРЈ је одржана 2. марта 1989. године

³²³ Генерал Вељко Кадијевић је Председништво СФРЈ упознао са проценама војске да би март месец могао бити критичан. Генерал Кадијевић је 1. марта обавестио председника Председништва СФРЈ Раифа Диздаревића, да поседује информације да је руководство албанске емиграције у Цириху, пребацује оружје на територији Албаније и да се тамо увежбава терористичка група која би могла бити убачена у Југославију. (Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja*, (Sarajevo: ОКО, 1999), 388.)

Године. И са Косова су, као што је већ речено, стизале нове неповољне вести, пре свега везане за протестно масовно саможртвовање рудара Старог трга у мензи.³²⁴

5.3. ФЕБРУАРСКА ДРАМА НА КОСОВУ

Нови драматични догађаји на Косову почео је у првој декади фебруара 1989. Године.³²⁵

Догађаји су кренули неочекиваним током – поводом предстојећих промена Устава Србије почели су масовна окупљања у затвореним просторима. Скупови су махом били препуштени онима који су их организовали. Ту су ширене свакакве дезинформације. Лансирано је, на пример, да албански језик више неће бити службени језик; да ће бити укинута албанске школе и сл. То је, наравно, невероватном брзином ширило узнемиреност и стварало атмосферу за нове експлозије.³²⁶

Сви скупови били су добро организовани. Као и уек до тада, уз тврдњу да се одвијају по утврђеном шаблону, нико није пружао информацију ко их је са каквим циљем организовао. Тражили смо да се утврди каква расположења преовладавају на таквим скуповима; чиме су присутни људи узнемирени; на којим се паролама привлаче грађани на такве скупове како би се политичком акцијом могло на то реаговати.³²⁷

Пошто је било на снази забрана масовног кретања ради масовног окупљања, о чему је уз нашу сагласност донело одлуку Председништво покрајине на крају новембарских демонстрација, сви скупови су одржани у затвореним просторима. Постојала је све извеснија опасност да почну окупљања и ван затворених простора.³²⁸

Дани који су следили били су још драматичнији. Вест о сталном погоршавању стања на Косову биле су нека врста „дежурног питања“ у активности државног врха. Било

---

³²⁴ R. Dizdarević, *nav. delo*, 388.

³²⁵ Исто, 354.

³²⁶ Исто, 354.

³²⁷ R. Dizdarević, *nav. delo*, 354.

³²⁸ Исто, 354.

је то време грчевитих напора да се избегну катастрофални догађаји и њихове могуће трагичне последице.³²⁹

Напетост је кулминирала када је 19. фебруара читава смена рудара Старог Трга, њих 1 350, која је тог дана ушла у рудничка окна, прогласила штрајк. Одбила је да напусти јаму све док се не испуне њихови захтеви – прво, оставка тек изабраног председника Покрајинског комитета Рахмана Морине, као и Хусамедина Аземија, председника Општинског комитета Приштине, и Али Шукрије, члана Централног комитета Савеза комуниста Југославије и, друго, гаранција да уставне промене у Србији неће дирати у аутономију и стечена права албанског народа. Прецизирање захтева се мењало. Најпре их је било седам, затим девет, а онда једанаест – али поменута два захтева била су у свим варијантама доминантан услов.³³⁰

Од тада, сваки дан и сваки сат, увећавала се драматичност стања на Косову, претила је велика трагедија рудара под земљом, трајали су непрекидни покушаји да их се убеди да изађу из јаме.³³¹

Са рударима је почело солидарисање у предузећима, школама и на Приштинском универзитету. Такво расположење је нарастало и претварало се у генерални штрајк. Јавиле су се и неке саботаже. Дошло је до пуне парализе деловања легалних органа и читавог живота у покрајини.³³²

Одлуком је утврђено да се ванредно стање уводи 27. Фебруара 1989. Године у шест сати.³³³

Први ефекти завођења ванредног стања осетили су се већ првог дана. Рудари су већ 27. фебруара прекинули штајк. Напуштали су јаме пошто су обавештени о увођењу ванредног стања и оставкама Морине и Шукрије.³³⁴

---

³²⁹ Исто, 355.

³³⁰ Исто, 355.

³³¹ Исто, 355.

³³² R. Dizdarević, 355.

³³³ Исто, 374.

³³⁴ Исто, 374.

Тиме је, након седам дана грозничавих напора и страховања, отклоњена опасност велике трагедије. Прекинуто је манипулисање незадовољством рудара кроз које се изражавало шире осећање у албанском становништву да је потиснуто, да га се колективно окривљује за догађања на Косову, да су угрожени равноправност и аутономија.³³⁵

Већ 28. фебруара Албанци су се масовно враћали на посао, ђаци у школе, а студенти су се разишли са са места окупљања у граду. Напетости у међунационалним односима бар су заустављене.³³⁶

5.4. ХАПШЕЊА ИСТАКНУТИХ АЛБАНСКИХ ПРЕДСТАВНИКА И ДЕМОНСТАЦИЈЕ НА САП КОСОВУ

У току седнице одржане 2. марта 1989. године, Председништво СФРЈ је обавештено да су надлежни органи у САП Косову ухапсили политичке и привредне функционере: Азема Власија, Азиза Абрашија и Бурхана Каваје. Полицијским органима САП Косова је пре хапшења у консултацијама с највишим функционерима органа САП Косова речено да су са хапшењима сагласни и руководиоци СФРЈ. На седници Председништва СФРЈ је константовано да о тој мери није ни обавештено ни консултовано нити је у вези с тим заузимало ни дало став. Сходно томе, Председништво СФРЈ је закључило да телексом обавести председништва република и аутономних покрајина о чињеницама везаних за хапшења у САП Косову. Председништво СФРЈ је при томе истакло не може сносити одговорност за предузете мере, већ одговорност треба да сноси онај ко је донео одлуку. Чланови Председништва СФРЈ су изразили забринутост да хапшење истакнутих представника албанског народа не доведе до нереда на улицама градова и општина у Покрајини.³³⁷

Поступање Председништва СФРЈ након хапшења на Косову, додатно су убрзале две чињенице: прва, велика штета по међународни положај Југославије због поновног

---

³³⁵ Исто, 374.

³³⁶ Исто, 375.

³³⁷ R. Dizdarević, *nav. delo*, излагање Стипе Шувара, 17-18.

отварања тзв. косовског питања, и могућности да деловање и реаговање Албаније³³⁸ утиче на интернационализовање косовског питања/проблема. У вези с тим, закључено је да се активира рад Координационе групе за Албанију и да радом те групе, после разрешавања члана Председништва СФРЈ Веселиа Ђурановића, руководи члан Председништва СФРЈ Јосип Врховец.³³⁹ Друга чињеница, можда чак пресудна, ако се узме у обзир да је подривање југословенског суверенитета од стране Албаније праћено вишедеценијским напорима, је информација с којом су упознати чланови Председништва СФРЈ да су полицијски органи Косова пре хапшења обавештени да је сагласност за предузимање хапшења дало Председништво СФРЈ. Трагом ове нетачне информације, Раиф Диздаревић је предложио да се Председништво званичним дописом ограда од хапшења на САП Косову.³⁴⁰

Председништво СФРЈ је у истоветном допису упућеном Председништвима република изнело да питање хапшења на Косову није била тачка дневног реда, и да се сходно томе се ограда од хапшења на САП Косову. Допис је довео до несугласица између Председништва СФРЈ и Председништва Србије. Разлози несугласица су лежали у чињеници да је србијанско руководство имало „неке примедбе и сугестије“ на текст телеграма Председништва СФРЈ.³⁴¹ Раиф Диздаревић је примедбе и сугестије Председништва Србије које су писане у „ултимативном наредбодавним тону“ окарактерисао као „ампутацију државном врху да не жели да се кривци за догађаје на Косову гоне“, и посебно да је претећи тон дописа Председништва Србије неприхватљив.³⁴² Исход сукоба на релацији Председништва СФРЈ и Председништва

---

³³⁸ Последњи догађаји на Косову подстакли су процес хомогенизације албанске непријатељске емиграције. Фракције које су познате по сепаратистичком програму Косово-Република, ојачале су последњих дана своје позиције међу југословенским грађанима албанске националности на привременом раду у иностранству. Организовано прикупљају новац за помоћ албанцима на Косову, у СР Немачкој прикупљено је више од 100,000 марака. На граници према суседним земљама није било битних промена у односу на предходни дан. У заграничном подручју НР Алабније учача се нешто већи број органа обезбеђења. (248 седница Председништва СФРЈ је одржана 2. марта 1989. године, Дневни оперативни извештај)

³³⁹ АЈ, ф-803, 248. седница Председништва СФРЈ је одржана 2. марта 1989. године

³⁴⁰ R. Dizdarević, *nav. delo*, 385.

³⁴¹ Исто, 385.

³⁴² Исто, 386.

Србије, био је да су две стране задржале супростављене позиције о нужности хапшења на САП Косову.³⁴³

Током фебруара и марта месеца 1989. године, све време је буктало кризно жариште на САП Косову, криза се манифестовала мирним демонстрацијама, штајковима и бојкотом али и елементима насиља. Наведено поступање албанских сепаратиста и националиста није изненадило обавештајне структуре Југославије, који су у извештају који су добили чланови Председништва као припремни материјал за седницу од 22. марта 1989. године, образложили узроке ранијих и тренутних дешавања у САП Косову. У извештају је наведено да догађаји проистичу из дугорочног стратешког опредељења великоалбанских националиста и сепаратиста у Југославији, НСР Албаније и дела албанске емиграције на Западу, да се албански народ уједини у оквиру тзв. Велике Албаније.³⁴⁴

У извештају је као циљ сепаратиста наведено стварање етничких чистих средина, одржавање високе стопе наталитета и притисци на неалбанско становништво, уз истовремено пропагирање пред међународном и југословенском јавношћу права на самоопредељење и отцепљење, најчешћи су облици контрареволуционарних деловања. Борба Албанаца за циљеве контрареволуције (сепаратизма у Југославији) постигнута је на нивоу личне, породичне и националне части уз озбиљне претње „издајницима“ чак и физичким ликвидацијама. Припремни материјал (извештај) за чланове Председништва СФРЈ садржао је непосредне циљеве албанских националиста и сепаратиста (преносимо делове извештаја):

- онемогућити промену Устава СР Србије, уз очување што већег степена државности покрајина.
- спречити кадровске промене и губљење позиција у институцијама система и пословодно-управљачким структурама.
- југословенској и светској јавности наметнути привид о угрожености Албанаца у Југославији, посебно промена Устава СР Србије, политиком СК Србије и посебним

---

³⁴³ Исто, 375.

³⁴⁴ АЈ, фонд 803, 253 седница Председништва СФРЈ одржана 22. марта 1989. године

мерама, а на питању „леgitимности“ борба за национална права обезбедити ширу подршку у земљи и иностранству.

- Неупралисати и по могућности компромитовати мере за елиминисање ванредних прилика у САП Косову доказати своју „жилавост“ и на тој основи вршити даљу индоктринацију и националну хомогенизацију.
- Прилагодити методе и облике деловања у измењеним условима на основу процене ефикасности мера државних и партијских органа.
- Убрзати припреме за наредну фазу контрареволуције путем прикупљања наоружања и планирања диверзантско-терористичких и других оружаних акција.³⁴⁵

У извештају, чланови Председништва СФРЈ су упознати са могућим последицама након усвајања промене Устава СР Србије . Овај период је критичан са два могућа исхода: први да уставне промене буду усвојене и други да не буду усвојене. До одлуке о усвајању односно неусвајању уставних промена највероватније су следећи методи и облици деловања албанских националиста на Косову:

- појачана пропаганда, растурање памфлета, летака и исписивање парола
- прекиди наставе, обуставе рада, демонстрације и сл
- нису искључене претње провокације, саботаже, па и диверзантско-терористичке акције мањих размера. Истовремено, применом оваквих метода и облика деловања, наставиће се припреме за наредну фазу, пре свега путем набавке оружја и муниције. Могући су и покушаји блокаде функционисања државних органа, укључујући и Скупштине САП Косова.

Ако сагледамо карактер извештаја који је достављен члановима Председништва СФРЈ, закључићемо да је у питању прогноза будућих дешавања која је заснована на ранијим кризним дешавањима на САП Косову чији су учесници били национално острашћени Албанци. Сходно чињеници да је извештај прогноза дешавања, у њему се наводи да облик деловања бити примењени од стране сепаратиста, зависити пре свега од

---

³⁴⁵ АЈ, фонд 803, 253 седница Председништва СФРЈ одржана 22. марта 1989. године

ефикасности политичког рада органа САП Косов, СР Србије и федерације, као и енергичност реаговања руководства и органа на ексцесне појаве. Творци извештају су такође констатовали да уколико се не усвоје уставне промене, даљи ток догађаја на САП Косову би могао попримити непредвидљиве негативне размере, не само у САП Косову, већ и шире у земљи, што би хитно захтевало нову свеобухватну процену стања и предлога конкретних мера.³⁴⁶

Сасвим је извесно да би албански националисти и сепаратисти неусвајање уставних промена сматрали значајним успехом и интензивирали делатност у процесу реализације следеће фазе контрареволуције. То би деловало и до даље поларизације у земљи и интернационализације проблема, поготово што је реално предпоставити бурна реаговања првенствено у СР Србији, СР Црној Гори, СР Македонији, а делом и у СР Босни и Херцеговини и СР Хрватској. У читавој земљи могло би доћи до још већих националних подвајања, јачања сепаратистичких, унитаристичких и етатистичких тенденција, као захтев заауторитарним решењем. Нису искључени ни немири ширих размера. Ситуација би вероватно захтевала да се у САП Косову заште посебне мере, а у неким деловима земље није искључено ни настајање ванредних прилика.³⁴⁷

Председништво СФРЈ је упознато са прогнозама шта ће учинити сепаратисти и националисти на САП Косову после усвајања уставних промена. У извештају је наведено да у случају да дође до усвајања промена Устава СР Србије, албански националисти ће предузети једну од две варијанте: прва варијанта значи предузимање драстичних метода како би на себе скренули пажњу домаће и међунационалне јавности и зауставили по себе негативни тренд. Друга варијанта подразумева да наставе са постепеном реализацијом својих циљева посредним методама. Поред осталог треба очекивати да ће посебно инсистирати на тези о нелегитимности доношења Устава СР Србије у условима посебних мера и на њој развијати своју пропагандну активност. У извештају се наводи да очекиваним усвајањем промена Устава СР Србије неће бити осујећени дугорочни циљеви албанских сепаратиста, већ само поражени неки од њихових непосредних циљева и створена битна предпоставка за смиривање ситуације. С обзиром да се реализација

---

³⁴⁶ АЈ, фонд 803, 253 седница Председништва СФРЈ одржана 22. марта 1989. године

³⁴⁷ АЈ, фонд 803, 253 седница Председништва СФРЈ одржана 22. марта 1989. године

њиховог крајњег циља планира дугорочно, треба рачунати и са трајањем ванредних прилика у дужем периоду.³⁴⁸

Посебан сегмент извештаја који је предочен Председништву СФРЈ, назван је: „деловање унутрашњег и спољашњег непријатеља“. У извештају се наводи да је погоршавање политичко-безбедоносне ситуације у земљи и стање у САП Косову као и распламсавање јавних спорова који појачавају националне и друге поделе извесно су водили драстичним националистичким конфротацијама, посебно имајући у виду да ескалација једног национализма има за последицу повратну реакцију других. Извештај наглашава да шовинистички национализми у Југославији подстичу и уносе страх међу југословенске народе и народности, што може покренути процесе које воде у дезинтеграцију југословенске федеративне и вишенационалне заједнице.³⁴⁹

Албански национализам је био и остао примарно жариште процеса који је утицао на појчано испољавање националиста у другим деловима земље, пре свега српског и црногорског национализма. Албански национализам и сепаратизам је у извештају наведен као главни фактор погоршавања политичко-безбедоносне ситуације у Југославији. Такође, творци извештаја закључују да као резултат проблема у међунационалним односима социјалистичких република Србије, Хрватске и Словеније, сукоби са позиција три стара национализма: српског, хрватско и словеначког, да у таквој ситуацији албански национализам добија на самопоуздању и агресивности и могућност повезивања са свима који се конфротирају са српским национализмом.³⁵⁰

Наравно, вредно спомена је да се извештај бави широм сликом међунационалних односа у Југославији, наводећи да раније регистровано повезивање припадника грађанске деснице и националиста на релацији Београд-Загреб-Љубљана знатно је мање изражено или је прекинуто, јер је у оквиру ових групација дошло до очигледне преваге националног момента. Носиоци грађанског политичког плурализма све више одступају од тезе које су заступали десетак или више година – еволуирајући у правцу синтезе са националистичким програмима своје средине. Ово је посебно дошло до изражаја међу припадницима

---

³⁴⁸ АЈ, фонд 803, 253 седница Председништва СФРЈ одржана 22. марта 1989. године

³⁴⁹ АЈ, фонд 803, 253 седница Председништва СФРЈ одржана 22. марта 1989. године

³⁵⁰ Исто.

грађанске деснице у Београду и Љубљани. Међутим, појединачно заговарање опозиционе коалиције са грађанско-десничарском оријентацијом и нуђење тактичких савеза није престало. Такве тенденције дошле су до изражаја и код дела чланова недавно формираног Удружења за југословенску демократску иницијативу и неколико одбора за заштиту људских права и слобода.³⁵¹

Криза у Југославији подстакла је непријатељску емиграцију да интензивира своје деловање. У појединим емигрантским круговима јачају оцене да наступа одлучујући тренутак у борби против СФРЈ и да се треба мобилисати и повезати са истомишљеницима у земљи. Непријатељска емиграција истовремено покушава да се одвоји од историјске одговорности својих предходника и да свој политички наступ прилагођава новим условима у Југославији, као и укупном политичком животу на Западу. Дошло је до истицања нових парола у којима се прихвата низ тековина данашње Југославије, са тежњом да се у њих унесу схватања које полазе од традиционалних националистичких амбиција или од одређених социјалдемократских премиса. Непријатељска емиграција чини појачане напоре за добијање одређеног међународног признања. У вези с тим су неке организације у појединим земљама постигле одређене ефекте.

Подела на националној основи у земљи представљају генератор за непријатељску емиграцију свих боја и националности. На таквој платформи налазе заједнички језик и са исељеницима и са радницима на привременом раду у иностранству. Не треба искључити могућност да нови облици деловања емиграције у перспективи прерасту у неку врсту алтернативних покрета са широм базом у исељеништву и међу нашир радницима на привременом раду. Већина емигрантских организација настоји да своје деловање представи као искључиво политичко засновано на начелима демократије и поштовања људских права и слобода. Међутим, оне екстремније не одустају ни од извођења терористичких и ширих оружаних акција. Овакве намере потврђују сазнања о повећаном интересовању за набавку оружја и експлозива.³⁵²

Ескалација кризе у Југославији условила је појачану делатност страних обавештајних служби према нашој земљи. Посебни истажују стање међунационалних

---

³⁵¹ Исто.

³⁵² АЈ, фонд 803, 253 седница Председништва СФРЈ одржана 22. марта 1989. године

односа, односе у рукавствима, прихватање или одбијање појединих политичких платформи, односе појединих средина према предложеним реформским процесима, снагу опозиције, процесе који могу довести до дезинтеграције земље, присуство супротног блока, могућност завођења ванредног стања на ширем подручју или целој територији СФРЈ, улогу и оспособеност ЈНА итд.³⁵³

Сазнања органа и службе безбедности указују да су активирани стратешки планови, на снази од почетка тзв. поститовског периода прилагођени варијанти наступања тежег кризног стања у Југославији. Иако службе државне безбедности не успевају да то у судском поступку докажу, треба полазити од реалне претпоставке да се стране обавештајне службе не ограничавају само на праћење догађаја у нашој земљи, већ да у њима и активно учествују. Постојеће стање политичких односа у земљи негативно се рефлектује на функционисање органа и служби безбедности. Појављују се озбиљније дилеме у погледу радне усмерености ових служби услед непостојања јасних и јединствених идејно-политичких оцена о појединим појавама и збивањима у југословенском друштву. Све чешће се губи линија разграничења између онога што у својим наступима износе поједини представници Савеза комуниста и других друштвено-политичких организација и припадници недвојбено непријатељских структура.³⁵⁴

5.5. МАРТОВСКИ ДОГАЂАЈИ У САП КОСОВУ

Обећање дато рударима није извршено. Они су преварени када је реч о оставци Рахмана Морине. Оставка је једноставно повучена. Уследиле су, наравно, реакције рудара. Њих 300 се је 14. марта забарикадирало у мензи рудника Стари Трг одбијали су да напусте просторије.³⁵⁵

Дана 23. марта дошло је у Урошевцу, добро организованим начином, до брзог протестног окупљања великог броја људи, Интервенције није било када је окупљање било у зачетку, а тешко је било без употребе силе интервенисати када се број окупљених озбиљно повећао. Демонстранти су кренули према Дому армије. Понашали су се врло

---

³⁵³ АЈ, фонд 803, 253 седница Председништва СФРЈ одржана 22. марта 1989. године

³⁵⁴ Исто.

³⁵⁵ R. Dizdarevic, *nav. delo*, 375.

агресивно – бацали су камење и разне предмете на полицију. Узвикивали су „*Косово република*“. Из масе је, што је најгоре, према полицији испаљен револуционарни хитац. То је био први хитац после 1981. године и није слутио добру. Полиција није одговорила на пуцањ. У судару полиције и демонстрације повређено је 11 полицајаца и четири демонстраната – и тај однос говори ко је напао, а ко се бранио. Демонстранти су на крају растерани сузавцем.³⁵⁶

У Приштини су истовремено почеле масовно окупљања студената који су мирно седели у кругу Студентског града.³⁵⁷

Прави пожар букнуо је 27. марта 1989. године.³⁵⁸

Скоро истовремено, на више места дошло је до масовних окупљања, насиља и употребе оружје.³⁵⁹

Дана 27. марта у Подујеву, Гњилану, Сувој Реци, Митровици, води се прави рат. Пуца се на све стране. У Приштини су тихе демонстрације прерасле у насиље. Чују се рафали и пуцњи на периферији главног косовског града.³⁶⁰

На више места почела је употреба оружја од стране демонстраната. Погинуо је командир милиције у Подујеву – Албанац; убијен је један милиционер у Митровици-Србин. До тог тренутка била су рањена чеири полицајца. У Подујеву је у масу убијен један демонстрант, мада органи безбедности нису употребљавали оружје; у Пећи група демонстраната покушавала је да насично продре у Дом армије, у Митровици су снајперисти са кровова пуцали у милицију.³⁶¹

---

³⁵⁶ Исто, 389.

³⁵⁷ Исто, 389.

³⁵⁸ Исто, 390.

³⁵⁹ Исто, 390.

³⁶⁰ R. Dizdarević, *nav. delo*, 390.

³⁶¹ Исто, 390.

Група која је почела демонстрације у Урошевцу прешла је у Подујево и Митровици и тамо употребљавала оружје. У Сувој Реци демонстрирало је 10 000 људи – запаљено је теренско возило полиције.³⁶²

Ујутро, 28. Марта, дошло је до оружаног сукоба са људским жртвама у селу Жут код Призрена, у селу Душаново, затим код Ораховца, у Музичанима код Штимља и још неким местима.³⁶³

5.6. КАКО СУ ЗАВРШЕНИ МАРТОВСКИ ДОГАЂАЈИ

Погинула су два милиционера и девет демонстранта, 18 милиционера и 38 демонстранта је рањено. Било је неспорно да су оружје прво употребили демонстранти и да су прве жртве били милиционери. Било је очигледно да је било упућео више обучених терориста. Начин како су деловали снајперисти у Титовој Митровици то несумљиво показује.³⁶⁴

5.7. Дневни лист „Политика“ о демонстрацијама на Косову и Метохији 1989. године

У периоду од почетка 1989. Године па до почетка демонстрација на Косову, на страницама београдског дневног листа Политика, темама с простора Косова посвећено је свега неколико краћих чланака о просвети: да је неопходна помоћ јер недостатају учитељи, наставници и професори за одржавање наставе на српском језику.³⁶⁵

Дана 27. марта албански националисти и сепаратисти у више места у Покрајини Косово организовали су демонстрације. У Подујеву се око поднева на улицама окупило око 5000 албанских сепаратиста који су носили албанске заставе, кренули су ка центру града и узвикивали непријатељске пароле „Косово република“ и „Не дамо Устав из 1974“. Напали су Органе безбедности каменицама, милиционери су морали да употребе сузавац и гумене палице. Демонстранти су се разбежали али су наставили да пуцају из ватреног

---

³⁶² Исто, 391.

³⁶³ Исто, 392.

³⁶⁴ R. Dizdarević, *nav. delo*, 393.

³⁶⁵ „Политика“ 1. фебруар 1989. године, 18 страна, Помоћ просвети Косова, Ј. Мојсиловић

оружја на органе безбедности. Пуцало се из масе демонстраната, али и са балкона и кровова околних зграда. Погинуо је командир милиције у Подујеву Јетулах Кући, а тешко је рањен инспектор СУП-а Зоран Кораћ. У Титовој Митровици у сукобу са демонстрантима погинуо је милиционер Мирољуб Танасковић из Лепосавића. Покушај организовања демонстрација било је и у Липљану, у Србици, где су на улице изашли ученици, и у Пећи, али су демонстранти брзом интервенцијом органа безбедности разбијени. Веома је тешка ситуација и у главном граду Покрајине. Од раних јутарњих часова у Приштини се неколико пута у краћим временским размацама испред Филозофског факултета окупљало и до сто студената. Ситуација је напета и у самом центру града, где константно круже групе од пет до десет углавном млађих људи. Слична је ситуација и у приштинском насељу Врањевац, где из неурабанизованих улица сваког часа излазе групе младих људи који као да нешто очекују. Демонстранти су каменовали аутобусе „Ниш-експрес“ и „Крушевац-превоза“. У Урошевцу су, током протекла четири дана приведена 174 лица, од којих је прекршајно кажњено 78, а седам кривично. Албански националисти и сепаратисти каменицама су се неколико часова супростављали органима безбедности у неким деловима Приштине. Најжешће демонстрације биле су код места Лабцамија у близини приштинске црепоциглане. Демонстраната је било у околини приштинске зелене пијаце, окупили су се а затим били разбијени код Скупштине Косова, затим недалеко од хотела „Гранд“, а групице су биле и на другим пунктовима у граду. У Приштини, Титовој Митровици и Подујеву припадници органа безбедности око 19 часова растерали су последње групе демонстраната, користећи сузавац и водене топове, као и друга техничка средства.³⁶⁶

У селу Бање 1. априла је подметнут пожар у дворишту Милисаве и Љубе Ковачевић у којем су изгореле две оставе за сточну храну. Други пожар се догодио 3. Априла у Руднику, на имању Михајла и Милосаве Васиљевић. Изгорео је амбар са хиљаду килограма пшенице и 600 килограма кукуруза. Непријатељ мења тактику, па сада пише пароле. Пароле су освануле на путу Средња Клина – Туричевац – Преловце, а оне су истоветног садржаја.³⁶⁷

---

³⁶⁶ „Политика“, 28. Март 1989, 10 страна, Злочини у Подујеву и Титовој Митровици, З. Зејнели, М. Вујовић

³⁶⁷ „Политика“, 8. Април 1989, 10 страна, Непријатељ сада подмеће пожаре и пише пароле, Х.М

Дана 30. маја око 20 часова у Студентском центру у Приштини, почеле су студентске демонстрације. Студенти и студенткиње окупили су се око студенстог дома број 4 и број 5. У том тренутку, у Студентском центру у Приштини налази се око 2000 студената. Студенти певају песму о Косову, затим узвикују непријатељске пароле „*Косово република*“ и „*Косово не дамо, живот дамо*“, „*Не дамо Устав*“ и друге. Овога пута чули су се и узвици: „*Фадиле где си, студенти су овде*“, и „*Азем, Азем*“. Чула се и нова парола „*Милошевићу, Албанци су за тебе тврд челик*“, затим „*Убице, убице*“, „*Уа, четници*“, „*Убијте четнике*“ и друге.³⁶⁸

Дана 31. маја у Подујеву су избиле демонстрације албанских националиста и сепаратиста. Око 13 часова сепаратисти су се појавили у центру града. У групи их је било око педесет. Демонстранти су били маскирани, имали су исписану паролу на транспаренту „*Косово република*“, а овог пута носили су само албанску заставу. Многи су лица маскирали чарапама, џемперима и шаловима, а појединци су чак лица умазали жутом бојом. У сукобу са органима безбедности, на које су пуцали, погинуо је демонстрант Адрен Ајети из села Светиље код Подујева. Погинули демонстрант је из Загреба. Органи безбедности били су принуђени да употребе сузавац, демонстранти су се разбежали и највећи број их је у селу Миревац, где су се склонили у неке куће. Органи безбедности су блокирали село и још траје потрага за демонстрантима од којих су се неки, наоружани, склонили у оближњу шуму. Неколико дана пре избијања непријатељских демонстрација, у Подујеву и месним заједницама исписиване су пароле и растурани памфлети, а сепаратисти су минирали и један далековод. У Приштини око 20 часова испред зграде Покрајинског комитета СК Косова, наишла је група албанских сепаратиста, која је почела да узвикује непријатељске пароле, али је интервенцијом органа безбедности растерана. Демонстранти су се затим упутили према Студентском центру, где су се окупили на платоу, узвикујући непријатељске пароле против истакнутих руководиоца Србије и Косова. Било је и парола – „*Косово република*“, „*Живот дамо Косово не дамо*“, „*Где си Фадиле, студенти су се окупили*“, „*Албанци су тврд орах*“, „*Ехо*“, „*Косово република милом или силом*“, „*Ослободите нам другове*“, „*Југославија да, Србија не*“, узвикивали су имена Фадилџа Хоџе, Адема Демаћија и Азема Власија. Тражили су да дође парламентарна

---

³⁶⁸ „Политика“, 31. мај 1989. године, 10 страна, Демонстрације око 2000 студената, 3. Зејнели

делегацијаи разговара са њима, а своју агресивност испољили су и ломљењем инвентара у студентским домовима. Иако стално провоцирани, органи безбедности нису интервенисали, а демонстранти, њих око 2 000, сами су се разишли око два часа после поноћи. Мање групе демонстраната, са намером да испровоцирају органе безбедности, почеле су да се склањају око оближњих зграда, где су остале до раних јутарњих часова. У Липљану око 13 часова на улицама појавило се око двадесетак маскираних албанских националиста и сепаратиста. Покушај да организују широке демонстрације није успело, иако су они узвикивали непријатељске пароле. Маскирани демонстранти појавили су се у близини Српске православне цркве, и то у тренутку када су са наставе из школе излазили ученици, који су се појавом демонстраната разбежали на све стране. Припадници органа безбедности, интервенисали су веома брзо, а демонстранти су почели да беже преко пруге у Липљану.³⁶⁹

Дана 31. маја у 20:30 часова у Приштини су поново започеле непријатељске демонстрације у Студентском центру у Приштини. На платоу испред домава Студентског центра, окупило се близу три хиљаде студената који узвикују пароле „*Косово република*“ и друге из познатог сепаратистичког арсенала. Окупљање студената започело је око 19:30 у Студентском центру и на кружном току недалеко од Студентског центра. Студенти су ту остали око сат и по, а затим чим се зачула песма о Косову кренули су према Студентском центру и придружили се непријатељским демонстрацијама. Органи безбедности одмах су се нашли на лицу места и појачали мере безбедности око Студентског центра.³⁷⁰

Дана 1. јуна у Студентском центру, започеле су демонстрације песмом „Бесу дајемо“. Певањем песме, узвикивање непријатељских парола, упућивање увредивих речи органима безбедности који су били на лицу места, као и највишим руководиоцима Покрајине Косова и Србије трајало је готово три часа. Интервенцијом органа безбедности, који су најпре упозорили демонстранте да се разиђу а затим употребили сузавац, демонстранти су се разбежали на све стране. Највећи број демонстраната њих од 2 000

---

³⁶⁹ „Политика“, 1. јун 1989. године, 8 страна, Демонстрације наложио врх контрареволуције, 3. Зејнели

³⁷⁰ „Политика“, 1. јун 1989. године, 8 страна, Поново окупљање у Студентском центру, 3. Зејнели

склонио се у собе Студентског центра. Органи безбедности привели су десетак најагресивнијих.³⁷¹

Дана 30. октобра албански националисти и сепаратисти огласили су се у Подујеву, а потом у Приштини с познатим паролама непријатељске садржине из арсенала албанских националиста и сепаратиста. Сценарио демонстрација истоветан је са мартовским, а демонстранти су показали изузетну агресивност. У Подујеву су средњошколци почели да се окупљају око 13 сати, када их је било стотинак, са јасним циљем да привуку што већи број посматрача и својих истомишљеника. Надирали су неколико пута у центар града, да би се повукли ка Средњошколском центру „Ђуро Ђаковић“ одакле су организовано кренули ка центру града, извикујући пароле: „Једнакост и јединство за цело Косово“, „Цело Косово тражи Републику“, „Устав – милом или силом“, „Косоворепублика – милом или ратом“, „Бесу дамо – Косово не дамо“, и друге а неки демонстранти узвикивали су „Аземе! Аземе!“ Неки демонстранти носили су преко лица мараме или пластичне кесе. Интервенисала је милиција сузавцем, а то као да је био знак за демонстранте да се преобрате у рушиоце. Почели су да каменују милиционере и њихова возила, да лупају излоге и праве барикаде. Демонстранти су се затим окупили испред Скупштине општине Подујево. Пошто су разбили кордон милиције поновили су већ раније узвикиване пароле. Демонстранти су тражили од посматрача да им се придруже, а пратила их је повећа група углавном старијих људи. У једном тренутку, у центру Подујева било је између хиљаду и две хиљаде демонстраната, посматрачи и оних који су их пратили. Доласком специјалне јединице милиције разбијене су барикаде и у 14:30 демонстранти су потиснути у споредне улице, а један број је приведен. У Приштини је једна група од стотинак демонстраната покушала да организује демонстрације, извикујући исте пароле као и у Подујеву. После интервенције милиције, демонстранти су се повукли ка насељу Врањевац, али су из споредних улица наставили да насрћу на милиционере камењем.³⁷²

Дана 31. октобра избиле су демонстрације у главном граду Покрајине Косова и Метохије. Највећа група демонстраната сконцентрисана је у насељу Врањевац, око

---

³⁷¹ „Политика“, 2. јун 1989. године, 8 страна, Дивљање националиста трајало три сата, З. Зејнели

³⁷² „Политика“, 31. октобар 1989. године, 10, Милиција растерала демонстранте, М. Вујовић

железничке пруге и код фабрике цигли, где се и сада налазе и каменицама гађају органе безбедности и недужне грађане, посебно оне моторизоване. Они се овог пута, жешће него раније, у фебруару и марту, насилнички понашају, посебно према возилима са регистрацијом која није из неког косовског града. На мети су возачи са београдским регистрацијом или неком другом из градова Србије. Око 18 часова и 30 минута демонстранти каменовали аутобус крушевачке регистрације КШ 996-28 који саобраћа на линији Београд – Приштина. Сепаратисти су том приликом повредили једног путника кога су каменом погодили у слепоочницу, а сам аутобус је потпуно демолиран. У Врањевцу је каменован још један аутобус из Крушевца, који је, такође саобраћао према Београду, није повређен ниједан путник, а на возилу је причињена знатна материјална штета. Демонстранти су упали у улаз зграде где станује председник Покрајинског комитета СК Косова, Рахман Морина, и ту узвикивали непријатељску паролу „*Косово република*“³⁷³

У Подујеву је 2. новембра после 12 часова група од око две стотине деце албанске народности поново покушали да организују демонстрације. Чуле су се исте пароле, убрзо је интервенисала милиција и разбила учеснике ових провокација. Најагресивнији демонстранти су се наново окупљали по групама и у разним деловима града изазивали nerede. Осујеђен је и покушај десетак особа да и у центру Урошевца изазову демонстрације. Око 13 часова органи безбедности су при покушају хапшења групе албанских националиста и сепаратиста наишли на отпор ватреним оружјем. Албански терористи су одмах на органе безбедности отворили ватру из аутоматског оружја, а обрачун са њима трајао је готово пола часа. После тога сепаратисти су се забарикадирани у насељу Сунчев брег. Специјалне јединице за посебна дејства опколиле су читав овај крај и покушавају да терористе истерају сузавцем. Терористи на органе безбедности бацају сузавац. Место на коме су се терористи забарикадирани је доста неприступачно а при сваком приближавању органа безбедности терористи одговарају ватром, чак и не водећи рачуна о случајним пролазницима.³⁷⁴

Дана 4. новембра око 18:30 часова из центра града кренула је група од педесетак демонстраната албанске народности према аутобуској станици. Број демонстраната, међу

---

³⁷³ „Политика“, 1. новембар 1989. године, 10, Сепаратисти демонстрирали у Приштини, 3.3

³⁷⁴ „Политика“, 3. новембар 1989. године, 18, Пуцњава у насељу Сунчев брег, 3.3. – М.В.

којима је било и маскираних учесника, убрзо се повећао око 150 махом младих Албанаца. Они су узвикивали пароле „Ослободите Азема“, „Доле Милошевић“... Кад су органи гоњења појурили демонстранте, били су засути каменицама, а било је и пуцњава из ватреног оружја. Од кише каменица један милиционер је лакше повређен. Притворено је петорица демонстраната.³⁷⁵

Већ неколико дана у насељу Врањевац воде се праве уличне битке између сепаратиста и органа безбедности. Чим прођу демонстрације, које се обично организују око 18 часова, свакога дана сепаратисти који се повлаче у неприступачне улице, почињу да изигравају полицију. Данима, они у ноћним сатима, заустављају путнике и аутомобиле, и под претњом им траже легитимације и друга лична документа, ради „идентификације“. Албанце углавном пуштају, али малтретирају припаднике других народа и народности, који су срећни, онда кад им сепаратисти кажу да могу да иду. За обављање ове своје прљаве работе сепаратисти и албански екстремисти, често користе маске. Сепаратисти у овом насељу ломе уличне сијалице и светиљке на кућама. Органи безбедности ефикасном акцијом само јуче у вечерњим часовима успели су да ухвате и идентификују 40 албаских екстремиста.³⁷⁶

У суботу, 4. новембра, у Урошевцу, нешто пре 14 часова громогласним паролама прекинуло неколико стотина албаских националиста. Они су из правца села Догањево покушали да се пробију до зграда Општинског суда у главној урошевачкој Улици маршала Тита. Брзом интервенцијом припадника СУП они су сабијени према Догањевском путу. Ту, на углу три улице – 17. новембра, Догањевског пута и Цветка Кољковића – сепаратисти су узвикивали пароле : „Косово - република“, „Република милом или силом“, „Живот дамо Косов не дамо“, „Косово да, Метохија никад“, „Живео Фадил“, „Живео Азем Власи“, „Аземе, Аземе, ти си наш“. Милиционери нису примењивали силу код растеривања демонстраната, осим претњи, они су били засути кишом каменица, псовкама и увредама. У главној Улици маршала Тита у Урошевцу, у непосредној близини Општинског суд, у време трајања демонстрација, сви Албанци запослени у ООУР Електрокосова у овом граду изашли су на улице. Око 14 часова било је покушаја

---

³⁷⁵ „Политика“, 5. новембар 1989, 6 страна, Ватреним оружјем на милицију, Љ.К. – Х.М.

³⁷⁶ „Политика“, 5. новембар 1989, 6 страна, Сепаратисти легитимишу пролазнике, 3.3. – М.В.

организовања демонстрација и пред аутобуском станицом, али су их милиционери брзо растерали употребивши сузавац.³⁷⁷

Дана 4. новембра у два наврата у пећкој општини дошло до покушаја организовања демонстрација од стране албанских сепаратиста. Прво окупљање догодило се око 14 часова када је испред железничке станице група око 30 лица почела да узвикује пароле „*Косово република*“, и „*Аземе, Аземе*“. Органи безбедности нису интервенисали, јер су се самом појавом милиције демонстранти разбежали. Други покушај демонстрирања десио се око 16 часова, после завршетка фудбалске утакмице „Будућност“ – „Металург“, када је група од двадесетак лица почела да узвикује пароле из већ познатог арсенала албанских сепаратиста и националиста. Из ове групе приведен је један демонстрант док се ради на идентификације осталих.³⁷⁸

Дана 4. Новембра покушај организовања демонстрација у Подујеву, где већ данима дивљају албански националисти и сепаратисти. Органи безбедности су врло брзо интервенисали тако да двадесетак сепаратиста није успело да искористи пијачан дан у овом граду. Пошто су растерани у центру Подујева демонстранти су се у нешто већем броју, њих око две стотине, у организовали на периферији града у правцу села Крпимеј, где траје сукоб са милицијом. У овом сукобу, чују се пуцњи из ватреног оружја.³⁷⁹

У периоду након демонстрација у Скупштини САП Косова говорило се о реализацији Југословенски програм о Косову, оцењено је да узроци исељавања Срба и Црногораца из САП Косова нису отклоњени и да се исељавање наставља. За десет месеци ове године са Косова исељено 128 породица са 394 чланова и 1 299 појединаца српске и црногорске националности. У овај број нису урачунати исељени са територије општине Зубин Поток. Најизраженије исељавање је са села, одакле се иселили 967 људи. Истовремено, скромни су резултати у повратку исељених пошто се вратило 494 лица, а 87 је дошло први пут живи и ради на Косову.³⁸⁰

---

³⁷⁷ „Политика“, 5. новембар 1989, 6 страна, Скандирање Фадилу и Азему, 3. Костић

³⁷⁸ „Политика“, 5. новембар 1989, 6 страна, Покушај демонстрације и у Пећи, Танјуг

³⁷⁹ „Политика“, 5. новембар 1989, 6 страна, Каменице на припаднике СУП-а, М.В. – 3.3.

³⁸⁰ „Политика“, 20. децембар 1989, 16 страна, Створени услови за превазилажење тешког стања у Покрајини, 3.3, М.В

6. ДЕМОНСТРАЦИЈЕ КАО УВОД У УСВАЈАЊЕ АМАДМАНА НА УСТАВ СР СРБИЈЕ

Март месец 1989. године, представљао је осму годишњицу демонстација албанског становништва на САП Косову, када је једна од парола демонстрација била „Косово република“. Међутим у „месецу демонстрација“ додатну тензију међу становништвом албанске националности марта стварало је предвиђено одржавање Скупштине САП Косова која је требала да усвоји амадмане на Устав Србије. Тензија међу албанским становништвом у месецу јубилеја додатно је допринела ширењу радничких штрајкова и бојкота по предузећима у Покрајини, што је приморало Председништво СФРЈ да донесе одлуку о увођењу радне обавезе у САП Косову, у делатностима у области индустрије и рударства (рудник магнезита „Голеш“ – општина Липљан, рудници и флотација „Кишница и Ново Брдо“ – општина Приштина). Међутим увођење радне обавезе се примењивало селективно у зависности од оцена пословодног органа и извршних органа скупштина друштвено-политичких заједница у САП Косову. Рудник „Стари трг“ као жариште фебруарске побуне, и током марта месеца рудари су одбијали да покрену производне капацитете у пуном капацитету, што је посебно забринуло руководиоце који су наредили да надлежни органи СР Србије, одреде посебну групу државних и политичких функционера која би пратила политичко стање у организацијама у саставу СОУР Трепча, а посебно у руднику „Стари трг“.³⁸¹

Током марта месеца 1989. године, политичко-безбедносна ситуација у Покрајини је стално била разматрала на седницама Председништва СФРЈ. Дискутантима на седницама су поред политичког руководства су били и највиши руководиоци полицијских и војних органа . Дискутантима су стање у САП Косову описивала као стабилније након увођења ванредних прилика, као и да је увођењем ванредних мера и мере радне обавезе успело да донекле обезбеди нормално функционисање привреде и државних органа али да и даље постоји отпор код радног дела албанског становништва.

---

³⁸¹ АЈ, ф-803, 248. седница Председништва СФРЈ је одржана 2. марта 1989. године

Средином марта месеца Рахман Морина је повукао раније поднету оставку на дужност председника ПК СК Косова, што је поново довело до поновне побуне рудара Стари трг.³⁸² Током марта месеца рудник Стари трг је наставио да буде жариште нестабилности која се пројектовала на останак Косова. Повод за нестабилност је поред повлачења раније дате оставке представљало неиспуњена захтева од стране покрајинских и савезних органа који су дати рударима током фебруарске посете (рудари су посебно захтевали испуњење захтева да се пусте на слободу бивши руководиоци СОУР-а и рудника Стари трг).³⁸³

На седници комитета за ОНО и ДСЗ САП Косова одржаној 14. марта 1989. године разматрана је новонастала ситуација у руднику Стари трг у (Титовој) Митровици. Криза је изазвана протесним окупљањем рудара албаснке националности у ресторану рудника. Након расправе закључено је да се затражи мишљење од председништва СФРЈ и СР Србије у вези примене силе, ако то буде потребно према рударима у ресторану. Председништво САП Косова је поставило питање Председништву СФРЈ, да ли се слаже *„са употребом принудних средстава према радницима који и даље не напуштају ресторан и поред свих политичких мера које су до сада предузете.“* Председништво СФРЈ је закључило да таква питања њему не треба постављати нити оно може на њих давати одговор. Надлежни органи САП Косова треба да поступају у складу са законом и својим овлашћењима.³⁸⁴

Дана 14. марта 1989. године, Председништво САП Косова је једногласно прихватило уставне промене (амадмане на Устав СР Србије). Како се приближавало заседање Скупштине САП Косова и годишњица догађаја из марта 1981. године бивали су све препознатљиви знаци да тако неће бити – претила је могућност немира, жешћих од свих ранијих.³⁸⁵ Другим речима, дошло је до обновљање штрајка радника албанске националности у СОУР “Трепча” и СОУР “Рамис Садику”. Рудници магnezита “Голеш” и “Стари трг” су били жариште штрајка. Радници рудника “Стари трг” су били истрајни у

---

³⁸² R. Dizdarevic, *nav. delo*, 375.

³⁸³ Исто.

³⁸⁴ АЈ, ф-803, 253. седница Председништва СФРЈ одржана 22. марта 1989. године

³⁸⁵ R. Dizdarevic, *nav. delo*, 389.

захтеву за пуштањем на слободу политичких и привредних руководиоца САП Косова.³⁸⁶ Штрајк је прерастао у обуставу рада по предузећима широм САП Косова.³⁸⁷ Амандмани су 23. марта 1989. године усвојени у Скупштини Покрајине – од 190 делегата само десет је гласало против, два су се уздржала, остали су гласали за амандмане.³⁸⁸

6.1. СТАЊЕ НА САП КОСОВУ НАКОН УСВАЈАЊА АМАДМАНА НА УСТАВ СР СРБИЈЕ

У периоду након усвајања амандмана на Устав СР Србије политичко - безбедоносно стање у Покрајини је било изузетно хаотично и наелектрисано. Ситуација је била критична у општинама Урошевац, Косовска (у то време Титова) Митровица, Сува Река, Подујево, Приштина, Дечани, Призрен, Пећ, Ђаковица, Гњилане, Стимље и Ораховац. Мање хаотична ситуација била је у у општинама Вучитрн, Глоговац, Малишево и Клина. У таквим условима за време одржавања Скупштине САП Косова, 23. марта 1989. године отпочеле су демонстрације албанских сепаратиста, прво у Урошевцу, а затим у Приштини, које се проширују на већи број места у Покрајини. Демонстрације су активно трајале све до 29. марта 1989. године.³⁸⁹

Председништво СФРЈ је размотрило стање у САП Косову, с посебним освртом на демонстрације и nerede у појединим местима у Покрајини. На првој седници по започињају ових догађаја Председништво СФРЈ је констатовало да догађаји од 23. марта 1989. године, представљају *„грубо нарушавањем јавног реда и мира и нападима на органе безбедности, тиме и покушај директног супростављања легитимној одлуци Скупштине САП Косова и наносе штету стању у Покрајини и њеном положају.“*

---

³⁸⁶ АЈ, ф803, Припремни материјал за 247. седницу Председништва СФРЈ, Извештај о стању на територији САП Косово, 14.03.1989. Државна тајна

³⁸⁷ Обустава рада спроводили су радници албанске националности у општинама Гњилане, Призрен, Урошевац и Липљан (АЈ ф803, Припремни материјал за 247. седницу Председништва СФРЈ, Извештај о стању на територији САП Косово, 21.03.1989. Државна тајна)

³⁸⁸ АЈ, ф-803, 255. седница Председништва СФРЈ, одржана 28. марта 1989. године

³⁸⁹ Исто.

Председништво СФРЈ је оценило да су тим догађајима избегнуте много теже последице захваљујући понашању и начину деловања органа безбедности.³⁹⁰

Председништво СФРЈ је у својим закључцима навело да је неопходно да Председништво САП Косова или Извршно веће Скупштине САП Косова - издају саопштење с подацима о понашању учесника демонстрација, о броју повређених припадника органа унутрашњих послова и слично. У расправи чланови Председништва СФРЈ су указали да руководство Покрајине треба да на одговарајући начин процени политичко - безбедносну ситуацију и предузме енергичне мере да се немили догађаји не понове.³⁹¹ На истој седници Председништво СФРЈ је константовало да је одлука Скупштине САП Косова о усвајању амандмана на Устав Србије *„има далекосежан значаји и да ствара уставне предпоставке за развој и јачање јединства и заједништва у СР Србији, за ефикасно вршење функције Републике и аутономних покрајина. Посебо је наведено да су надлежни органи у САП Косову дужни да делују у складу одлуком и обезбеђују спровођење одлуке.“*³⁹²

Када сагледамо и анализирамо стенографске записе са седнице Председништва СФРЈ, можемо закључити да су чланови Председништва располагали са добрим информацијама о демонстрацијама, од броја окупљених до старосне структуре демонстраната. Председник Председништва СР Србије *Петар Грачанин* је чланове Председништва СФРЈ упознао са ситуацијом у Покрајини *„Подујево, где је данас био центар одакле је прво почело, добио сам информацију да су разјурени демонстранти, нешто их има према Приштини, али је дошао одред из Београда и он је спреман и способан да то очисти. Сува Река је најкарактеристичнија по броју учесника. И тамо је пребачена из Приштине једна група са пет хеликоптера. Око 2000 али доста је средњошколаца, доста их је узраста до 18 година и нешто мање. У Титовој Митровици је око 400. Имају оружје. И они се сада држе под контролом. У Приштини и то на једном делу према Подујеву, повезивање Приштине са Подујевом, ту је из хеликоптера*

---

³⁹⁰ АЈ, ф-803, 255. седница Председништва СФРЈ, одржана 28. марта 1989. године

³⁹¹ Исто.

³⁹² Исто.

уочено да је отворена ватра из оружја. У Гњилану их је око 2000 мада се разилази, али они се разиђу на дођу, да су ту стваили неке барикаде на улици.“

Члан Председништва СФРЈ Жарко Вујасиновић известио је на састананку: *„Око 1000 демонстраната у Приштини покушава да се пробије до пијаце ка центру. У Гњилану две групе, једна је око 800 демонстраната, друга непознате јачине, покушавају да се споје. Митровица – на улазу у Митровицу од Зубиног потока милиција задржава око 100 аутомобила, са демонстрантима, који покушавају да се пробију ка пумпној станици где се налази око 300 демонстраната, који су блокирани. И у Урошевцу влада узнемиреност Срба и Црногораца.“*

Дана 27. марта 1989. године у Подујеву, Гњилану, Сувој Реци и Митровици, водио се прави рат. У Приштини су тихе демонстрације прерасле у насиље. Чују се пуцњи у Приштини.³⁹³ Председник Председништва САП Косова, Ремзи Кољгеци је Раифу Диздаревићу путем телефона стање у Покрајини описао као: *„Ово је побуна, насиље, рушење и употреба оружја!“*.³⁹⁴ На седници Председништва СФРЈ, присутни су информисани да је погинуо команданр милиције у Подујеву – Албанац; убијен је један милиционер у Митровици – Србин. До тог тренутка била су рањена четири полицајца. У Подујеву је у маси убијен један демонстрант, мада органи безбедности нису употребљавали оружје; у Пећи група демонстраната покушала је да насилно продре у Дом армије; у Митровици су снајперисти са кровова пуцали у милицију.³⁹⁵

Петар Грачанин је поред ових информација, обавестио државни врх да је група која је почела демонстрације у Урошевцу прешла у Подујево и Митровицу и тамо употребљава оружје. У Сувој Реци демонстрирало је 10 000 људи – запаљено је теренско возило полиције. Предложио је да се актуелизирају све забране уведене после завођења ванредног стања, посебно забрана окупљања.³⁹⁶

---

³⁹³ R. Dizdarevic, *nav. delo*, 390.

³⁹⁴ *Исто*.

³⁹⁵ *Исто*.

³⁹⁶ *Исто*, 391.

Радован Влајковић је инсистирао на енергичном реаговању, да сукоби не би попримили шире размере. Никола Љубичић је предложио да се грађани Косова упозоре да органи безбедносно на силу морају реаговати на исти начин. Рекао је да је косовско руководство деморалисано и да смо „пред војном управом ако не можемо наћи ново, руководство“. Лазар Мојсов је предвиђао даљу ескалацију и оценио да се у ствари провоцира проливање крви, што је увод у оружани устанак. Синан Хасани је оценио да су уставне промене само повод – ако је икако могуће треба пресећи покушаје изазивања оружаног устанка. Анте Марковић је сугерисао да наш став буде да не дође до фронталног проливања крви што је и циљ иреденте – „десетљећа показују да се на силу нису могли наћи решења.“³⁹⁷

Следећег дана, 28. марта, било је веома драматично, јер је дошло је до оружаног сукоба са људским жртвама у селу Жур код Призрена, и селу Душаново, затим код Ораховца, у Музичанима код Шимља и још неким местима.³⁹⁸ На вечерњу заједничку седницу државног и партијског Председништва дошли су са Косова Морина, Кољгеци, Каракуши и генерал Андрија Силић, а присуствовао је и вршилац дужности председника Председништва СР Србије Љубиша Игић.³⁹⁹

Састанак је отворио Раиф Диздаревић речима да су тренутни догађаји на САП Косова тежи од контрареволуционарних из 1981. године. Посебно је навео да су демонстрације масовније, организованије, рушилачкије јер их одликује масовна употреба ватреног оружја и очигледној намери да се изазову оружани сукоби и крвопролиће са елементима оружане побуне.⁴⁰⁰

У својим мемоарима Диздаревић описује излагања присутних на састанку: „Рахман Морина који ју повукао оставку и остао председник Покрајинског комитета, развијао је нетачну тврдњу како у немирима на Косову не учествују радници и студенти, јер Савез комуниста тобоже на њих има утицај. То је говорио у време када је само пре месец дана био на Косову генерални штајк у коме су, пре свега, учествовали радници и

---

³⁹⁷ R. Dizdarević, *nav. delo*, 391.

³⁹⁸ *Исто*, 392.

³⁹⁹ *Исто*.

⁴⁰⁰ *Исто*.

омладина. Говорио је као да на Косову не бесне оружани сукоби и не падају људске главе. Питао сам се: каква је корист што смо их звали на седницу? Да ли они заиста тако виде ситуацију у тој покрајини или нам је по договору тако сервирано? Реаговао сам на излагање Морине и Каракушија, питајући да ли су баш тачне све процене о утицају Савеза комуниста међу радницима, међу омладином и да ли је баш утицај Партије толики?⁴⁰¹

Раиф Диздаревић који је на састанку водио главну реч, присутнима се обратио речима да „смиривање (ситуације) нема без најшире политичке акције у предузећима, у селима, у насељима, на факултетима, у школама. Без тога ће се остати само на сили – нико силом није решио такве кризе и проблеме, рекао сам. Политичка акција се треба бити искрен, завршава у форумима. Остали смо на војсци, сили, репресији, а ми нећемо презати ни од једне мере да одржимо стање у рукама, не смемо – зна се шта би то значило. Рекао сам да смо снагама безбедности покрили читаву територију Косова, да војска кретањем Косовом и вежбама пресеца и блокира комуникације – све то носи у себи велике ризике и оријентација мора бити на смиривање, на утицајне људе, посебно за утицај у албанском народу на Косову. Тим ставовима завршена је заједничка седница председништва 28. марта 1989. године.“⁴⁰²

Укупан биланс вишедневних демонстрација од 23. до 29. марта 1989. године, на САП Косову био је трагичан: погинуло је два милиционера и девет демонстраната; 18 милиционера и 38 демонстраната је рањено.⁴⁰³ Раиф Диздаревић износи да се захваљујући ванредном стању, мартовски догађаји нису разбуктали у озбиљније оружане сукобе. Такође, не расламсавању демонстрација допринела је покрајинска милиција, која је била појачања Здруженим одредима од 2 000 милиционера из свих република.⁴⁰⁴

---

⁴⁰¹ R. Dizdarević, *nav. delo*, 392.

⁴⁰² *Исто*, 393.

⁴⁰³ *Исто*.

⁴⁰⁴ *Исто*.

6.2. ПОСТЕПЕНО СМИРИВАЊЕ СТАЊА НА САП КОСОВУ

Након бурног марта месеца, током априла месеца 1989. године, дошло је до смиривања стања на Косову. Председништво СФРЈ је због повољније политичко-безбедносне ситуације⁴⁰⁵, ублажило неке мере ванредног стања, инсистирајући притом на политичкој акцији и консолидацији органа Покрајине. Међутим, и поред намере савезног руководства да нормализује стање, косовско руководство на челу са Рахманом Морином кренуло је у обрачун са „непослушним“, правећи спискове учесника демонстрација и других догађаја, који су требали бити отпуштени или похапшени.⁴⁰⁶

Анализирајући дешавања на САП Косову током последњих месеци, Вељко Кадијевић савезни секретар за одбрану је почетком априла месеца 1989. године на седници Председништва СФРЈ, саопштио да су албански сепаратисти изгубили битку везану за саботирање уставним промена, међутим савезни секретар је присутне упознао да се албански сепаратисти из Покрајине неће одрећи политичког циља, већ ће прилагодити стратегију и тактику борбе у складу са проценом односа снага на Косову, као и односа снага у Југославији и у свету у односу на Југославију, посебно у односу на Косово.

Образлажући ставове међународне заједнице о дешавањима у Југославији, Будимир Лончар, савезни секретар иностраних послова је на седници Председништва СФРЈ навео да су дешавања на САП Косову у „*свету изазвали двоструко осећање и двоструку оцену*“. Одјек косовске кризе Лончар је обраложио речима да је то још један

---

⁴⁰⁵ Побољшање ситуације на САП Косову није значило потпуну нормализацију стања, јер је и даље били експеси, на првом месту појавили су се пожари на територији општине Србица, Приштина, Подујево и Урошевац, који су унели немир међу становништвом српске и црногорске националности. Напетост из часа у час расте а у неким селима ове општине организују се и сеоске страже. И даље је је пристуно ширење сеоске гласине и дезинформација којима се нарушава и онако тешко стање у мађунационалним односима. Гласине су везане за преувеличавање броја мртвих и повређених демонстраната, шире се дезинформације о сукобима између милиције из САП Косова и из других крајева Југославије, а такође има и гласина да су неке демонстранте убили припадници Српске и Црногорске националности из својих кућа. Ово се нарочито односи на Општину Дечане. (АЈ, 803, 256 седница Председништва СФРЈ, одржана 05. април 1989.)

⁴⁰⁶ R. Dizdarevic, *nav. delo*, 394.

доказ да је Југославија ушла у најкритичнију фазу своје стабилности и свог интегритета, своје целовитости. Будимир Лончар је такође саопштио да се поводом поновног отварања косовске кризе примећује да Албанија делује са бројих позиција: прво, да жели постати значајан фактор у целокупном југословенском развоју. Друго, Албанија према свету наступа с циљем да се прикаже као заговорник људских слобода и права оних који се брину за судбину својих сунаридика у Југославији. У таквим пропагандним настојањима 1989. године Албанија је имала одређених спољнополитичких успеха.

Присутне чланове Председништва СФРЈ, савезни секретар иностраних послова је информисао шта би по његовом мишљењу Југославија треба чини по питању Косова, што би за последицу имало позитивно гледање на Југославију у међународној заједници: *„прво, да морамо бити одлучни око очувања мира као предуслова за свако позитивно кретање. Друго, потребно је да се учине сви могући напори да не дође до нових жртава. Треће, да је потребно да се што брже смањују мере изванредног стања и развија нормалан живот. Четврто, да би било пожељно да буде што мање процеса и по могућности ако може бити аболиције.“*⁴⁰⁷

Љубиша Игић, привремени председник Председништва СР Србије, након истека мандата Петра Грачанина је на истој седници Председништва СФРЈ присутне информисао да руководство СР Србије процењује да се стање на САП Косову неће смирити, већ да треба очекивати и ескалацију контрареволуционарних активности, јер на указује „укупна стратегија унутрашњег непријатеља на Косову, али и екстремне албанске емиграције, албанске обавештајне службе, па и неких других иностраних фактора.“⁴⁰⁸

Представник из СР Србије изнео је став да је у овом тренутку најважније онемогућити даље демонстрације. У том тону, Љубиша Игић је нагасио да Председништво СР Србије подржава оцене и ставове Председништва СФРЈ, које се односе на примену посебних мера ради обезбеђивања реда и мира и елиминисања непријатељског деловања и нормализовање живота на Косову. Поновио је познате ставове српског руководства да се инспиратори и организатори демонстрација на Косову морају сносити законске санкције.

---

⁴⁰⁷ АЈ, ф-803, Записник 257 седнице Председништва СФРЈ одржане 10. априла 1989. године

⁴⁰⁸ Исто.

Као и да промена Устава СР Србије представља значајан корак ка стабилизовању стања у Србији и за стварање услова за ефикаснију борбу против националистичких и сепаратистичких снага и нормализовање стања на Косову. Промена Устава подразумева старање нових овлашћења републичких органа за деловање на целој територији Републике укључујући покрајине.⁴⁰⁹

Представник САП Косова у Председништву СФРЈ, Бајрам Сељани се сагласио са ранијим дискурантима на седници да главно жариште нестабилности у Југославији представља САП Косово, где одређена групација становништва коју је Бајрами назвао „непријатељ“ наступа с позиција албанског национализма и сепаратизма. Албански представник у Председништву СФРЈ је поновио став да је увођење посебних мера на САП Косову, било неминовно, као и да су управо те мере помогле да не дође до разбуктавања рушилачких демонстрација у Покрајини.⁴¹⁰ Међутим, Бајрами је навео да треба имати у виду да ће се до пуне нормализација стања на САП Косову морати причекати, као и да ће *„битка бити јако тешка и сложена, јер однос снага у корист прогресивних није повољна. Ја бих рекао да је неповољнији него што смо имали 1981. године, јер је национализам и сепаратизам продро дубље у свест не малог броја младих људи, грађана, радника, па је захватио и један број чланова Савеза комуниста, интелигенције, посебно у образовању.“*

Бајрам Сељани је истакао и свакодневницу политичког живота на САП Косову која је владала 1989. године, а то је да је код Албанаца присутна доза страха, док код Срба и Црногораца имамо појаву активну чешће у дискусијама, захтев за диференцијацију. Наведено стање по мишљењу Бајрамија се морало променити, како би Албанци, били што активнији и одлучнији у акцији, да већина дискутује, да они покрећу и мере идејно-политичке диференцијације у својим срединама.

У намери да стање на САП Косову промени на боље, Сељани је Председништву СФРЈ преложио меру - кадровска обнова на САП Косову. Кадровску обнова, долазак нових људи на власти у Покрајини, била би мера коју би по мишљењу Сељанија подржали сви прогресивни људи, све националности, јер само тако ће повратити и јачати

---

⁴⁰⁹ АЈ, ф-803, Записник 257 седнице Председништва СФРЈ одржане 10. априла 1989. године

⁴¹⁰ Исто.

поверење код свих, и тако би настао заједнички фронт свих Албанаца, Срба, Црногораца, Муслимана, Турака и других против албанског национализма и сепаратизма.

Такође Сељани је на седници Председништва СФРЈ у својству члана Председништва позвао све савезне, републичке и покрајинске органе да кординишу своје активности, наводећи притом неколико приоритета: *„Прво, мислим да је заједничким радом свих органа ДБ што је могуће брже и целовитије откријемо главне центре, пунктове, штабове унутар и ван земље албанског национализма и сепаратизма, њихову спрегу, јер је то један од битних фактора не само пресецања већ и онемогућавање консолидације деловања албанског национализма и сепаратизма. Мисли да тога није било довољно у овом периоду од 1981. године, икао је доста откривено, али није довољно ишло продубљено у свему томе.“*⁴¹¹

„Друго, предузето је неколико конкретних мера на онемогућавање деловања албанске непријатељске емиграције и према Косову, а и према радницима који привремено раде у иностранству, а тај број није мали. О томе више пута смо разговарали, а практичних мера скоро да нема, скоро да су препуштени сами себи, а албанска обавештајна служба врло организовано ради, од снабдевања са литературом, итд, итд, а ми нисмо у стању да им бар дневну штампу шаљемо и да са тим људима држимо контакт и оспособимо да би ишли у битку против непријатељских утицаја, посебно ове непријатељске емиграције.

Треће, предузети мере за сачињавање конкретног програма заштите наших радника који привремено раде у иностранству јер смо ту неорганизовани. Ми смо раније имали пар тих активиста који су касније због материјалних средстава и не знам из којих разлога повучени, тако да су остали доста незаштићени, а онда су под утицајем, па је у демонстрацијама био један велики број који су се укључили директно у организовање демонстрација и све то што је било.

Четврто, предузете укупне мере у првом реду на Косову, али и у свим социјалистичким републикама и у САП Војводини на реализацији Југословенског програма о спречавању исељавање и повратак исељених Срба и Црногораца. Тај програм смо

---

⁴¹¹ АЈ, ф-803, Записник 257 седнице Председништва СФРЈ одржане 10. априла 1989. године

донели поодавно, међутим, нема практичних резултата који би створили једно расположење код радних људи и грађана, а тиме ударац албанским националистима, посебно око мрачних циљева, о стварању етнички чистог Косова. И тај посао иде доста споро и више овако начелно него што се предузима конкретне мере око остваривања циљева и задатака који су постављени.

*Предузете мере, на основу неког јединственог програма, око кретање младих Албанаца ван Косова, на целом југословенском простору, њихови запошљавање и живљење у тим срединама, јер мислим да ће то имати јако велики утицај, пре свега на мењање свести, посебно оних пољуљаних свести код тог младежа, а то ће створити свести и спремност о братству и јединству и заједништву Југославије, као јединој домовини свих Албанаца који живе и раде у њој.*⁴¹²

На крају седнице Председништва СФРЈ, председник Раиф Диздаревић је стање на САП Косову образложио речима да су се догађајима на Косову *„показале све наше грешке и све наше слабости, од оне највеће: одсуство политичке акције и одсуство деловања у масама свих политичких фактора и снага, до слабости деловања система и државне управе.*⁴¹³

Приликом увођења посебних (вандредних) мера у Југославији крајем фебруара месеца 1989. године, Лазар Мојсов је информисао чланове Председништва СФРЈ да увођење вандредног стања захтева одређена поступања према међународним организацијама али и јавности. Наиме, Председништво СФРЈ је на седници 8. марта 1989. године размотрило предлог ССИП-а о писменом обавештавању Генералног секретара УН о завођењу посебних мера на Косову, сходно члану 4. *Међународног пакта о грађанским и политичким правима.*, Председништво СФРЈ је том приликом заузело став да амбасадор СФРЈ при УН усмено обавести Генералног секретара УН о разлозима и намерава Председништва СФРЈ због којих је увело вандредно стање. На истој седници Председништво СФРЈ је одлучило да се питање писменог обавештавања Генералног секретара УН размотри накнадно, уколико се то покаже неопходним. Погоршање

---

⁴¹² АЈ, ф-803, Записник 257 седнице Председништва СФРЈ одржане 10. априла 1989. године

⁴¹³ Исто.

ситуације на САП Косову након одлуке Скупштине САП Косово о усвајања амандмана на Устав СР Србије (23. марта 1989), условило је додатно увођење рестриктивних мера на САП Косово, попут забране кретања и окупљања. Увођењем ових мера Југославија се нашла у колизији са чланом 12 (слобода кретања) и чланом 21 (слобода окупљања) *Међународног пакта о грађанским и политичким правима*. Због чега је специјални извештач Поткомисије УН за спречавање дискриминације и заштиту мањина задужен за израду извештаја о ванредним стањима у појединим земљама света, обратио се писмом 9. марта 1989. године југословенском сталном представнику при УН у Женеви са молбом да му до 30. априла 1989. године, надлежни орган Југославије достави одговарајући службени допис о увођењу ванредног стања.

Обавеза Југославије која је произилазила из члана 4. став 3. *Међународног пакта о грађанским и политичким правима*, је испуњена 20. марта 1989. године, када је стални представник СФРЈ при ОУН усмено обавестио генералног секретара УН Ј. П. Де Куеларија да је Председништво СФРЈ 27. фебруара, због погоршавања ситуације у САП Косову, овластило надлежне органе Покрајине да могу предузети одређене посебне мере ради заштите уставног поретка, јавног реда и мира и личне и имовинске сигурности грађана. Стални представник СФРЈ при ОУН је писмено обавестио генералног секретара УН 14. априла 1989. године да је због нереда до којих је дошло 27. и 28. марта 1989. године, који су довели и до губитка људских живота на Косову, створена ситуација која представља јавну опасност у смислу члана 4. Став 1. Пакта и да је IV САП Косова донело одлуку о привременој забрани свих јавних окупљања, као и кретања лица у времену између 20 часова и 05 часова ујутро.⁴¹⁴

Генерални секретар ОУН је 29. маја 1989. године, године поново писмено обавештен од стране сталног представника СФРЈ да је одлуком IV САП Косова 21. маја окончана забрана кретања током ноћи и да је остала на снази забрана окупљања ради демонстрирања. Де Куелар је у досадашњим нотификацијама такође обавештен да све мере које се предузимају у САП Косово имају за циљ заштиту уставног поретка, јавног реда и мира и обезбеђење права, слобода и безбедности свих грађана без обзира на националну припадност, као и да надлежни органи САП Косова интензивно раде на што

---

⁴¹⁴ АЈ, фонд 803, 4. седница Председништва СФРЈ, одржана 21. јун 1989. године

хитнијем нормализовању стања и стварању ситуације у којој ће и преостало делимично одступање од одредби Пакта бити окончано што је пре могуће, о чему ћемо да благовремено обавестити. Из изнетог произилази да је Југославија УН обавестила о предузетим мерама којима је била обавештавана наша јавност тј. о онима које представљају одступање од одредби члана 12 Пакта слободног кретања и члана 21. Слобода окупљања. Остале мере које се примењују, а о којима је јавност накнадно обавештавана на основу писања штампе о појединих званичних изјава, могле би се квалификовати као одступање од члана 8. Став 3. Пакта забрана принудног и обавезног рада и чланова 9., 10. и 14. Права оптуженим у кривичном поступку, али је могуће и тврдити да радна обавеза, а донекле и изолација, не потпада, формално гледано, под одредбе поменутих чланова. О овим и другим мерама, пошто нису укључиване у званична саопштења, генерални секретар ОУН није обавештен.⁴¹⁵

Поводом захвтева представника УН за писменим образлагањем зашто су уведене мере у Југославији, на седници Председништва СФРЈ од 26. априла 1989. године је пуно расправљано. Стане Доланц је присутнима саопштио да је на састанку Савезног савета за заштиту уставног поретка, Никола Љубичића изнео предлог да се ванредне мере на неки начин ублаже, али Савезни савет о томе нисмо заузели став.⁴¹⁶

Представник СР Србије у савезном Председништву Петар Грачанин упознао је присутне да се после 29. марта 1989. године није било покушаја да се организују било какве озбиљне непријатељске активности који би се косиле са мерама које важе у САП Косово. Наравно, од тога треба изузети појединачне случајеве растурања памфлета, писања парола, пожара и неке друге безбедносне значајне догађаје, о чему сте редовно обавештавани.

Стање на САП Косово је било променљиво јер је дошло до нормализације рада образовних институција, затим дозвољена је да се одвијају спортске активности, културне приредбе и манифестације, али је због извесне напетости остала забрана кретања од 22.30

---

⁴¹⁵ АЈ, фонд 803, 4. седница Председништва СФРЈ, одржана 21. јун 1989. године

⁴¹⁶ АЈ, фонд 803, 258. седница Председништва СФРЈ, одржана 26. априла 1989. године

до 05.00 сати. Све су то елементи, због чега је Петар Грачанин стање безбедности у САП Косову окарактерисао као тешко, са низом могућих безбедносних жаришта.⁴¹⁷

Раиф Диздаревић, председник Председништва СФРЈ је навео да се полако назире смиривање ситуације на САП Косову. Раиф Диздаревић је присутне обавестио да су последице које је развој ситуације на Косову има утицаја по међународни положај Југославије. Међутим Раиф Диздаревић је присутне обавестио: *„Чега се ја бојим на Косову? Прво, ми имамо јако много наговештаја да ће након одређеног смиривања бити покушаја изазивања оружаних сукоба и то је највећа опасност. Најгоре што се нама на Косову може догодити, то је да се конституише као средство борбе сепаратиста и националиста употреба оружја, било да су то атентати, терористичке групе, одметање група итд.*

Друго, чега се ја чак највише бојим, то је једна изразито присутна тенденција једностраности друштвене и политичке акције данас на Косову, која се углавном своди на то ко је крив, ко је учествовао, кога сменити, кога ухапсити, дакле, она се свела једнострано само на гоњење, било да је гоњење политичко, било да је гоњење кривично, прекршајно итд, прављење спискова у организацијама ко је учествовао у демонстрацијама, па ко је учествовао у новембру, па ко је у фебруару, па ко у марту.“⁴¹⁸

Почетком маја месеца 1989. године, на седници Председништва СФРЈ, по устаљеном обичају на дневном реду била је тачка: *„Информације о спровођењу одлука Председништва СФРЈ са седнице од 26. и 27. фебруара 1989. године“*. Разматрајући наведену тачку дневног реда, чланови Председништва СФРЈ су разматрали и извештај о односу СФРЈ са НР Албанијом.⁴¹⁹ Члан Председништва, представник СР Србије, Петар Грачанин навео је да је безбедоносно-политичко стање у САП Косово има тенденцију смиривања, али је и даље тешко. Тешко стање карактерише се организованом делатношћу албанских националиста и сепаратиста, уз присутну спрегу са албанском непријатељском емиграцијом чије се деловање нарочито осећа из неких западно-европских земаља. Грачанин је поновио информације које су раније навођени на седницама Председништва,

⁴¹⁷ АЈ, фонд 803, 258. седница Председништва СФРЈ, одржана 26. априла 1989. године

⁴¹⁸ R. Dizdarevic, *nav. delo*, 394.

⁴¹⁹ АЈ, фонд 803, 259 седница Председништва СФРЈ, одржана 12. маја 1989. године

да се све чешће се у Покрајини најављује одметништво и прети осветом органима унутрашњих послова због мера које су се предузимале током мартовских демонстрација и заговарају се чак и физичке ликвидације. Грачанин је поновио информацију да су обавештајне службе дошле до података да албански сепаратисти најављују одређене активности у време прославе 600-годишњице косовске битке.⁴²⁰

Представник СР Србије је присутне чланове Председништва СФРЈ обавестио да постоје подаци да је један број лица из руководећих привредних и руководећих структура Покрајине, активно учествовао и организовало новембарске и фебруарске демонстрације и обуставе рада, делујући по налозима или уз сагласност дела тадашње политичке структуре. Са овим лицима обавиће се разговор с циљем потпуног разјашњавања како околности под којима је дошло до обуставе рада и демонстрација, тако и о њиховом учешћу у томе, потом ће се проценити шта даље чинити, највероватније разговори и у том смислу да име се помогне да раде.⁴²¹

Вељко Кадијевић, савезни секретар одбране обавестио је чланове Председништва СФРЈ да је оружаним снагама Албаније и даље на снази мере појачаног обезбеђења границе и дубинске контроле територије према САП Косову, али не и према Македонији и Црној Гори, што је било на снази до недавно. Наведено чињење Албаније, довело је до тога да Југославија на граници према Албанији на Косову, прешла на режим нормалног обезбеђења државне границе, и повучене су јединице за дубинско обезбеђење границе.⁴²²

Будимир Лончар, савезни секретар известио је присутне да у светској јавности, пада публицитет о стању на САП Косову, пре свега што су догађаји у Југославији окупирали велику пажњу, пре свега они у Љубљани, затим, и дешавања у Србији, посебно у Удружењу књижевника Србије за вешепартијским системом. Лончар је поновио да албанска непријатељска емиграција и даље наставља своју активност у виду протеста и у виду демонстрирања подршке сепаратизму на САП Косову.⁴²³

---

⁴²⁰ АЈ, фонд 803, 259 седница Председништва СФРЈ, одржана 12. маја 1989. године

⁴²¹ Исто.

⁴²² Исто.

⁴²³ Исто.

Лазар Мојсов, члан Председништва СФРЈ анализирајући ситуацију на САП Косову надовезао се на излагање Грачанина о могућим проблемима који могу настати током прославе 600-годишњице косовске битке и да сходно томе треба предузети неке контраакције које би могли предузети. Мојсов је присутне чланове обавестио да југословенска дипломатија треба предузети одлучније мере у „*центарима окупљања и психолошког притиска на Југославију*“ међу којима је посебно апострофирао Вашингтон у коме деловања албанске непријатељске емиграције свих могућих боја. Мојсов је изнео предлог да делегацији Међународног комитета Црвеног крста треба предложити да поновно обиђе затворе и увере се у стандарде који су на снази у југословенским затворима, и да се тиме прекине једна врста притиска на Југославију.⁴²⁴

Поред разматрања тренутног стања на САП Косову, чланови Председништва СФРЈ су расправљали о билатералним односима између СФРЈ са НСР Албанијом. Основа за расправу и излагања чланова Председништва СФРЈ су били закључци са 20. седнице Координационе групе Председништва СФРЈ за Албанију, као и аналитичко-информативни материјал ССИП-а „*Осврт на актуелно стање југословенско-албанских односа*“. Разлог расправе, лежи у преплетености веза сепаратиста са Косова са политичким и културним струјама у Албанији. Дубинском сагледавању стање и прилика у билатералним односима две земље, допринело је присуство Новака Прибичевића, југословенског амбасадор у Албанији, као и Павла Јевремовића и Драгана Вучичевића.⁴²⁵

Амбасадор Новак Прибичевић упознао је Председништво СФРЈ са основама албанске пропаганде према Југославији, која је фокусирана на прилике на САП Косову, која у међународној јавности нуди своју интерпретацију корена и природе спора који постоји између Југославије и Албаније, а истовремено и своју интерпретацију узрока и корена заоставања драматичне ситуације на самом Косову. Амбасадор Прибичевић је такође изнео утисак да је албанско руководство било заплашено жестином догађаја на Косову, посебно снагом и масовношћу реакције југословенских органа реда, која се учестало емитовала на албанској телевизији. Истовремено због приказивања сцена насиља

---

⁴²⁴ АЈ, фонд 803, 259 седница Председништва СФРЈ, одржана 12. маја 1989. године

⁴²⁵ Исто.

албанска пропаганда је добила шире међународно разумевање за своја стајалишта и своје интерпретације тих догађаја.⁴²⁶

Посебно поље на коме је истрајавала албанска пропаганда била је везана за људска права Албанаца на САП Косову, и уопште критикована су људска права у Југославији. Амбасадор Прибићевић је поводом људских права посебно напоменуо да Албанија у последње време да би се показала позитивнијом у светлу људских права, почела да активно враћа у првобитно стање различите објекте верске културе – цркве и џамије које су биле претворене у складишта и кино дворане итд.⁴²⁷

Говорећи о унутрашњој политици у Албаници, југословенски амбасадор је изнео запажања политичких и друштвених прилика да је на 7. Пленуму ЦК Партије рада Албаније извршена заправо најављена реконструкција владе у којој је промењено 6 министара а да ни један од тих променљених министара није био проглашен за шпијуна, за издајницу, за агента итд. него су били распоређени на друге послове. Та пракса почиње да се спроводи и на нивоу округа, привредних организација итд. то је за албанске увјете велика новина. То међутим крије и одређене опасности за руководство, јер у атмосфери извесне релаксације унутрашњих тензија и притисака јача и критичко расположење у масама, а посебно међу омладином, међу школованом омладином у првом реду, којој сазнања о условима живота ван Албаније више нису тако недоступна, као што је био то случај кроз деценије енверовског режима.⁴²⁸

Чланови Председништва СФРЈ су упознате са наглим порастом авио веза Албаније са европски земљама. Према томе, Албанија се и на том плану отвара, она шири круг земаља са којима сарађује. У свим тим њиховим међународним контактима Косово и југословенско-албански односи су дежурна тема и мислим да о томе морамо водити рачуна.“

Будимир Лончар је подвукао да упркос свим тешкоћама које је произвела косовска ситуација, морамо остати упорни на стратешкој оријентацији добросуседске политике са свима, укључујући и са Албанијом. Будимир Лончар је Председништву СФРЈ изнео

---

⁴²⁶ АЈ, фонд 803, 259 седница Председништва СФРЈ, одржана 12. маја 1989. године

⁴²⁷ Исто.

⁴²⁸ Исто.

закључак био да нема разлога за преиспитивање политике Југославије према окружењу, па према томе ни према Албанији. Друго, Лончар је истакао да Југославија мора имати једну политику притисака на њих кроз дијалог, кроз сарадњу, коју морамо ширити.⁴²⁹

Раиф Диздаревић изнео је да је евидентно да оно што се у Албанији дешавало у последњих три-четири године, показује да Албанија не може остати затворена и да се не може изоловати од утицаја свих оних промена до којих долази у међународним односима у њеном суседству. Мислим да је увлачење Албаније у процес балканске сарадње значило исто тако и утицај на кретање у Албанији, јер допире много више тога у саму Албанију, па и на политику Албаније и њен положај.⁴³⁰

Раиф Диздаевић је члановима Председништва СФРЈ поновио раније изнете ставове да свако албанско руководство оптерећено амбицијом које се зове САП Косова, односно опсесијом пијемонта, опсесијом да треба чинити све за неко будуће уједињење Албанаца, око Тиране. Међутим, у својој дискусији Диздаревић је подсетио присутне да у Југославији живи два милиона Албанаца. Диздаревић је говорио о друштвеном животу и приликама у Албанији, у којој расте генерација и долази на друштвену сцену генерација која не дугује прошлости, која није дужник свим оним кривњама за оно кроз шта је Албанија прошла. Међу млађим светом се не наилази на мржњу и опсесивност према Југославији. Такође, генерације образованих Албанца, ће желети да иде у свет, из Албаније се у свет великим делом иде преко Југославије и Југославија јесте за сваког мислећег грађанина Албаније она и јесте гарант независности, сигурности, мирног живота, обезбеђења од непредвидивих поступака према Албанији итд.⁴³¹

---

⁴²⁹ АЈ, фонд 803, 259 седница Председништва СФРЈ, одржана 12. маја 1989. године

⁴³⁰ Исто.

⁴³¹ Исто.

7. СТАЊЕ У ПОКРАЈИНИ У СУСРЕТ ГАЗИМЕСТАНУ

Политичко-безбедоносну ситуацију у САП Косово почетком јуна месеца 1989. године карактерисало је организовање демонстрација албанских националиста и сепаратиста у Подујеву, Приштини и покушај у Липљану и Гњилану. Повод организовања демонстрација био боравак делегације европског парламента, демонстранти су својим активностима желели да међународној јавности и организацијама укажу на чињеницу о „*наводној угрожености албанске народности на Косову*“ и да проблем Албанаца у Југославији интернационализују, непријатељске демонстрације су у суштини наставак контрареволуционарног деловања, од марта ове године.⁴³²

Анализирајући демонстрације и поступке окупљених грађана, Председништво СФРЈ је закључило да се ради о „*отвореном, јавном и дрском непријатељском експонирању, тако да демонстрације представљају отворени напад на друштвено уређење Југославије са позивом на рушење уставног поретка*“. Албански националисти и сепаратисти покушавају да успоре започете процесе стабилизовања стања на Косову, интегративне процесе у СР Србији и земљи којима се омогућава свим народима и народностима да живе у миру и равноправности. На Председништву СФРЈ, је истакнута чињеница која охрабрује што је акције албанских националиста и сепаратиста нису наишле на ширу подршку маса и што се његове активности од стране радних људи и грађана оштро осуђују.⁴³³

Председништво САП Косова, на својој седници од 02. јуна 1989. године разматрало је информацију о спровођењу мера приправности и елиминисању ванредних прилика у САП Косово, са циљем да се оцени степен њиховог спровођења. Председништво САП Косова је на основу препоруке Извршног већа Скупштине САП Косова, закључило је да иницира поступак да Председништво СФРЈ предложи Скупштини СФРЈ да део средстава из оствареног вишка прихода по завршном рачуну буџета федерације за 1988. годину усмери на покриће ванредних трошкова насталих због увођења посебних мера у САП Косову. Према извршеним проценама ови трошкови

---

⁴³² АЈ, фонд 803, 4. седница Председништва СФРЈ, одржана 21. јун 1989. године

⁴³³ Исто.

износе 27,2 милијарде динара и односе се: „на ванредне трошкове покрајинског секретаријата за унутрашње послове 25,5 милијарди динара, који обухватају трошкове смештаја, исхране, накнаде изгубљеног дохотка мобилисаног резервног састава милиције приликом увођења посебних мера у САП Косову као и других трошкова остварених приликом извршавања задатака у условима посебних мера које Покрајина није у могућности да покрива, и на ванредне трошкове правосуђа и установа за извршење кривичних санкција 1,7 милијарди динара који се односе на смештај и исхрану лица упућених на уздржавање казне“.⁴³⁴

Поводом закључака Председништва СФРЈ са седнице одржане 6. јуна 1989. године, којим је од Савезног извршног већа (СИБ), затражено мишљење о предлогу Председништва САП Косова да Председништво СФРЈ укине поједине мере из Одлуке Председништва СФРЈ од 27. фебруара 1989. године. Савезно извршно веће је оценило да треба задржати на снази мере из *Одлуке Председништва СФРЈ о мерама за елиминације ванредних прилика на територији САП Косово*.⁴³⁵ Савезно извршно веће оцењује да не постоји разлози за укидање радних обавеза, као и да догађаји на Косову који су се десили крајем месеца маја и почетком јуна 1989. године као и подаци са којима се располаже, говоре да нису искључени покушаји даљег непријатељског деловања албанских националиста и сепаратиста.⁴³⁶ Мишљење СИБ-а које је затражило Председништво СФРЈ, истиче нужност задржавања радних обавеза, нарочито у области трговине и саобраћаја где потреба да се благовремено интервенише у случају застоја у уредном снабдевању становништва.⁴³⁷

Наравно, мишљење о предлогу Председништва САП Косова о делимичном укидању ванредних мера изнео је и Савезни секретаријат за иностране послове, који је Председништву СФРЈ указао неке међународне аспекте ситуација на Косову и њихове импликације на међународни положај Југославије. У извештају ССИП су поновљене раније оцене да међународна јавност кризу на САП Косово види као последицу испољавања неповољног стања у Југославији. Такође, извештај оцењује да је

---

⁴³⁴ АЈ, фонд 803, 4. седница Председништва СФРЈ, одржана 21. јун 1989. године

⁴³⁵ Исто.

⁴³⁶ Исто.

⁴³⁷ Исто.

преовладавање постојећег стања на Косову најтежи и најозбиљнији тест за Југославију, за очување и јачање демократије и „јачање општејугословенског политичког консенсуса и федеративне заједнице“.

У већини земаља на увођење посебних мера на Косову гледа се као на нашу унутрашњу ствар и крајње нужну меру коју би свака суверена земља преузела уколико би се наша у сличној ситуацији. Одједи увођења посебних мера у појединим западноевропским земљама и САД посебно, као и код невладиних организација једним добрим делом били су усмерени у правцу да се интернационализује питање тзв. „људских права“ на Косову. Прилог томе сведочи чињеница да је у америчком Конгресу уведена у процедуру три предлога резолуције, а Европски парламент усвојио је резолуцију о ситуацији на Косову, након чега је уследио долазак делегације ЕП у Југославију. Као синтеза иностраних оцена и реакција може се рећи да је преовлађујуће мишљење да је догађајима на Косову погоршана не само целокупност прилика у Југославији, већ и њен углед и репутација у свету.⁴³⁸

На седници Председништва СФРЈ од 21. јуна 1989. године, чланови Председништва СФРЈ су узели активно учешће излажући ставове о предлогу Председништва САП Косова о делимичном укидању вадредних мера на САП Косову. Петар Грачанин, члан Председништва СФРЈ и Савета за заштиту уставног поретка, је стање на Косову окарактерисао као сложено и тешко и поред предузетих мера, као и да је потребно обезбедити оптималне услове за безбедно одвијање обележавања 600 година Косовске битке⁴³⁹ Петар Грачанин је био против предлога Председништва САП Косова о ублажавању заведених мера.⁴⁴⁰

---

⁴³⁸ АЈ, фонд 803, 4. седница Председништва СФРЈ, одржана 21. јун 1989. године

⁴³⁹ Говорећи о ситуацији на САП Косову уочи Косовске битке, Петар Грачанин је на састанку изрекао: „Служба располаже подацима да се знатан број лица, експонирају по сопственом национализму, из скоро свих крајева земље припрема да 28. јуна дође до Косова, а неки од њих спремни су и на одређене провокације. Овакве активности албанских сепаратиста довеле су и до повећања осетљивости грађана српске и црногорске националности, као и до појава одређених облика реваншистичког понашања.“.

⁴⁴⁰ АЈ, фонд 803, 4. седница Председништва СФРЈ, одржана 21. јун 1989. године

Вељко Кадијевић савезни секретар за народну одбрану је присутне са седници Предсеништва СФРЈ упознао са подацима да ситуација на САП Косову није стабилна и да је потребно да се сви органи буду на опрезу да би обележаваће Косовоске битке протекло како је планирано.⁴⁴¹

Излагање Слободана Милошевића на седници Председништва СФРЈ преносимо у целости, јер сматрамо да је од значаја за читаоце рада : *„Прослава Косовске битке – наравно, није реч само о некаквом догађају у Србији ни у Југославији, мислим да обележаваће 600 година Косовске битке представља светски културни догађај, на крају крајева, крајем XIV века на Косову се није бранила само Србија, бранила се Европа од најезде Турака, а знамо шта се после тога дешавало, колико је све то трајало и докле је дошао турски султан Сулејман, чак до Беча, докле би дошао и кад би дошао и у које време да ту није било заустављена турска најезда, у сваком случају има културних догађаја широм света на свим континентима који обележавају Косовску битку, тако да је једино могу да кажем да сте сви добили позиве, ми вас очекујемо на обележавае 600 година Косовске битке. Тај догађај обележавања Косовске битке потпуно је одвојен од црквеног обележавања. Ми не сматрамо да је то нека црквена прослава, него то сматрамо културним догађајем. Црква има свој програм, има право на то да га има, али ово обележаваће у Газиместану за које постоји организован одбор у републици Србији, сасвим је од тога одвојено и ми очекујемо да се то тако и уради. На крају крајева, спроведен је био и јавни конкурс , за ту прославу је стручни уметнички жири изабрао један ораторијум, који је компонован за ту прославу, који ће се извести као програм на Газиместану, уз говор који ће бити тамо одржан. То је све чиме се обележава у овом државном званичном нашем програму.“*

---

⁴⁴¹ Програм обележавања јубилеја: Прва званична иницијатива за обележаваће јубилеја, потекла је од Српске православне цркве, још јуна месеца 1986. године. Одлучено је да се централна прослава одржи у манастиру Грачаница код Приштине, на Видовдан, 28. јуна 1989. године. у циљу реализације иницијативе Сабора, формиран је Црквени одбор за прославу, на челу са епископом рашко-призренским Павлом. Прослава је почела 25. јуна 1989. године, свечаном архијерејском литургијом на градилишту храна Светог Саве у Београду. Централна прослава ће почети 27. јуна 1989. године бдењем у манастиру Грачаница код Приштине. На Видовдан 829. јуна 1989) у 8 часова почеће света архијерејска литургија, коју ће служити патријарх Герман са осталим епископима. Планом мера обезбеђења обухваћени су: спомен комплекс Газиместан, комплекс манастира Грачаница, еродром Приштина, жекезничка станица Косово Поље и Обилић и пунктови на магистралним правцима према Приштини. Предвиђено је да се за обезбеђење ове прославе ангажује „1034. радника милиције, од којих 494 радника милиције из ОУП РСУП СР Србије . У резерви ће бити 500 радника милиције, 30 припадника Јединице милиције за специјална дејства РСУП-а СР Србије, хеликоптерска јединица милиције РСУП-а и 250 милиционера из јединице милиције САП Косова“

„Иначе друже председниче, око овога ја не знам одакле информација да је то верска прослава. Постоји литургија, служи је патријарх и цео синод тамо у Грачаници, а што се тиче државе Србије у њено име ће бити председник Комисије за верска питања и потпредседник Извршног већа и секретар Социјалистичког савеза, значи, тај један минимални састав који представља и учествује тамо . Иначе, то је 14 км далеко од централне прославе на Газиместану, где се она одржава, има југословенска химна, има мој говор и има тај ораторијум за који морам да кажем да не знам какво је уметничко дело, али је прошао све могуће жирије. Црква има у касним поподневним часовима помен, јер је ту реч о погинулим итд. али то је помен који они организују на том месту након тога и опет је разлика неких 4 или 5 сати, колико ја ту сатницу знам, тако да то није никаква црквена прослава.“

7.1. ДОЛАЗАК МИЛОШЕВИЋА НА ГАЗИМЕСТАН

Врхунац Милошевићевог успона на власт уследио је управо 1989. године. Централно место у томе имала је прослава шест векова Косовске битке (28. Јуна 1989), на којој је он достигао врхунац своје политичке каријере. Када је рекао да је спреман и на рат како би сви Срби живели у једној држави, више није било никакве дилеме око његовог статуса и он је симболично „крунисан“ за вођу свих Срба. Милошевић се хеликоптером спустио на Косово Поље; грађанима се обратио с позорнице високе 18 метара. Рекао је како је поносан на чињеницу да је Србија, „стицајем историјских околности“, у години у којој слави велики јубилеј, повратила свој „државни, национални и духовни интегритет“. Изјавио је да су Срби пораз на Косову 1389. доживели због неслоге, говорио је о издајама и у каснијим епохама, посебно у Другом светском рату, као и у послератној Југославији („српски врх је остао подељен, склон компромисима на штету сопственог народа“). Али с тим је завршено сада, у његово време, и зато је коначно могуће да се исправе „историјске неправде“. Још једном је нагласио да је социјализам „прогресивно и праведно демократско друштво“. Затим је снажно узвикнуо: „Шест векова касније, данас, опет смо у биткама и пред биткама. Оне нису оружане, мада и такве још нису искључене“.⁴⁴²

---

⁴⁴² Коста Николић, *Југославија, последњи дани 1989 – 1992*, Београд, Службени гласник, 2018, 22.

Милошевић је тада отклонио и сваку резервисаност у односу на религију како би ојачао своју националну оријентацију. Посегао је тада и за најснажнијим елементом националне традиције – за косовским митом, његовим етосом и с њим повезаним и емоцијама испуњеним симболима. Организацијом спектакуларне комеморације на пољу на коме се „српска душа уздигла на небо“ и у покрајини која је представљала кључни трауматични симбол „српске патње“ у послератној Југославији, Милошевић је демонстрирао да је српска држава поново уједињена, а да је он њен неприкосновени господар. Тај ритуал доживљен је као „враћање достојанства“ целом народу, а Милошевић је био дубоко свестан позитивног политичког потенцијала трансфера емоција с централних симбола на оне особе које се с њима повезују, односно којима се манипулише. Тако је он у епохи рушења комунизма заштитио сопствену позицију „подизањем једног новог етеричног зида од традиционалних симбола и националних митова“.⁴⁴³

Религија је била одлучујући чинилац у формирању националне свести, а промена религије значила је и промену националног идентитета. Суштина националних покрета јужнословенских народа припадала је само црквама које су у свим кључним тренуцима биле путоказ друштвеног организовања. Оне су тако одустајале од строго верског карактера и своју улогу преусмериле на политичка питања и социјалну организацију друштва. Иако ниједна од јужнословенских конфесионалних институција није била доследно национална, с временом су добијале тај карактер због напора црквених врхова да своје вернике јасно одвоје од друге вере. Из религијске припадности изведена је и национална припадност. Тако створено јединство доживљавало се као претполитичка категорија и доводило се у везу с колективном меморијом, заснованом на заједничком пореклу и култури, која се интерпретирала као производ заједничке историје.⁴⁴⁴

Косово и Јасеновац, који су од средине осамдесетих година 20. века посматрани као света места мучеништва српског народа. Тако је у Србији поново покренут процес стварања религије нације па је конфесионална идентификација изједначена с националном.⁴⁴⁵

---

⁴⁴³ Исто, 22.

⁴⁴⁴ Исто, 23.

⁴⁴⁵ К. Николић, *нав. дело*, 23.

После комеморације на Газиместану, српско руководство је имало готово једнодушну подршку Српске православне цркве. Она је од државе све отвореније тражила да јој врати улогу која јој је „неправедно и насилно одузета“, и тако испуни празнину која је настала њеним запостављањем у друштву, „јер нема јаке државе без јаке цркве“. Укључивање Цркве у политички живот требало је да потврди чврсту подршку свих стубова друштва („јединство народа, државе и Цркве“) реализацији српског националног програма. Црква се тако директно ангажовала на подизању религијског национализма и остваривању националне хомогенизације.⁴⁴⁶

7.2. СТАЊЕ У САП КОСОВУ СЕ И ДАЉЕ НЕ СМИРУЈЕ

Председништво СФРЈ на седници одржаној 30. Августа 1989. године, разматрало политичко-безбедоносну ситуацију у САП Косову и спровођење одлуке Председништва СФРЈ о ванредним мерама.⁴⁴⁷

Мере Председништва СФРЈ дале су значајан допринос у елиминисању узрока и последица насталих деловањем непријатељских снага са позиција албанских националиста и сепаратиста. Председништво је оценило да је укупно политичко-безбедоносно стање у Покрајини и даље сложено.

Албански националисти и сепаратисти ради остваривања својих циљева теже да искористе сваки погодан повод и прилику. Њима иде у прилог укупно неповољно стање и

---

⁴⁴⁶ Исто, 24.

⁴⁴⁷ АЈ, Фонд 807, КПП, 10-11, 11. Седница Председништва СФРЈ, 30. август 1989.

11. Седници Председништва СФРЈ председавао је председник Председништва СФРЈ др Јанез Дрновшек.

Седници су присуствовали: потпредседник Председништва СФРЈ др Борисав Јовић и чланови Председништва СФРЈ Ненад Бучин, др Стипе Шувар, др Драгутин Зеленовић, Риза Сапунџија, др Васил Тупурковски и мр Богић Богићевић

По позиву, седници су присуствовали: председник Савезног извршног већа Анте Марковић, савезни секретар за иностране послове Будмир Лончар, савезни секретар за народну одбрану генерал-пуковник Вељко Кадијевић, савезни секретар за унутрашње послове Петар Грачанин, и подсекретар у Савезном секретаријату за иностране послове Мурат Аговић.

Седница је почела у 09:00 сати, трајала до 13:35 сати. Седница је трајал 4 сати и 35 минута

односи у земљи, појаве нејединства и конфротација, тешки економски и социјални проблеми који су у Покрајини у оштрој форми изражени.

Председништво оцењује да нису сазрели услови за укидање ванредног стања на територији САП Косова, већ постепено треба укидати поједине мере и тиме створити услове за потпуно укидање заведеног ванредног стања у САП Косово.

На проширеној седници Председништва САП Косово одржаној 21. 08. 1989. године разматрало је и оценило тренутну политичко-безбедоносну ситуацију у САП Косову и активност на спровођењу посебних мера Председништва СФРЈ и утврдило даље задатке органа и субјеката друштвене самозаштите у циљу њиховог још ефикаснијег деловања на елиминисању ванредних прилика и стабилизацији политичко-безбедоносне ситуације у Покрајини.

Председништво САП Косово предлаже Председништву СФРЈ да размотри оправданост укидања радних обавеза у следећим радним организацијама: 1. *РО „Металургија цинка“ – Титова Митровица* и 2. *РО Рудник и топионица „Фероника“ . Глоговац.*

На седници Председништва СР Србије која је одржана 24. августа 1989. године, разматрало је политичко – безбедоносну ситуацију у Социјалистичкој Аутономном Покрајини Косово и спровођење одлуке Председништва СФРЈ о ванредним мерама, у складу са закључком Председништва СФРЈ од 12. јула 1989. године.

Разматрајући политичко-безбедоносну ситуацију у САП Косово и спровођење одлука Председништва СФРЈ о ванредним мерама, Председништво СР Србије је оценило да политичко-безбедоносна ситуација и даље је веома сложена и оптерећена бројним безбедносним проблемима и реално присутном опасношћу од новог контрареволуционарног деловања албанских националиста и сепаратиста.

Повећан је осећај међунационалног неповерења и страха на Косову и још више продубљено неспокојство и лична и имовинска несигурност Срба и Црногораца, што се директно одржава на несмањени процес њиховог иселавања са Косова. Деловање албанских националиста, у условима ванредног стања, даље се наставља.

Може се очекивати да ће албански националисти и сепаратисти покушати да предстојеће догађаје, нарочито суђење организаторима и инспираторима контрареволуционарних демонстрација, одржавање Самита несврстаних у Београду и укупну тешку економску ситуацију искористе за ескалацију непријатељског деловања.

Бесбедносно стање у САП Косово отежава и формирање нових илегалних група албанских националиста, оружани и други напади на органе милиције (извршено је 322 напада, што је за 120, или 2,2 пута више него у првом полугођу 1988. године), напади на објекте и припаднике ЈНА (26 напада на објекте и 10 напада на припаднике), повећање броја кривичних дела са политичким обележјима за 32%, као и чињенице да још није откривена и лишена слободе одметничка група са подручја Подујева.

Председништво СР Србије сматра:

- 1. Укупно политичко и безбедносно стање у САП Косово захтева да се и даље задрже на снази одлуке Председништва СФРЈ о ванредним мерама у САП Косово,*
- 2. Неопходно је да у САП Косово и даље остане део Здруженог одреда милиције,*
- 3. Због латенте опасности од организовања ширих немира, потребно је да на снази остане забрана масовног јавног окупљања у циљу протествовања и демонтирања.*
- 4. Потребно је и даље у САП Косово спроводити мере из I степена приправности: ажурирање свих докумената из плана за спречавање ванредних прилика и плана приправности и проверавање оспособљености извршилаца за извршавање планираних задатака, увођење дежурства у самоуправним организацијама и заједницама, друштвено-политичким заједницама и месним заједницама, обезбеђивање непрекидног рада центара за обавештавање у ДПЗ и проверавање средстава за јавно узбуђивање, и ангажовање штабова цивилне заштите у ОУР-има, месним заједницама и општинама и провера спремности и способности радних људи и грађана, органа и организација у припреми мере заштите.*
- 5. Због постигнутих резултата у стабилизацији производње, треба укинути радну обавезу у РО у оснивању „Фероникал“, Глоговац и РО „Металургија цинка“, Титова Митровица.*

6. Потребно је задржати мере радне обавезе у РО Рудник и флотација „Трпчa“, Стари трг, рудници и флотација „Кишница“ и „Ново Брдо“, Металургија олова Звечан, рудници магнезита „Голеш“ Магура, Електропривреда Косова, ЖТО Приштина и „Косово.транс“.

7. Због изузетно тешке економске ситуације у САП Косово, неопходно је да се све обавезе према Косову, укључујући и оне из Југословенског програма, благовремено и у потпуности извршавају. Председништво СР Србије предлаже Председништву СФРЈ да у том смислу захтева од свих социјалистичких република и одговарајућих привредних и државних органа да максимално испуњују своје обавезе према САП Косово.

Приликом опредељивања о даљем задржавању постојећих ванредних мера, треба имати у виду и искуство у 1983. Године, када је, без одговарајуће и адекватне аргументације, укинута ванредно стање у САП Косово, што је имало изузетно тешке политичке и безбедонсонсе последице.

Закључак Председништва СФРЈ са седнице одржане 12. јула 1989. године којим је од Савезног извршног већа тражено да припреми и Председништву СФРЈ достави материјале о политичко безбедносној ситуацији у САП Косово и спровођењу одлука Председништва СФРЈ о ванредним мерама, обавештавамо Вас:

- да је Савезно извршно веће својим писмом ДТ 8/89 од 11. јула 1989. године, доставило Председништву СФРЈ Извештај Савезног извршног већа о политичко безбедносној и привредној ситуацији у САП Косово (период: новембар 1988 – мај 1989. године). Од достављања овог Извештаја Председништву СФРЈ стање на територији САП Косова се није битније променило у мери која би била од утицаја за укидање Одлуке Председништва СФРЈ од 28. фебруара о. г. о утврђивању постојања ванредних прилика и завођења ванредног стања на територији САП Косово и Одлуке о мерама за елиминисање ванредних прилика.

- да је Савезно извршно веће, ради реализације закључка Председништва СФРЈ са седнице од 12. јула 1989. године прибавило мишљење Савезног секретаријата за унутрашње послове, Савезног секретаријата за народну одбрану и Савезног секретаријата за иностране послове.

Савезно извршно веће сматра да су се стекли услови да се укину мере у вези са тачком 6. „Спровођење појачане мере обезбеђења државне границе и контроле странаца“ и тачке 7. „наставити са предузимањем мера поопштрене контроле и боравка странаца који по било ком основу долазе у САП или ту бораве“, као и мера „мобилисање до 50% ратне организације (резервног састава) органа унутрашњих послова“ (мере из првог степена приправности – на територији САП Косово). Савезно извршно веће сматра да се могу укинути и мере из трећег степена безбедности – на територији САП Косово с тим што би се задржала мера: „у зависности од ситуације ограничити кретања грађана по месту и времену“, као и да треба задржати мере из надлежности органа САП Косово и то:

„Наредба покрајинског секретара о забрани кретања и приступа лицима на јавним местима или одређеним подручјима, односно окупљањима лица на јавним местима у циљу демонстрирања и протествовања“ и „Одлука Извршног већа Скупштине САП Косово од 1. Марта о.г., на основу које и у складу са Законом о унутрашњим пословима покрајински секретар има овлашћења да доноси решења, за сваки конкретан случај, о наређивању боравка у одређеном месту и забране напуштања места боравка“.

Савезно извршно веће је мишљења да се могу задржати мере увођења радне обавезе у САП Косово према Одлуци Председништва СФРЈ од 25. фебруара 1989. године.

Петар Грачанин предлаже да остану ванредне мере⁴⁴⁸, и да се иселјавање Срба и Црногораца наставља⁴⁴⁹.

Вељко Кадивијевић је говорио о положају Југославије између истока и запада.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁸ „Стање у Покрајини и даље оцењујемо сложеном и тешком. Из такве оцене проистекао је и наш предлог да се ванредне мере у САП Косову задрже и да измењене одлуке Председништва СФРЈ и даље остане на снази.“

⁴⁴⁹ „Нарушено међунационално неповерење се наставља. Створена је клима страха, неизвесности и неспокојства код Срба и Црногораца у Покрајини. То је, и поред свих мера, узроковало настављање процеса иселјавања Срба и Црногораца са подручја САП Косова. Према подацима с којима расположимо, само у СР Србији, у првих шест месеци, са Косова се доселило 820 Срба и Црногораца. Све то отвара простор и за шире деловање српског национализма, како у Покрајини, тако и шире.“

⁴⁵⁰ Ми мислимо да међународни фактор, пре свега запад, и Косово ће све више стављати у целину својих односа према Југославији, а целина тих односа према Југославији ће се мењати и већ се мења, промењена је, а та промена произилази из, пре свега, збивања у источном блоку. Ми за запад нисмо оно што смо некад били у односу на источни блок, већ смо нешто друго и то ће примарно одредити њиховне укупне односе

8. Судски процеси

Крајем Октобра месеца пред Окружним судом у Титовој Митровици биће суђење организаторима које оптужница терети за инспирисање и организовање прошлогодишњих новембарских демонстрација и штрајка рудара у Старом Тргу фебруара ове године, односно да су починили кривично дело контрареволуционарног угрожавања друштвеног уређења из члана 114. Кривичног закона СФРЈ..⁴⁵¹

Суђење је изазвало незадовољство код рудара Старог трга који се налазе у јамама рудника. Рудари траже ослобађање Азема Власија и осталих оптужених од одговорности. Кажу да неће напустити јаму све док се томе не удовољи..⁴⁵²

У извачењу рудара Старог трга који су протествовали због почетка суђења Азема Власија и осталих осуђених учествовали су припадници јединице милиције за специјална дејства „Зелене беретке“. Акција је трајала осам сати. У рудник су ушли у један сат по поноћи (30. Октобра), а све је било готово у девет часова. Успели су да из рудника изведу свих 56 рудара..⁴⁵³

8. 1. Насеље Врањевац

У главном граду САП Косова, Приштини, живи више од 150000 људи. Сваки пети обитава у насељу Врањевац које почиње скоро од самог центра града, код Лап џамије и „зелене пијаце“, а заузима доскорашње њиве на северном ободу града, све тамо до сточне пијаце и табле где престаје Приштина на друму који води ка Подујеву и Нишу. Кроз насеље Врањевац пролази железничка пруга Косово Поље – Ниш, ту је и огромна површина напуштене циглане. Све богом дана места за најмилитантније албанске сепаратисте и националисте и њихове мрачне работе. Сви рушилачки походи сепаратиста

према нама, па и у оквиру тога према Косову. Према томе, уз сав наш добар рад, максималан итд. ми сматрамо да ћемо ми мање имати могућности да утичемо на њихове ставове и о Косову, него што смо то имали до сада.“

⁴⁵¹ „Политика“, 26. октобра 1989, 10, Суђење Азему Власију почиње у понедељак, Танјуг

⁴⁵² „Политика“, 30. октобар 1989, 6, Опет постављају фебруарске захтеве, З. Зејнели

⁴⁵³ „Политика“, 31. октобар 1989, 11, Осам драматичних часова, Горан Козић, Весна Вујић

у Приштини почињу у центру, испред хотела „Гранд“, зграде Покрајинског комитета СК, или у дворишту оближњих средњих школа, односно око факултета – а завршавају се у мрачним и уским пролазима које становници Врањеваца називају улицама, а кроз које заправо не може нормално да прође ни трицикл, а камоли ауто или камион. Осим уз главну улицу која је и почетак пута Приштина – Подујево, где се одскора граде палате са по 500-600 квадратних метара корисне површине, Врањевац је „дивље“ насеље. Од 1981. Године насеље је просто „експлодирало“. Од предграђа са две-три хиљаде житеља, нарасло је у непроходни сплет уских сокака без имена, кућа без броја, незаведених у земљишне књиге, које се илегално електрифицирају, које имају или немају водоводну инсталацију. У Врањевцу поштари, инкасанти за воду и струју, једноставно не залазе, а поуздано се зна да војни одсек нема никакву евиденцију где, колико и када ту има војних обвезника. Врањевац се посебно прочуо откако је почело суђење Азему Власију и осталима које јавни тужилац терети за непосредну контрареволуционарну раду. Насеље Врањевац је постало база најмилитантнијих сепаратиста који са најлон кесама на главама, дебелим шаловима у црно црвеној боји, или једноставно са капуљачом не презају ни од тога да пуцају на припаднике јавне безбедности. Они демонстранти који својим сепаратистичким рејтингом још нису „заслужили“ аутоматску пушку или пиштољ о појасу, у самом Врањевцу имају довољно џебане да се супроставе милицији када их појури са приштинских улица у центру. Они запоседну железничку пругу и одатле милицију заспу кишом камења. Кроз Врањевац је прошао мало који воз из Ниша, или за Ниш а да није каменован, чак и усред дана (о ноћима да се не прича). Овде се каменују аутобуси са редовних линија који иду за косовска места. Напуштена циглана у самом насељу, са својим вештачким дубоким долинама, сплетом канала и пролаза је такође царство сепаратиста. Ни ту милиција не залази, осим у снажнијим формацијама. И баш кад мора. Недавно су урбанистичке службе Приштине обавиле авионско снимање целог простора насеља Врањевац (рачуна се да је то простор два пута два километара) и одмах је уочено да многе куће немају приступа до било какве саобраћајнице. Једноставно се комуницира кроз сплет високо ограђених дворишта. То је насеље етнички апсолутни чисто. Власници негдашњих њива, Албанци, испарцелисали су у приватном аранжману „грађевинске плацеве“ и ту је никло насеље за више од 20 000 становника који живе у најмизернијим животним условима који могу да се замисле. Циљ насељавања и живљења

у Врањевцу и није изгледа сам живот, већ регрутовање и бивак милитантног крила албанских сепаратиста. Ту живе „војници“, а идеолози и „генерали“ су у другим отменијим деловима Приштине. Таква су насеља у Приштини „Воја Јанковић“, Сунчев брег и Таслице. У тим ексклузивним насељима Приштине нема демонстрација, нема јурњаве младића забрањених лица и милиције, ту живот тече наизглед нормално. Младићи задојени сепаратизмом, који добијају највише пендрека на демонстрацијама од милиције, живе у Врањевцу, а „газде“ и идеолози се башкаре по својим вилама, обрезају воћњаке патуљастог воћа, упражњавају цолинг и њихова деца имају приватне часове клавира и страних језука.⁴⁵⁴

---

⁴⁵⁴ „Политика“, 9. новембар 1989, 10 У Врањевац не залази ни милиција, Стеван Зеџ

9. СТАЊЕ У САП КОСОВО И РЕАЛИЗАЦИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПРОГРАМА

На 24. Проширеној седници Председништва СФРЈ која је одржана 21. новембра 1989. године⁴⁵⁵ разматрали су друштвено-економска и политичко-безбедносна ситуација у САП Косову, остваривање Југословенског програма о Косову и правци даље активности за нормализовање укупног стања у Покрајини.

Закључци Председништва СФРЈ са седнице која је одржана 25. октобра 1989. године разматрали су друштвено-економску и политичко-безбедносну ситуацију у САП Косову као и остваривање Југословенског програма мера и активности за заустављање иселјавање Срба и Црногораца са Косова, од Савезног извршног већа затражено да достави одговарајуће информације, оцене и ставове:

- да је Савезно извршно веће, својим писмом ДТ 8/89 од 11. Јула 1989. Године, доставило Председништву СФРЈ Извештај Савезног извршног већа о политичко-безбедносној и привредној ситуацији у САП Косово (период новембар 1988 – мај 1989. године).

- да је Савезно извршно веће, сагласно закључку Председништва СФРЈ са седнице одржане 12. јула 1989. године, писмом ДТ 8/89, од 28. августа 1989. године, обавестило Председништво СФРЈ о својој оцени стања у САП Косову, предложило Председништву СФРЈ укидање односно задржавање одређених мера из Одлуке Председништва СФРЈ о

---

⁴⁵⁵ АЈ; Фонд 807, КПР, 23 – 24, 24. Седница Председништва СФРЈ, 21. новембар 1989.

24. Проширеној седници Председништва СФРЈ председавао је председник Председништва СФРЈ др Јанез Дрвношек

Седници су присуствовало: потпредседник Председништва СФРЈ др Борисав Јовић и чланови Председништва СФРЈ др Стипе Шувар, Ненад Бучин, Риза Сапунџија, др Драгутин Зеленовић, др Васил Тупурковски и мр Богић Богићевић

По позиву, седници су присуствовали: Председници председништва република и аутономних покрајина: др Обрад Пиљак (СР Босна и Херцеговина), др Бранко Костић (СР Црна Гора), Иво Латин (СР Хрватска), Јездимир Богдански (СР Македоније), Јанез Становник (СР Словенија), Слободан Милошевић (СР Србије), Југослав Костић (САП Војводина), и Хисен Кајдомчај (САП Косова). Председник Савезног извршног већа Анте Марковић, савезни секретар за иностране послове Будимир Лончар, савезни секретар за народну одбрану генерал-пуковник Вељко Кадијевић, савезни секретар за унутрашње послове Петар Грачанин и амбасадор СФРЈ у Албанији Новак Прибичевић

мерама за елиминисање ванредних прилика, као и задржавање мера уведених радних обавеза у поједним радним организацијама и заједницама у САП Косово.

Савезно извршно веће оцењује да политичко-безбедносна ситуација у Косову и даље веома сложена. Погоршање укупне политичке, безбедносне и економске ситуације у целој земљи значајно утичу на стање у САП Косову. Посебно је интензивиран, међународни аспект политички-безбедносних прилика у Покрајини.

Привредна ситуација у Покрајини је незадовољавајућа. Индустријска производња опада (у 1989. години, у односу на исти период 1988. године, мања је за 1,7%). Привреда у целини показује неповољна кретања (ниска акумулативна и репродуктивна способност, велики губици, висок степен неликвидности и здружености, недовољна оспособљеност привредних субјеката за тржишно привређивање, неадекватна кадровска политика, неефикасна запосленост, опадање продуктивност рада и друго).

Посебно је тешка ситуација у руднику „Стари Трг“ у Трепчи, где од 3093 запослена радника, у јаму рудника силази у просеку дневно 380-400 радника. Неповољна ситуација је такође у рудницама „Кишница“, „Ново Брдо“ и „Голеш“. И поред тога што се спроводе мере уведених радних обавеза, честе су обуставе рада, радна недисциплина, одсуство одговорности, спора радно-морално диференцијација и др. Оцењује се да би одсуство уведених радних обавеза ситуацију учинило још тежом.

Неопходно је и даље предузимати све утврђене мере ради превазилажења неповољно стање у овој Покрајини. Савезно извршно веће је дорадило и допунило Југословенски програм о Косову и Предлог измена и допуна овог програма доставило Скупштини СФРЈ на усвајање.

Председништво САП Косова на проширеној седници одржаној 18.10. 1989. године, размотрило је и оценило актуелну политичку-безбедносну ситуацију у САП Косову и споровођење преосталих посебних мера Председништва СФРЈ и утврдило даље задатке органа и субјеката друштвене самозаштите и циљу њиховог још ефикаснијег деловања на елиминисању ванредних прилика и стабилизацији политичко-безбедносне ситуације у Покрајини.

Константовано је да су мере Председништва СФРЈ дале значајан допринос у елиминисању узрока и последица насталих деловањем непријатељских снага са позиција албанских националиста и сепаратиста.

Председништво оцењује да је политичко-безбедоносно стање у Покрајини и даље сложено и тешко, што захтева још већу мобилност свих субјеката друштвене самозаштите.

Непријатељ са позиција албанског национализма и сепаратизма не одустаје од својих мрачних циљева, тежи да се организује и консолидира, да се повежу унутар и ван земље, посебно са албанском непријатељском емиграцијом која је све агресивнија, испољава се непријатељским паролама, претњама, стално покушава да утиче на заоштравање међунационалних односа, да шири неповерење, користи незадовољство радника и њихов тежак материјални положај и др.

Усвајање спорних амандмана на Устав СР Словеније није остало без утицаја у погледу охрабрења албанских националиста и сепаратиста и њиховог непријатељског деловања. Нејединство испољено на седници ЦК СКЈ имало је негативан утицај на целокупно безбедоносно стање у Покрајини.

Непријатељ је у овом периоду и даље наставио своје деловање са одређеним нападима на војне објекте /прекид телефонских линија итд/. један од најтежих случајева је покушај убиства радника државне безбедности у општини Исток, смишљено организовано од стране непријатеља са позиција албанског национализма и сепаратизма. Оцењено је и да и даље активно делује страни фактор а посебно страна пропаганда нарочито из НСР Албаније која је све интензивнија и све дрскија.

Председништво је константовало да је у неким срединама дошло до погоршавања међунационалних односа, окупљање и протести, пре свега током избора у органима СК, као и током идејно-политичке и радне диференцијације и кадровских решења у једном броју организација удруженог рада не остварују се радни задаци, има обустава ради и штрајкова, присутан је вид тихог штрајка на спровођењу планираних задатака и недоследно спровођење мере радне обавезе.

Константовано је да су субјекти друштвене самозаштите у неким срединама недовољно активни на предузимању благовремених превентивних мера у циљу спречавања непријатељског деловања, да споро реагују и не предузимају правовремене мере, да недостају праве оцене стања у тим срединама итд.

Председништво оцењује да период који предстоји да је јако сложен. Мора се кренути још одлучније у борбу против непријатеља са позиција албанског национализма и сепаратизма и других непријатеља у циљу благовременог откривања група, спречавања њиховог консолидовања и повезивања унутар и ван, као и откривања носилаца непријатељског деловања и ексцеса итд.

У наредним месецима неопходно је организовање шире политичке акције у циљу предузимања превентивних мера и спречавање било каквих ексцеса, који би попримили шири карактер јер последице би биле несагледиве.

Оцењујући актуелну политичко-безбедоносну ситуацију у САП Косову, Председништов САП Косово предлаже да и даље остану на снази преостале мере из Одлуке Председништва СФРЈ.

Александар Митровић је на седници говори о тренутном стању на територији САП Косова⁴⁵⁶, привреда је била у јако тешком стању⁴⁵⁷, радна обавеза је имала премало успеха јер је и даље привреда мало произвождала⁴⁵⁸.

Петар Грачанин говори о деловању непријатеља који је променио начин борбе али је и даље активан.⁴⁵⁹

---

⁴⁵⁶ „Стање на Косову се битније не мења. Албански национал сепаратисти не одустају од свог крајњег циља,брзо прилагођавају своју тактику новонасталој ситуацији. Продужава се исељавање Срба и Црногораца. Стање у привреди је све теже.

⁴⁵⁷ „Производња у индустрији САП Косова у периоду јануар-октобар ове године мања је за 3% у односу на исти период прошле године.“

⁴⁵⁹ „Албански сепаратисти прилагодили су деловање условима ванредних мера. Највећи део њихових активности одвија у околностима илегалног рада кроз групе и организације. Непријатељска активност

9. 1. ПОБЕДА МИЛОШЕВИЋА НА ИЗБОРИМА

Милошевић и Борисав Јовић разговарали су 13. октобра 1989. године о увођења вишепартијског система у Србији. Милошевић је отпор увођењу плурализма објаснио страхом од стварања једне велике албанске партије која би могла да угрози његову власт, односно да би то довело до губитка Косова, како је на крају закључено: *„Дакле, то је 'државни разлог' који нам не дозвољава да идемо у Србији на вишепартијски систем.“*⁴⁶⁰

Берлински зид је пао 9. новембра, у Србији су одржани једнопартијски избори за сва три скупштинска већа. Истовремено је, од 9. до 11. новембра, заседала 15. (ванредна) конференција СК Косова, на којој је изабрано ново партијско руководство, на челу са Рахманом Мориним. У том руководству места није било за лидере Српског покрета отпора. Одбијени су захтеви Момчила Трајковића и Богдана Кеџмана да се гласање понови, а тон седници дао је Зоран Анђелковић, члан Председништва ЦК СК Србије.⁴⁶¹

Избори за председника Председништва Србије одржани су 12. новембра. Милошевић је у интервјуу агенцији Ројтерс (*Reuters*) изјавио како не жели да замени Тита, а одбацио је и примедбе да је „стаљиниста“ и „чврстурукаш“ објашњењем да те примедбе долазе из средина које желе да се отцепе од Југославије, као и средина које су непријатељски расположене, посебно према Србији: *„То су, уосталом, исте оне средине из којих су нас, када смо се залагали за концепт тржишта и робне производње, оптуживали да ћемо угрозити социјалистичко самоуправљање.“*⁴⁶²

Према службеним подацима, на изборе је изашло 5 540 716. бирача, а Слободан Милошевић је добио 4 452 312 гласова (нешто више од 80% укупног броја гласова). На територији Србије ван покрајина освојио је 93,16%, а у Војводини 70,59% гласова. У многим градовима он је добио више од 95% гласова, а најбоље резултате остварио је у Нишу (98,49%) и Врању (98,47%). Пропаганда је саопштавала да су то били „најдемократскији избори“ у српској историји.⁴⁶³

најчешће је кроз пропагандне акције, исписивање парола, растурањем памфлета и ширењем гласина, са циљем повећања неспокојства и несигурности грађана. “

⁴⁶⁰ К. Николић, *нав. дело*, 33.

⁴⁶¹ *Исто*, 38.

⁴⁶² *Исто*, 39.

⁴⁶³ К. Николић, *нав. дело*, 39.

Може се рећи да је укупни изборни резултат – 86% посто за Милошевића.⁴⁶⁴

9. 2. ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРОГРАМ О КОСОВУ

На 27. Седници Председништва СФРЈ која је одржана 12. и 13. децембра 1989. године⁴⁶⁵, разматрано је тренутно стање и остваривање југословенског програма о Косову. Предлог и ставова закључка о стању и даљим мерама у САП Косову припремљен је на основу приспелих материјала и расправе вођене на седници Председништва СФРЈ 21. Новембра 1989. Године.

На седници одржаној 21. новембра 1989. године Председништво СФРЈ је размотрило стање у САП Косову и мере за његово превазилажење.

I

Председништво СФРЈ је константовало да су мере и активности које су у протеклом периоду предузимали државни органи, друштвено-политичке организације и други друштвени чиниоци у САП Косову, СР Србији, Федерацији и целој земљи нису битније измениле стање у Покрајини. Стање на Косову је и даље тешко и сложено.

Ванредне мере су зауставиле талас агресивног понашања албанских националиста и сепаратиста. Побољшањем стања безбедности у САП Косову, укидају се поједине ванредне мере .

Исељавање Срба и Црногораца из САП Косова наставља се несмањеним интензитетом. Разлози су континуирано деловање албанског национализма и сепаратизма, поремећени међунационални односи, мањински осећај српског и црногорског

---

⁴⁶⁴ Исто, 40.

⁴⁶⁵ АЈ, Фонд 807, КПР, 26 – 27, 27. Седница Председништва СФРЈ, 12. и 13. децембар 1989.

27. седници Председништва СФРЈ председавао је председник Председништва СФРЈ др Јанез Дрновшек Седници су присуствовали потпредседник Председништва СФРЈ др Борисав Јовић и чланови Председништва СФРЈ др Стипе Шувар, Ненад Бучин, др Драгутин Зеленовић, Риза Сапунџија, др Васил Тупурковски и мр Богић Богићевић.

По позиву, седници су присуствовали председник Скупштине СФРЈ др Слободан Глигоријевић и председник Савезног извршног већа Анте Марковић, савезни секретар за народну одбрану генерал – пуковник Вељко Кадијевић и подсекретар у Савезном секретаријату за народну одбрану генерал – потпуковнику Мићо Чушић.

становништва проузрокован и изразито високим природним прираштајем албанског становништва, тешка економска и социјална ситуација у Покрајини и др.

Повратак исељених грађана је несразмерно очекивањима, а долазак оних који би желели да живе и раде у Покрајини симболичан. Исељавање Срба и Црногораца води остварењу „етничког чистог Косова“, што доводи до националне хомогенизације и стварања национално затворених средина са крупним негативним последицама по међунационалне односе у Покрајини и по интегритет земље.

Развој САП Косова је незадовољавајући. Садашња економска ситуација у САП Косову је последица дуго времена вођене неадекватне развојне политике. Дугорочне економске тешкоће потенциране су и обуставама рада, демонстрација, пасивним отпором, изазивањем хаварија и др.

Остваривање Југословенског програма о Косову дало је недовољне резултате да би дошло до суштинских промена укупно тешке ситуације у Покрајини и остваривање основног циља – заустављање исељавање Срба и Црногораца и повратка исељених. Поједини важни задаци нису извршени ни доследно ни потпуно.

Тешкоће у остваривању Програма су недовољна организованост, иницијативност и спремност надлежних органа и других субјеката на Косову да на време прихвате и створе претпоставке да се одређени програми и задаци могу реализовати.

Сложено стање у земљи на укупном друштвеном плану директно се неповољно одржава на ситуацију на Косову и отежава напоре прогресивних снага на бржу стабилизацију прилика у Покрајини. С друге стране, нестабилна ситуација на Косову од великог је утицаја на стање и кретање у земљи, нарочито на међунационалне односе, а штетно се одржава и на безбедност и међународни положај Југославије

II

Председништво СФРЈ је од наведених оцена заузело следеће ставове и закључке о мерама и активностима која треба предузимати у наредном периоду:

1 Неопходно је уложити више напора и испољити максимум добре воље да се постигне сагласност о узроцима садашње тешке и сложене ситуације у САП Косову и мерама за њено превазилажење.

2 Уместо давања глобалних оцена о ситуацији у САП Косову, упућивања опитних апела и понављања већ усвојених закључака, државних и политичких органа, као и други друштвени субјекти на Косову, СР Србији, Федерацији и у целој земљи треба да предузимају конкретне мере и активности којима се доприноси нормализација стања у Покрајини.

3 Извршеним уставним променама, СР Србија је добила већа конкретна права и одговорности за решавање проблема на Косову. Међутим, тиме није умањена одговорност за стање у тој Покрајини осталих федералних јединица и одговарајућих савезних органа.

4 У САП Косову је неопходно обезбедити законит и ефикасан рад државних органа како би се ојачало поверење грађана у институције система и обезбедила њихова сигурност и равноправност.

5 У оквиру мера и даље активности органа и служби безбедности пажњу усмерити на ефикасније откривање и сузбијање илегалне активности са позиција албанског национализма и сепаратизма, обезбеђивање пуне личне и имовинске сигурности грађана без обзира на националну и другу припадност, заштиту друштвене и других облика својине, спречавање и сузбијање свих врста прекршаја против јавног реда и мира, а нарочито оних који су усмерени на организовање демонстрација и сличних окупљања, ремећење међунационалних односа, угрожавање људских права и слобода и др. Такође је потребно ефикасније откривати и сузбијати обавештајну и другу субверзивну активност страних обавештајних служби и антијугословенске емиграције и њихову спрегу са алабанским националистима и сепаратистима у земљи.

6 Задржати на снази ванредне мере које се односе на забрану окупљања и демонстрирања као и радну обавезу у организацијама у којима је она још на снази. Такође је нужно да се у САП Косову задрже мере које се односе на непосредно организовање и вршење одређених послова државне безбедности од стране Савезног секретаријата за

унутрашње послове и на ангажовању Здруженог одреда милиције, а у складу са одлуком Председништва СФРЈ о примени члана.

7 Обезбедити синхронизованост мера и активности за релаизацију Југословенског програма, подстицати иницијативност, креативност и одговорност реализатора Програма на његовом извршавању.

8 Да би се превазишли садашњи економски проблеми и остварио бржи и свестранији друштвено-економски развој САП Косова неопходно је веће ослањање на сопствене снаге, посебно јачањем технолошке и радне дисциплине и довођењем положаја запослених у непосредну везу са резултатима пословања организација у којима су запослени, потпуније укључивање привреде САП Косова у југословенску привреду.

Побољшање економске ситуације у САП Косову може се остварити увођењем заједничких развојних и производних програма који ће обезбедити веће продуктивно запошљавање, квалитет, боље коришћење производних потенцијала и њихово брже прилагођавање захтевима тржишта.

10 На међународном плану, ефикасније се супростављати мешању НСР Албаније у унутрашње ствари Југославије и њеној пропаганди у свету, а посебно према нашим грађанима албанске народности на раду у иностранству. У деловању Југославије према иностранству предузети додатне мере како би се адекватно представила политика Југославије према Косову, посебно са становишта положаја народности и остваривања људских права и слобода у овој покрајини.

10. Стање на Косову и Метохији 1990. године

26. јануар 1990. године демонстрације и покушаји демонстрација у више места (Суве Река, Подујево, Драгаш и др.). Све више су присутни захтеви за преиспитивање политике на Косову, захтеви за политичко решење проблема. Са истим захтевима иступио

је и Демократски савез Косова (недавно формиран, али још нерегуларан), апелујући да се прекине са демонстрацијама.⁴⁶⁶

Од 26. јануара до 5. фебруара 1990. године, демонстрације су захватале готово читаво Косово. тврдило се да су се „и село и град дигли на ноге“. Демонстранти су заузели нека насеља. Било је много жртава. Само првог дана погинуло је пет демонстраната⁴⁶⁷.

Демонстрације су поново свом жестином букнуле 19. и 20. фебруара на читавом Косову.⁴⁶⁸

Дана 24. априла 1990. године Азем Власи и тринаесторо Албанаца ослобођени су оптужбе и пуштени из притвора (после више месеци проведених у затвору).⁴⁶⁹

Дана 5. јула 1990. године Скупштина СР Србије је донела одлуку о престанку рада Скупштине САП Косова и Извршног већа Косова. Све надлежности Скупштине и Извршног већа Косова прелазе на Скупштину СР Србије и Извршно веће Србије до конституисања нове Скупштине САП Косово. смењују се сви функционери Скупштине САП Косово и Извршног већа Косова, органа управе итд.⁴⁷⁰

У исто време донета је одлука о увођењу привремених мера у РТВ Приштина и у „Рилиндији“, као и о смењивању свих руководилаца у тим институцијама.⁴⁷¹

У јулу те године дошло је до нових немира, и како је већ речено, до одлуке Србије да укине аутономију Косова.⁴⁷²

Дана 13. и 14. септембара 1990. године по двојица мртвих Албанаца у сукобима са милицијом. У Подујеву, и близини Клине. Има и повређених милиционара. Више

---

⁴⁶⁶ Dragoslav Marković, *Sećanje i komentari: dnevničke beleške Dragoslava Draže Markovića*, Beograd, Službeni glasnik, 2010, 28.

⁴⁶⁷ Raif Dizdarević, *nav. delo*, 397.

⁴⁶⁸ *Исто*, 397.

⁴⁶⁹ D. Marković, *nav. delo*, 32.

⁴⁷⁰ *Исто*, 39.

⁴⁷¹ *Исто*, 39.

⁴⁷² D. Marković, *nav. delo*, 39.

десетине Албанаца је ухапшено, а има и више повређених. Протести албанских политичких организација.⁴⁷³

Закључак

Бурно стање на Косову и Метохији 1989. године имало је своје корене у знатно ранијем периоду, и оставило је дугорочне последице у периоду који је надолазио. Историјски гледано антагонизам између српских и албанских интереса се испољавао на спољном и унутрашњем плану. Након распада Османског царства Србија и Црна Гора су већ 1878. године добиле независност, док су Косово и Македонија, као простори насељени претежно Албанцима, остали под турском влашћу и даље. Након Балканских ратова 1912-1913. године ови су простори припали Краљевини Србији чиме се све јасније почео испољавати антагонизам између албанског и српског национализма. У даљем периоду постојања заједничке југословенске краљевине, од 1918. године до њеног слома, антагонизам између Срба и Албанаца је киптио и јачао. Било је јасно да ће се те супротности наставити, и да ће и у будућности неминовно довести до међунационалних тензија сукоба и људских жртава. Стварањем социјалистичке Југославије српско - албански проблеми никако нису решени, него су само потиснути и гурнути под тепих. У складу са својом политиком, комунистичка власт је настојала одржати привид братства и јединства Срба и Албанаца, које је остало само мртво слово на папиру услед усколисних интереса појединих реакционарних елемена и с једне и с друге стране. Дуго времена је сваки вид испољавања албанског национализма прво пацификован, а потом и игнорисан. Због озбиљности ових пробелма и у дубокој укореењености није чак ни комунистичка власт могла да се ухвати у коштац са њима, него их је само потиснула.

Бурно стање на Косову и Метохији 1989. године нико није хтео да реши озбиљно. Председништво СФРЈ је одржавало седнице, на којима је увек једна од тачки дневног реда била стање на Косову и Метохији. Албански функционери који су „дивљали“ на

---

⁴⁷³ Исто, 41.

Косову и Метохији нису имали последице, обично су се смењивали на друга места али и даље су имали утицаја. Постојали су поједини српски политичари са Косова и Метохије који су само гледали своје интересе и били поткупљивани од стране Албанаца ишавши свесно против свог народа. Срби су се жалили али их није нико слушао и нико није желео да им реши проблем. Исељавање је текло константно.

Демонстрације из 1989. године су само једне у низу демонстрација Албанаца које су започеле 1968. године. Демонстранти су истицали исте пароле, имали су исти циљ. Подршка са запада увек је била присутна као и подршка из суседне Албаније.

С' обзиром на то да су ове демонстрације, поред тога што су изазвале многобројне проблеме на спољном и унутрашњем плану, довеле припаднике владајуће елите у незгодну позицију јер им се климала привилегована позиција. Власт је путем својих информативних и пропагандних средстава, пре свега писаних, морала како-тако да одреагује на критике из земље и иностранства. Штампa је даље била идеално пропагандно средство, иако је изгубила на значају због развијености других технологија у виду радија и телевизије.

Последице ових демонстрација су довеле до многих проблема и у будућности. Нерешавање српско-албаских проблема се није могло игнорисати нити гурати под тепих било је само питање времена када ће они ескалирати. У XXI веку је у етничком и политичком смислу преовладао албански елемент на Косову. Западно капиталистички центри моћи искористили су албански национализам како би остварили сопствене усколисне интересе. Подржавајући албанске сепаратистичке интересе на Косову више због специфичног географског положаја, а и због рудних богатстава капиталистички запад је добио полигон за разне војне базе и друге профитабилне интересе. Као последица албанског преовладавања на Косову и подржавање од стране запада српски народ је изгубио своје место на Косову. Војна интервенција запада позната као НАТО ПАКТ, помагали су албанске терористе у освајању Косова и Метохије 1999. године. Сукоби су почели пар година раније. Због неуспеха албанских терориста, војска НАТО пакта је морала да се укључи у борбу против Србије. У сукобу на Косову и Метохији војска Србије је победила јер је зауставила даље продирање НАТО војске и срушила до тада „невидљиви“ авион. У марту 2004. дошло је до погрома српског цивилног становништва

на Косову. Погрому су претходила многа убиства и отмице. Од 17. до 19. Марта 2004. године протеран је велики број Срба и другог неалбанског становништва, спаљене су њихове куће и оскрнављени су српске културно-историјски споменици. Два дана отвореног напада на српско цивилно становништво на Косову и Метохији су се огледала у масовном прогону Срба, најмасовнијем од 1999. године.

Албански сепаратисти су већ 2008. године подржани од стране западних центара моћи прогласили једнострано независност. Ни дан данас српско-албански конфликт око Косова није решен. Као жртве нерешавања ових проблема су припадници народа пре свега српског и албанског који су постали ни крви ни дужни пиуни, чијим животима се играју глобалне интересне групе.

Реч Косово и Метохија је много пута скупо наплаћивана. Сви су користили ту реч, а нико се њоме није озбиљније бавио. Становници Косова и Метохије су једини прави борци који свакодневно воде „битку Термопила“ или „Давида и Голијата“. Свакодневни живот у лошим условима, потчињеност у својој држави, а једино што их одржава то је вера у боље дане.

Током писања рада на тему „Председништво СФРЈ и дешавање на Косову и Метохији 1989. године“ уочљива је двојна политика која је вршена на Косову и Метохији. Албанци, иако Косово није њихова територија, имали су више права од Срба. Сви су били упознати са албанским дивљањима и нико није хтео ништа да уради. Сви су осуђивали Србе који су се жалили на стање у покрајини. Председништво СФРЈ на стање у САП Косово није гледала озбиљно. Политика Запада је била јасна, а то је помагати Албанце. На Косову су била посебна права за Албанце, а друга права за све остале.

На додатном погоршавању стања на Косову и Метохији допринео је Устав из 1974. године, када се од Србије стварају: СР Србија, САП Косово и САП Војводина. Албаци су после демонстрација 1968, добили Устав из 1974. године и то им је било зелено светло да крену са својим захтевима и сталним демонстрацијама. У демонстрацијама 1981. године крећу да излазе на улице да изазивају nerede, да нападају пролазнике. У демонстрацијама 1989. године демонстранти су почели да користе оружје и пале су прве жртве.

Сложено стање на Косову и Метохији је било због тога што је најнеразвијенији део Југославије. Део средстава која су добијана нису била довољна за развијање. Сложеној ситуацији иде у прилог што је на Косову био сусрет две разлитите вере хришћанства и ислама. Начин живота се разликује код Срба и Албанаца. У ратовима су покушали да отерају једни друге.

Да остану на Косову, Албанце је држала пропаганда која им је била спремна о Призренској лиги и четири вилајета. Било је присутно стварање „Велике Албаније“ у коју су веровали Албанци. Србе је на Косову и Метохији задржала њихова дедовина коју нису хтели да напусте. Поред дедовине Срби су имали на целој територији Косова и Метохије своју историју од средњовековних градова као што је Призрен био престоница цара Душана и због тога је настала реченица: „Догодине у Призрену“, Газиместан на коме су Срби 1389. године бранили Европу од Турака. Срби су такође имали и своје манастире што их је такође везивало да остану.

Исељавање са Косова и Метохије је вршено константо. Док се у извештајима говорило да Срби беже због бољег живота, стање је било у пракси потпуно другачије јер су били изложени сталним нападима као што су убиства, силовања, потчињеност у сопственој држави, паљење имовине, протеривање из својих кућа; на њиве нису смели да одлазе, свима су се жалили, али нико није хтео да им помогне.

У демонстрацијама на Косову и Метохији 1968, 1981, 1989, 1990. Албанци су увек имали исту паролу „*Косово република*“, док су остале пароле биле прилагођене времену. Албански функционери су осуђивали демонстрације у јавности, док су у пракси контролисали демонстрације. Демонстрације су увек биле описиване као незадовољство грађана док се није никада рекла права истина да су то политичке демонстрације. У демонстрацијама су учествовали професори, деца, омладина, старији људи.

Утицај Запада на Косову је видљив, јер су упоришта албанске емиграције биле свуда по западним државама. Западу је одговарало да буде немира на простору Југославије, а најлакше је било на Косову изазвати nerede, јер Југославију Запад види као свог непријатеља.

Утицај из Албаније је био присутан јер су на свим демонстрацијама биле пароле које су имале везе са Албанијом. Из Албаније је било доста наставника и професора који су имали предавања на Косову у школама и на Универзитету. Коришћене су и књиге које су долазиле из Албаније.

За сваки злочин који су чинили Албанци, нико никада није одговарао, јер су хтели да униште сваки траг који би сведочио да су ту некада постојали и живели Срби.

Коришћени извори и литература

Архив

Архив Југославије, фонд Председништво СФРЈ

Литература

Коста Николић, *Нико не сме да вас бије: Слободан Милошевић у Косову Пољу 24-25. Април 1987: историја и мит*, Београд, Институт за савремену историју, 2006.

Љубодраг Димић, *Срби и Југославија: простор, друштво, политикапоглед с краја века*, Београд, Ступови културе, 1998.

Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918 – 1988, Трећа Књига*, Нолит Београд, 1988, Спасоје Ђаковић, *Сукоби на Косову*, Београд, Народна књига 1986.

Коста Николић, *Југославија, последњи дани 1989 – 1992*, Београд, Службени гласник, 2018.

Миомир Гаталовић *Југословенска државна политика на Косову и Метохији 1958 – 1974*, Београд, 2014.

Kosta Nikolić i Srđan Cvetković, *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku (1912-1990)*, Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2014.

Добрица Ђосић, *Косово*, Београд компанија *Новости* 2004.

Milenko Babić i drugi, *Enver Hodžina Albanija*, Beograd Tanjug 1981.

Dragan Marković i Savo Kržavac, *Zašto su smenjivani*, Narodna knjiga- Beograd 1985.

Dragoslav Marković, *Sećanje i komentari: dnevničke beleške Dragoslava Draže Markovića*, Beograd, Službeni glasnik, 2010.

Спасоје Ђаковић, *Сукоби на Косову*, Београд, Народна књига 1986.

Радмила Накарада, *Распад Југославије:проблеми тумачења, суочавање и транзиција*, Београд, Службени гласник, 2008.

Објављени извори

Од мира до рата Документа Председништва СФРЈ 1991, Том 1, Београд 2011, Институт за савремену историју Фонд за хуманитарно право,

Raif Dizdarevic, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije, svedocenja*, (Sarajevo: OKO, 1999),

Штампа

Лист „Политика“ у периоду од 1. јануара 1980. до 31. децембра 1980. године

Лист „Политика“ у периоду од 1. Јануара 1989. до 31. децембра 1989. године,